

Vasaros saulėgrīžos šventė po valstybinio įteisinimo

Diskusija prie keturkampio stalo Lietuvos liaudies kultūros centre

Juozas ŠORYS, žurnalo „Liaudies kultūra” skyriaus redaktorius. Pribrendo būtinybė padiskutuoti apie vasaros saulėgrīžos šventę. Ir ne tik todėl, kad priešais metais Seimas ją pagaliau įteisino kaip valstybiškai švētiną (ir nedarbo!) dieną. Įstatymų leidėjai, be abejo, pagal beveik anoniminių paprotinės medžiagos teikėjų rekomendacijas šią vieną iš esminių, „mazginių” metinių kalendorinių švenčių (pagal nujaučiamą gentinę, tautinę, apskritai nacionalinę etnokultūrinę, gamtinę, pasaulėžiūrinę, mitopoetinę, simbolinę etc. reikšmę ir kaip svarbią opozicinę dvinarės sistemos dalį greta Kūčių–Kalėdų) įvardijo, matyt, labiausiai šiuo metu paplitusiu, į žmonių sąmonę įdiegtu pavadinimu – Joninės. Kaip žinia, tai toli gražu nesenas, neautentiškas, su įvestaja krikščioniškaja šventųjų garbinimo praktika susijęs įvardijimas, tarp eilinių žmonių ir diduomenės ēmęs plisti ir kaip vardinių variantas, liaudies kažkodėl pamėgto trumpo ir tiesmuko Jono vardo įtraukimo į paprotinę erdvę beveik dėsninges ir užtikrintas bandymas.

Ne tik etnokultūros tyrinėtojai, bet ir folkloro išmanystojai, tradicijos pasaulėvokos prasme gerbėjai paliodytų, kad ne tik gilioji tautos atmintis, išskirtinių individų sąmonė punktyriškai išlaikė ir kitus svarbius šventės aspektus ir pavadinimus, užfiksavusius ir išlaikiusius jos turinį, prasminius akcentus, simboliką, šventimo būdą. Tai – Rasos, Kupolės, Saulės, Krešės. Vargu ar ir tarp šių, matyt, irgi vėlesnio laikotarpio vasaros saulėgrīžos šventės pavadinimų rasime autentiškajį senajį baltiškajį, nes besikeičiančios, transformuojančios struktūrinės šventės lytys, jų mitinė pasaulėjautinė motyvacija nuolat kito, kita vertus, rekonstrukcine prasme tai dabar svarbūs paliodyti šventės dėmenys, atkuriama švenčių rengėjams galintys suteikti (žinoma, tradicijos rémuose, be fantasmagoriškų nukrypimų į lankas!) kūrybinių impulsų.

Be abejo, susirinkome ne tiek spręsti teorinių problemų, kiek išgirsti, kaip (ir kodėl taip) atskirų valstybinių institucijų, visuomeninių organizacijų, folkloro ansamblų rengiamos šventės atliepia regioninius kultūros poreikius ir kiek jos turi vietinio savitumo, „savojo veido”, prasmingos ir šiuolaikiškos raiškos. Taigi valstybinis Joninių (Rasų, Kupolių, Saulių) įteisinimas, matyt, suteiks galį at-

naujinti po tarpukario tautinių organizacijų akcijų atgavintą, vėliau, po karo, dėl „pavojingo” etninio turinio versų užmiršti ir nebevertinti kaip tradicinės šventės (nekalbu apie entuziastų pirmuosius sovietmečiu Kernavėje ir vėliau kitur pusiau nelegaliai surengtus Rasų sambūrius, kurie vieni dar okupacijos sąlygomis, kiti po Atgimimo euforijos nuosekliai plėtojo savaip suprastas ir iprasminčias šventės versijas). Tikiuosi, kad pokalbio eiga primins sudėtingą, bet neatsiejamą praktinių ir teorinių (vertybinių) šventės aspektų kamuolį, kurio rideinimas galbūt duos naudos tiems, kurie dirba tradicijų išlaikymo ir šiuolaikinio jų pateikimo visuomenei srityje.

Iš pradžių norėtume išgirsti apie kelių pasirinktų šventės atmainų gyvavimą ir vystymasi regionuose, jau turinčiuose nemažą patirtį. Juolab kad pavyzdinių švenčių neturime; tobulomo ir šioje srityje galime tik siekti. Išties didelis galvos skausmas, kam, kur, kaip, su kokia kultūrine ir pasaulėžiūrine motyvacija rengti vasaros saulėgrīžos šventes Lietuvos regionuose ir miestuose. Juk jos – irgi vienas iš mūsų baltiškosios kultūros savitumo pasireiškimų Europoje. Ar taps jų rengimas mūsų tautinio orumo ir prigimtinės archetipinės savivokos dalimi ateities Europoje?

Prieš keletą metų su konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien” komisija stebėjome Jonines Jonavoje. Tiesą sakant, jonaviškių švente ne itin susižavėjome, bet ir nenusivylėme. Matėme apgalvotą šventės struktūrą, koncerto, apeiginės dalies ir visuotinės linksmybės (diskotebos) po atviru dangumi (po sodraus lietaus) atskyrimą, ne per didelį ir neįžulų prekyvietės (tautodailininkų, maistininkų ir alaus pilstytojų) įsiveržimą į šventės audinį (jie buvo sustatyti prie šventės daubą juosiančio tako vos įžengus į šventinio vyksmo teritoriją). Idomu, kokius šventės tikslus kelia sau Jonavos kultūrininkai? Kokie šventės akcentai jums svarbiausi, kaip tai motyvuojate?

Jurgita URNIKIENĖ, Jonavos kultūros centro direktoriaus pavaduotoja. Jonava – specifinis miestas ta prasme, kad jis margas tautine sudėtimi, rajone gyvena daug lenkų, ir apie Joninių tradicinių papročių, juolab baltiškosios kultūros elementų išlaikymą mums kalbėti sunku. 1988 m. pirmą kartą pabandėme surengti Jonines, pasi-

kvetėme dainų ir šokių ansamblį „Lietuva“, jie parodė šiek tiek apeigų, po to buvo koncertas, tuo šventė ir bai-gėsi. O dabar ši šventė tapo visuotine miestiečių ir gretimų apylinkių žmonių švente. Prasideda nuo labo ryto, miesto specifika lemia, kad švęsti Jonines mieste yra gana sudėtinga vien todėl, kad tai iš esmės kaimo vietoviu šventė, kurioje renkas nedidelė bendruomenė, galinti švęsti su visiems žinomomis apeigomis ir tradicijomis. Mieste to padaryti neįmanoma, ir mes savaip transformuojame šventę. Iš ryto po miestą, kurdami šventinę nuotai-ką, kviesdami žmones vakare ateiti į Joninių šventę, važi-nejā muzikantai, dainorėliai, kviesliai. Ji prasideda vartu apėjimo apeigom, taip jas įvardijome. Šventės vietoje bū-name pasistatę trejus vartus, nes mūsų šventėje dalyvauja apie dešimt tūkstančių žmonių. Iš tiesų, jų visų pro vartus praleisti negalime, bet bent minimaliai stengiamės laikytis dabar nusistovėjusių apeigų. Iki vakaro dainuoja, groja, šoka mūsų rajono ir svečių ansambliai. Dešimtą valandą pakviečiame į vadinamają pagoniškąją misteriją. Vyksta teatralizuotas Rasos šventės pristatymas, mes ją į šventę įtraukiame, nors ir suprantame, kad dalyvaujančios žmonių minios nebesimels pagoniškiems dievams. Misterijoje dalyvauja daugybė dainininkų, šokėjų, mu-zikantų ir netgi aktorių. Mūsiškiai ir svečiai (ir iš užsienio). Į misterijos vietą ateiname dainuodami, stengiamės pa-rinkti Rasos šventei tinkamas dainas, to paprašome šven-tėje dalyvaujančių ansamblių vadovų. Mes tiesiog sukū-rēme savo Jonines, nors tam neturėjome jokio pagrindo. Skaitėme daug prieinamos literatūros, tiesa, ir dabar te-beskaitome... Sumodeliavome taip, kad atėjus į šventės vietą pasirodo žynys, ir mes uždegame aukurą. Vėliau uždegame laužus, kalbamos maldos pagoniškiesiems die-vams (dėl to kartais vieno kito Jonavos kataliko esame peikiami). Kalbame maldą Perkūnui, vėliau – maldos Gabijai, Žemynai. Kodėl taip? Tiesiog patys taip susikū-rėme. Jei trumpai drūtai, po to vyksta kupoliavimas, vaini-kelių plukdymas, šokimas apie ir per laužus... Misterija užtrunka apie dvi su puse valandos. Po to, panašiai, kaip būdavo senovėje, visus kviečiame į linksmybes iki pirmųjų gaidžių. Trečią valandą, prieš saulėtekį, vyksta Saulės pasveikinimo apeigos, kurias atlieka rajono folkloro kolektyvai. Susakiau pagrindinius Joninių Jonavoje akcen-tus, nors iš tiesų šventė mieste vyksta nuo ryto iki vėlyvos nakties ir kito ryto. Beje, kviesdamiesi iš užsienio svečių kolektyvų, prašome, kad jie šventėje supažindintų su sa-vo krašto Joninių tradicijomis, papročiais, dainomis. Daž-nai atvyksta latviai, lenkai, ukrainiečiai, baltarusiai.

Jonavos Joninėse dalyvauja daug jaunimo. Manau, kad daugelis Jonavos žmonių pasakyta, jog šventė yra tapusi jaunimo (ir ne tik) tradicija; dalyvavimas jose dau-geliui yra tapęs tarsi apeiga... Jei tiesiogiai į veiksmą kai kurie ir neįsijungia, tai nereiškia, kad jie nemato, kas vyks-ta šventės slėnyje. Kito būdo švęsti Jonines mūsų mieste

nejsivaizduojame. Be teatralizacijos neišsiverstume, nes nežinotume, ką daryti, jei prie stebulės pastatytyme vien kelis folkloro kolektyvus. Išties mes domimės, kaip ši šventė rengiama kitur, pernai buvome nuvykę į Kernavę. Matėme, kad šventėje dalyvavo tik kviešiniai kolekty-vai. Iš tiesų žmonės, atėję į šventę, nelabai įsijungė į veiks-mą, gal mieliau patraukė į miestelyje veikusią mugę, prie alaus... Mes norime, kad kuo daugiau žmonių įsitrauktų į Joninių šventimą, ir jau tradicine tapusi šventė įtikina, kad einame teisingu keliu. Jei Joninių tradicijų mūsų kraš-te neišliko, turėjome jas suformuoti taip, kaip suvokia-me ir sugebame.

J. Š. Kokie Jonavos Joninių prasminiai akcentai? Ar tai Jonų vardinės, ar tai „laisvo pobūdžio“ vadinamosios liaudiškos Joninės su kaimo kapelom, stilizuotu autoriu „liaudininkų“ repertuaru, ar tai Rasos (Kupolės), ar tai sintezė, viskas vienu metu?

J. U. Jonus prisimename tik lygiai vidurnaktį, dvilyktą valandą nakties. Tai darome ir dėl reklaminio triuko, nes kaip miestas skelbiama esą Lietuvos Jonų ir Janinų sos-tine. Dvilyktą valandą vainikuojamė garbiausius Jonus ir kviečiame žmones pagerbtį savo giminės ar bendravimo rato Jonus. Rinkdami medžiagą šventei, išsiaiškinome, kad Joninių kaip vardinė tradicijų beveik nėra, jos iš es-mės apsiribota sveikinimu, žmogaus su tokiu vardu pa-gerbimu. Manome, kad mūsų Joninės iš esmės yra teatralizuotos Rasos su daugeliu kitų mūsų sugalvotų šven-tės elementų.

Nijolė BALČIŪNIENĖ, Verkių ir Pavilnių regioninių parkų direkcijos vyriausioji specialistė – kulturologė. Per-skaičiusi jūsų šventės pavadinimą, į Jonavą nevažiuo-čiau, nes manęs Joninės nedomina. Tai vėlyviausias ir primityviausias šventės sluoksns.

J. U. Sakiau, kad tai reklaminis „éjimas“.

N. B. Bet pagal pateikiamą informaciją mane jis su-klaidintų.

Irena SELIUKAITĖ, Kultūros ministerijos Profesiona-laus ir mėgėjų meno skyriaus vyr. specialistė. Įstatyme, įteisinusime šią šventę kaip valstybinę ir nedarbo die-ną, aiškiai įvardyta, kad tai Joninės. Ir kito varianto ne-nurodyta.

N. B. Tai ir blogai. Ir visai neaišku, kas ir kaip siūlė ir priiminėjo šią šventę kaip valstybinę Seime, jei net kitų, esmingesnių šventės pavadinimų bent jau skliaustuose ar greta neįstengė jrašyti.

J. U. Pavadinimas pavadinimu, reiktų žiūrėti, kaip re-aliai šventė vyksta.

J. Š. Sakėtė, kad Jonavos krašte medžiagos šventei rengti ir bent jau minimaliai vietiskai įprasminti nerado-te. Kuo rėmėtés ir ką rinkotés?

J. U. Naudojamės apskritai visos Lietuvos medžiaga. Apie Jonavos šventės tradicijas duomenų neišliko. An-sambliai bando rinktis folkloro – jei ne iš Jonavos rajono

(šia prasme tai skurdokas kraštas), tai iš viso Aukštaitijos regiono.

J. Š. Gal apie savuosius planus ir vizijas papasakos ketinantys atgaivinti istorines, vadinamąsias vydūniškąsias Jonines (Rasas) ant šventojo baltų (skalvių) kalno Rambyno. Bent jau sovietmečiu tai buvo viena iš nedaugelio vietų, kuriose nors ir šabloniškai, su tiesmukais „moraliai stabiliais“ ideologiniai perkūnsargiai, bet šventė buvo rengiama. Koks numatomas renesansas?

Regina JOKUBAITYTĖ, Šilutės „Verdainės“ folkloro ansamblio vadovė. Anais sovietmečio laikais (1983–1984 m.) pačiai teko dirbt i ir organizuoti šventę ant Rambyno. Buvo daug klausimų, kaip tai daryti, kreipėmės paramos ir į tuometinį MMKC. Iškilo sunkumų ir dėl šventės pavadinimo, nei Rasomis, nei Joninėmis jos tada vadinti negalėjome. Buvo nuspresta rengti tarybinio jaunimo šventę... Jau tada ėmėme ieškoti medžiagos, kaip šventės buvo rengiamos seniau, Martyno Jankaus, Vyduono laikais. Vilniaus bibliotekose rinkomės medžiagą. Tada šventėje bandėme atskleisti ir kai kuriuos tradicinius motyvus – plukdėme vainikus, pasikvietė Kelmės liaudies teatrą, su pagoniškom apeigom garbinome ugnį. Anos šventės buvo savaip vykusios ta prasme, kad jų dalyviai buvo užimti, ijungti į veiksmą. Jei buvote ant Rambyno, tai įsivaizduojate – šventė vyko keliose vietose, stengtaisi, kad žmonės galėtų pasirinkti reginius. Tuo pat metu jie galėjo rinktis liaudiškos muzikos koncertą, liaudiškas pramogas, žaidimus, dar kitur buvo grojama estradinė muzika, vyko sportinės varžybos. Iki tol veiksmas vykdavo vienoje vietoje, žmonės atvažiuodavo su dekučiais, maistu, gérimais ir taip švēsdavo.

J. Š. Ar manote, kad panašius rengimo principus ar elementus, kurie anuomet pavyko, reikėtų įkomponuoti į šventę, kuri dar sklando būsimų rengėjų vizijose? Ar negresiai eklektišumas?

R. J. Manau, kad šventėje ant Rambyno palaipsniui turėtume grįžti prie autentiškumo. Dabar į šventę atvykstantys žmonės nori vien pramogą, ir mes susidariusių situaciją ant Rambyno norime keisti. Buriasi grupė žmonių, kurie rengs kitokią šventę, į scenarinio plano parengimą įsijungė ir Jonas bei Inija Trinkūnai. Aišku, kad apsiriboti vien apeigomis, autentiškumo siekimu mums nešeitų. Mums tokia ji patiktu, bet eilinių žiūrovų nepatrauktu, nes ne visi norėtų dalyvauti apeigose. Planuoame prisiminti ir Vyduono laikus, pakvesti dalyvauti šventėje chorus. Gal pavyktų suderinti ir folklorą, ir chorus, Vyduono laikais – lietuviybės palaikytojus?

Eugenijus SKIPITIS, Bitėnų Martyno Jankaus muziejaus etnografas. Dabartinė Joninių ant Rambyno kalno situacija yra tragiška. Iš biednystės jos dabar patikėtos diskoklubui „Mes“. Jie aptveria teritoriją, deda antspaudukus ant rankyčių, kad galėtų susirinkti pinigelių. Žodžiu, Joninių reikalai prasti. Ačiū Dievui, kad Pagėgių

savivaldybės valdžia į mūsų užmačias šią šventę švęsti kitaip žiūri teigiamai. Bandome susitarti su Šilutės ir Pagėgių savivaldybėmis, aktyviai dirbame su Klaipėdos universitetu, etnocentru, ko gero, į būrį pabandysim įtraukti ir Jurbarką, bent jau dvi seniūnijas, kurios istoriškai priklausė Mažajai Lietuvai. Mūsų manymu, Joninės ant Rambyno turėtų tapti regiono švente. Jei brėžtume šviesios ateities perspektyvą, tai viena šventės dalis turėtų būti etninė arba etnografinė, kaip kalbėjom, turėtų dalyvauti ir chorai. Gal pradėsite juoktis, bet, mano manymu, turėtų būti ir grįžimas atgal – vakarinis akcentas, ugnies ir būgnų šventė. Tuo grįžtant į skalvišką praetit. Tieklai pédiečiai, tiek kiti žinovai tam pritaria. Apskritai pas mus etniniai dalykai yra susiplakę, beveik nieko autentiško nebeturime, todėl turime šansą tik bendrai rekonstruoti arba padaryti netikėtai kitaip. Tai galėtų būti ir patapymai, ir pašokimai, ir knygų mugė, žodžiu, tam tikras dvasinis susijungimas, dvasinės erdvės kūrimas.

Vida ŠATKAUSKIENĖ, LLKC direktoriaus pavadutoja. Kaip įsivaizduojate grįžimą atgal, ugnies ir būgnų renginį?

E. S. Prie šios idėjos nagus prikišo Vilniaus dailininkai. Pernai prie Martyno Jankaus muziejaus tvérėme paveikslų galeriją po atviru dangumi – „Mažosios Lietuvos paveikslų sodo“. Kalbėdami apie Jonines ištikusias neandas nutarėme, kad meno atlaidus derėtų vykdyti taip. Pakalbėjom su džiazo muzikantais, ir jie tokiam projekte mielai sutiktų dalyvauti. Netgi Vilniuje yra paslaptinges projektas, dar neatliktos „Džiazo mišios“, ir planuojame jas atliki Vilkyškių bažnyčioje. Žodžiu, mes tuo ir kliedim, apie tai svajojam, nes kitų galimių atsispirti neturim. Autochtonų nebéra, klausti nebéra ko, parodyti nebegali, todėl to kokteilio gal nereikia bijoti?

J. Š. Kaip šiame kontekste atrodytų su Vyduono ir kitų mažlietuvių kultūrininkų atminimu susiję šventės elementai?

E. S. Man atrodo, kad su džiazo atlikėjais galima susitarti, kodėl gis ten nepadainuoti, neprideti Vyduuno ir kitų pritariant būgnams? Paprastas dalykas – kas nerizikuoja, per nagus negauna.

R. J. Buvo „folkšokas“, galėtų būti ir Vyduuno šokas...

E. S. Šiaisiai metais organizacinių ir meninių Joninių problemų neišsprėsim, kadangi ko nors svarbaus nepaprašėme pinigų ir t.t. Antra, reikėjo padėti „bombeles“ po savivaldybės vyru kėdutėmis, kad ir jie imtų judėti. Buvome keletą kartų susibėgę, aktyviai įsijungė Šilutės vicemerė Stasė Skutulienė. Taip gražiai šia idėja ir svaigstam. Manau, iš to kas nors turėtų išeiti. Kad labai nenusivažiuotume, prilaiko žmonės iš Klaipėdos universiteto ir etnocentro. Šiemet jau kai ką keisime, bet būgnų dar nesulaukisite. Gal bus tik būgneliai, bet ton pusėn „važiuosime“.

R. J. Žiūrėsim, kaip šiemet žmonės reaguos į folklorininkų atliekamas šventės apeigas. Iki šiol to nebuvo da-

roma, kviesime regiono folkloro kolektyvus. Kadangi pinigų nėra, o žmonės ateina pramogų, reikia ir šokių prie laužų, todėl tam reikalui bus samdoma firma.

J. Š. Eugenijus Skipitis su bendraminčiais svaigsta būsimos šventės idėjomis, o fotografas ir folkloro gerbėjas Klaudijus Driskius, matyt, Rasomis atsваigo prieš dvidešimt metų. Kaip, svaiguliams nublankus, dabar atrodo tuometiniai ramuviečių rekonstrukcinių šventės gaivimo veiksmai?

Klaudijus DRISKIUS, fotomenininkas. Atstovauju Šiaurės Rytų Lietuvai, kur vasaros saulėgržos šventės tradicija išliko iki mūsų dienų. Mano ryšys su Sartų ežero kraštu (Rokiškio ir Zarasų rajonų sandūra) labai artimas. Nors po Sajūdžio praėjo kiek laiko, bet ugnies uždegimo tradicija išliko. Kas buvo iki tol ir po to? Jei birželio dvidešimt trečiosios vakare būsime prie Sartų ežero, nepriklaušomai nuo to, ar lietinga, ar ne, vis tiek išvysime laužų žiburius. Kadangi prieš keliolika metų domėjausi šia tradicija savo gimtajame krašte, esu surinkęs nemažą medžiagos. Nė vienas senelis prieš dvidešimt metų man domintis šios šventės nepavadino nei Rasomis, nei Kupolnėmis. Tai jiems Joninės, kito pavadinimo senelių, jau iškeliausią iš mūsų tarpo, atmintis nesiekė. Joninės kaip Antaninės, Petrinės, Vlado ar Onos pagerbimas. Kaip per visas vardines, apvainikuojami Jonai, tačiau šventę iš kitų išskirdavo ugnies uždegimas Joninių išvakarėse. Bažnyčia mano krašte Jonų kaip nors ypatingiau neišskirdavo, kadangi pas mus Jonų atlaidų beveik nebuvo, aplinkinėse bažnyčiose tuo labiau niekuo neišskyre. Tačiau vis dėlto senieji pateikėjai pasakojo, kad tas metas, ta naktis, ta diena buvo ypatingi. Jie seniau savaip bendraudavo su gamta, išeidavo į apylinkes. Rūpėjo tai vaistažolės, tai užkalbėjimai, tai burtai. Tas metas nepaprastas, siejamas su senais baltų kultūros dalykais, pasiekusiais mūsų laikus.

Teko su draugais gal prieš dvidešimt metų rengti Rasas arba Jonines. Mes tada buvome šiek tiek nuosaikesni nei bičiuliai nuo Rambyno. Tada šventę vadiname tie siog vasaros švente.

R. J. Mums seniau rengiant šventes ypač didelės įtakos turėdavo Sovietsko (Tilžės) artumas. Ypač „draugavovo“ pirmieji kompartijos sekretoriai.

K. D. Joninės arba Rasos prieš dvidešimt metų mūsų kraštui buvo ypatingas metas. Ėjome į Sajūdį. Uždraustas vaisius, bet koks pakilimas, juo labiau tautinių jaunymų žadinimas buvo labai reikšmingas ir aktualus. Beveik drįstu pasakyti, kad tuo metu į Sartų krašto apylinkes (Ažubrastį, Bradesius) suvažiuodavo geriausios Vilniaus folklorininkų ir etnokultūrininkų pajėgos. Tiesa, tai truko neilgai, kadangi sovietinės represinės struktūros tai iškart pastebėjo, be to, mes tada labai draugavom su latviais, o saugumiečiams tokia tautų draugystė atrodė pavojinga. Prieš dvidešimt metų išties vyko šios šventės re-

konstrukcija bendra lietuviškaja prasme, besiremianti ir Vydūnu, ir Jonu Basanavičiumi. I šventę pabandėm sudėti daug etnografinio ir mitologinio turinio, daug apeigų. Nuo ugnies pagarbinimo, aukuro uždegimo iki javų lankymo, pramogavimo tarp apeigų iki ryto sulaukimo ir Saulės pasveikinimo. Gal toks metas buvo, bet i šventes susirinkdavo apie du ar tris šimtus žmonių. Ir tarp tiek žmonių buvo lengva švesti, nes visi buvo susiklausę. Toki šventimo modelį dabar būtų sunku pritaikyti jonaviškiams ir šventei ant Rambyno kalno. Ten sunku suvaldyti didžiulius žmonių srautus. Net vietiniams žmonėms tai atrodė priimtina, nors daugelis tokia šventę matė pirmą kartą. Jiems, aišku, svarbiausia buvo ugnies uždegimas, bet jie pamatė žymiai daugiau nei prieš trisdešimt keturių dešimt metų, kai nieko kito, išskyrus ugnies deginimą, nebuvo. Kadangi dabar jau subangavo Algirdo Svidinsko Rokiškio ir Zarasų krašte pasėti „javai“, tai švęsti nėra labai sunku, nebéra naujienų, ir šventė jgauna natūralų turinį ir prasmę. Ypač kai dalyvauja Algirdo Svidinsko įkurta „Gastauta“ ar zarasiškiai, kurie kryptingai organizuoja šventę žmonėms, kad šie ne tik vaišintuši. Dėl termino bus visokių nuomonų, bet gal nebeverta diskutuoti? Turime Jonines, bet man, kaip Rasų šventės atstovui, labiau priimtinas šis pavadinimas. Priešpriešos tarp jų nematau, nes visi, kurie susėdom prie šio stalo, žinome, apie ką kalbama. Rasos yra labai priimtinas pavadinimas, ir jis dabar yra pakankamai Lietuvoje įsigalėjęs. Manau, kad ateityje jis visiškai įsigvirtins.

J. Š. Sunoko ir įvairių kitų švenčių atmainų, pavyzdžiui, akivaizdi kamerinių, elitinių, ir masinių, alaus gėrėjų užplūstų švenčių priešprieša, netgi principinis kito niškumas. Viena, kai ribotoje erdvėje renkasi etnokultūriškai pasikausčiusi publika, pasiduodanti folkloro ansamblių šventės vedimui, ir visai kas kita, kai būriuojasi, spjaudos, „gimtuojų liežuviu“ keikiasi alininkai ar grumdos „pageidavimų koncertų“ ir popso mėgėjai. Kaip valdyti situaciją, kur sudėti reikiamus akcentus rengiant šventę didelio miesto plynėje, nors ši ir vyktų prie įbetonuotos upės bei tarp balto ir žalio tiltų?

Eglė PLIOPLIENĖ, Vilniaus etninės veiklos centro direktorė. Rasas sostinės centre prie Neries, tarp Baltojo ir Žaliojo tilto, rengėme kelerius metus, praeitais metais tos idėjos atsisakėme. Mums reikėjo suvaldyti ne tik masinių žmonių antplūdį, bet ir komersantus, kurie atėjo su pinigais ir norėjo būtent to, o ne kitko. Kaip šiame kontekste suderinti santykius tarp mažų ir didelių pinigų, kurie gali padaryti techninį komfortą susirinkusiesiems? Tai nemenkas galvosūkis, nors, ką čia slėpsi, kalbésiu apie šventės pliusus. Manau, kad didžiausias pasiekimas yra tai, kad dabar Joninės tapo laisvadienių. O į pievą tarp tiltų atėjome gana paprastai. Tada tai išties buvo pieva su dobilais ir ramunėmis. Nebloga pieva miesto vidury, kur vietoje buvo galima skinti gėles ir pinti vainikus. Kitas

Rasos šventė prie Trumponių ežero (Rokiškio r.), 1990 m. Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka

dalykas, kad tarpas tarp tiltų labai tiko ugnies simbolui išryškinti. Ugnies fakeliukų uždegimas tarp tiltų sulaukė ypatingo miestiečių dėmesio. Antras didelis mūsų rengtos šventės pliusas – didelis informacijos kiekis, kurį patiekėme žmonėms. Apie tai, kad yra tokia Rasų šventė, kad jos metu sugebėjome parodyti pagrindinius šventės simbolius – vartus, ugnį, vandenį, kupolę, vainikus ir jų pynimą. Manau, kad elgėmės teisingai, didelei miesto miniai paskleisdami pagrindines sąvokas ir žinias. Kaip visa šiame pasaulyje prasideda, taip visa ir baigiasi. Gal tokios šventės pabaiga ir ne visiems laikams, bet toje vietoje šventė kaip Rasos yra baigta. Pernai tokios šventės jau nerengėme. Nebekonkuravome su TV 3, dabar pukiai žinome, kas iš tokios šventės išėjo, todėl atsisakydami teisingai ir padarėme. Vietoj mūsų Rasų atsirado labai šauni Rasų atmaina Verkiuose. Šiemet norėtume surengti šventę Sereikiškių parke. Tiesą sakant, kokia tai bus šventė, minčių mano galvoje yra daugiau nei žolės pavasario pievose. Visa brėsta, daug priklausys nuo to, kaip reaguos mums talkinantys miesto folkloro vadai. Nuo to priklausys, ką mes siūlysime ir sugebésime padaryti. Turėtų būti visiškai nauja šventės konцепcija. Kita vertus, jei žmonės pasiskirstytų tarp Verkių ir Sereikiškių, abiem pusėm išeitų į naudą. Nors ir Verkiai, ir Sereikiškės neišvengs masių, kurias sudarys ne mažiau nei trys tūkstančiai žmonių. Todėl turės būti geras įgarsinimas, scena ir kiti būtini techniniai dalykai. Kad su mūsų patirtimi, šventės simbolikos įvaldymu sukurtume kokybišką produktą, reikalingi pinigai. Tam, kad tie žmonės, kurie yra gabūs, pažįsta tradiciją, galėtų kurti. Nežinau, ar tai turėtų būti stipendija, ar vienkartinis atlygis, kad gabieji toliau plėtotų savo patirtį, žinias, vizijas. Be abejo, mažosios bendruomenės šventės yra jaukesnės, nuoširdesnės, bet juk reikia suteikti galimybę pajusti Rasų esmę ir miestų žmonėms.

J. Š. Galbūt šventės valstybinį pobūdį pabrėžtų ir nekosmetinės investicijos į prideramą jų šventimą? Jei žarsotomi pinigai oficialiomis valstybinėmis šventėmis, priemimams ir furšetams, kuo prastesnės Rasos (Kupolės)?

E. P. Kad kažkur susikoncentruotų mąstymo gijos, kas mums yra tradicijos palaikymas ir kaip tai yra rodoma visuomenei. Daug diskutuojam, bet tie, kurių rankose galia ir realūs finansiniai svertai, sako: paimsim ansamblį „Lietuva“ – jie atšoks atidainuos be jokio galvos sukimo. Arba išvis, kaip sakė viena valdininkė, paimsim bet kokius choreografus, ir varom. Supratimo nėra, ir tam, kad būtų galima surengti prasmingas šiuolaičiškas šventes tradicijos rėmuose, reikia palaikymo. O mes svaigstame dėl idėjos, kuri iki šiol nėra įgyvendinta. Jei prie Rasų kišu nagus, gal tik todėl, kad net mirštai, kaip noriu, kad Vilniuje per Rasas būtų tikras vaistažolių turgus. Kelinti metai nesugebame prišnekinti Švenčionių vaistažolininkų, bet gal gal... Močiutės ateity...

Ir tai reikia daryti dabar, kol dar yra žinoma tradicija, yra išmanančią žmonių.

J. Š. Rasos Verkiuose – atsakymas šventei Vilniuje tarp tiltų?

Nijolė BALČIŪNIENĖ. Gal kuriems būsiu nepopuliari, bet esu dar ankstesnių, nei kalbėjo Klaudijus, Rasų Kernavėje dalyvė ir organizatorė. Greit jau bus keturiasdešimt metų nuo tų laikų, ir aš mačiau, kaip formavosi pirmoji šventė, kaip sekėsi ją švesti. Pirmosiose Kernavės Rasose dalyvavau būdama septyniolikos metų studentė. Mačiau, kiek daug rengdami šventę dirbo kai kurių žmonės. Eugenija Šimkūnaitė aiškino kiekvieno žolyno savybes, jų apeiginę prasmę, nusakė kiekvienos apeigos dalies esmę, funkciją. Iki galutinio šventės scenarijaus įėjome ilgai ir giliai. Studijavome Pranės Dundulienės medžiagą, naudojome visa, ką tik pajėgdavome rasti. Kaip supratote, nekalbu apie Jonines, tai vėlyvesnis šventės laikotarpis, kuris manęs nedomina. Domino ir dabar domina kuo senesnis, kuo labiau pirmenis šventės pavidales. Apie dešimt metų šventėme ramuviečių, žygevių judėjimo atgaivintas Rasas, iš to kultūrinio tautinio sajūdžio (žymiai ankstesnio nei 1989 m. susikūrusio Sajūdžio) susikūrė ir dainų klubas „Raskila“. Tuo metu ypač Vilniaus universiteto studentai buvo apimti nepaprasto dvasinio pakilimo. Šventę vadiname Rasomis, niekas mums to negaléjo uždrausti, ir mes nepataikavome konjunktūrai. Ir dabar ir aš, ir mano bendraminčiai nepataikaujame publikai, tiems vilniečiams, kurie nepriaugę iki deramo kultūros lygio. Regioniniuose parkuose dirbantys žmonės dažnai pakalbame: pastatyk gražų stendą už kelis tūkstančius litų ir jį būtinai tuo sudraskys, suniokos. Žinoma, tai nereiškia, kad žmonių prusinimo, tautinio kultūrinio švietimo linkme neturime nieko daryti. Panašiai galvodami ir Verkių regioniniame parke ēmėme rengti Rasas. Kaip žinia, mūsų parko direkcija dar labai jauna, dirbame tik penktus metus. Manau, kad Vilniaus etninės veiklos centro rengtos Rasos prie Baltojo tilto buvo reikalingos, savo misiją atliko, bet ir labai gerai, kad šią šventę jau užbaigėte. Kodėl dabar nebenorima į Lietuvą su šia švente eiti plačiau? Iš Kernavės su Rasomis mes iš esmės perėjome visą Lietuvą. Kodėl gallop pabégome iš Kernavės? Todėl, kad perdaug ēmė kištis sovietinis saugumas. Tie, kurie šventės pradžią pradžią padarėme kartu, sakė: einam su Rasomis po visą Lietuvą. Mažais būreliais, bet veikime visur, kur galim. Įsijungė „Raskila“, žmonės iš Kauno mokyklų, kurie buvo matę ir supratę mūsų Rasas. O Rasas buvome parengę pagal logišką eiga, sudėjom į jas viską, ką galėjom išpešti iš šaltinių. Ir apie rasą, ir javų lankymą, ir apie kupoles, vainikus, medžių, ypač ažuolų, apdainavimus. Nebuvo užmirštas ir laukų apėjimas, ir rasos nukrétimas, ir pasivoliojimai rasoje, ir maudymasis. Scenarius buvo prisodrintas medžiagos, ir tai įmanoma atliki,

Rasos šventė ant Rimelio kalno, Ažubrasčio kaime (Rokiškio r.) 1980 m. Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka

kai susirenka to norintys ir siekiantys žmonės, bendraminčiai. O kai pradeda plūsti tokie, kurie nežino, ko nori, tada kyla sunkumų.

Panašią Rasų šventės struktūrą perkélėme ir į Verkius. Kasmet apie ją sužinojė ateina vis daugiau žmonių. Manau, kad pabuvę šventėje žmonės po truputį ugdos. Ei-name sunkesniu auklėjimo ir pratimimo keliu. Kvietimuose taip ir rašysiu: tie, kurie norite prisigerti daug alaus ir išgirsti trankios muzikos, eikite kitur. Tokiems galbūt bus pasiūlyti kitokie šventimo būdai, išsišelimas kaip atsvara giliajai baltiškajai tradicijai. Norime įspėti nesusivokusių jaunus žmones, kad Verkių sakralinėje erdvėje įprastų „žaislų“ jie nerast. Ir tie, kurie ateina daugiau kartų, susivokia, kur papuoļę, žino, ką daryti. Juolab kad valgio atsinešimas ir vaišinimasis šventės metu yra sena ir graži tradicija. Pernai mums pasisekė pasiekti, kad Verkių Rasose nebūtų nė vieno gирto, tiesa, nuo Baltojo tilto buvo atėjęs vienas girtų jaunuolių būrelis. Juos gražiai išvedėme iš šventės pievos, šventinės erdvės. Galvoju, kodėl būtinai visiems veržtis į Verkius, juolab kad turime tokias puikias Vilniaus apylinkes. Motiejus Stryjkowskis rašė, kad atvažiavę į Lietuvą lenkai pamatė, jog pagonyse lietuviai, sustoję Rasų kalneliuose, užsikuria didelį laužą, giedodami „Deivė Lada – didi deivė mūsų“ ploja rannomis ir šoka apie laužus. Vilnius turi senas Rasų šventimo tradicijas, tik mes jau jas primiršę. Joms atgaivinti tiktu tiek Rasų kalneliai, tiek Ribiškių raguvynai, tiek vienos einant palei Vilnių nuo Užupio aukštupyn, Belmonto kalnas, Paplauja ir kitos buvusios pamėgtos vilniečių pasilinksminimo vietas. Pavyzdžiu, prieš du šimtus metų ant Belmonto kalno vilniečiai šokdavo tradicines gegužines. Palei Vilnių, vis aukštyn, Adomas Mickevičius, Tomas Zanas, Ignas Domeika, filaretai, filomatai rengė šventes. Gal ir dabar švēskime mažesniais būreliais Rasų kalneliuose ir kitose tradicinėse vietose? Gal pradžiai atrasime bent dešimt panašių tradicinės kultūros atmintį išlaikiusių vietų ir jose prasmingai atnaujinkime Rasų šventimą? Pasiskleiskim, kultūrininkai, po tas dešimt vietų ir darykim Rasas taip, kaip dera jas švēsti! Sunkiai priimti į tradicinę šventę stilizuotas naujoves, komerciją. Mano rengiamose šventėse tikrai nebus prekybos alumini, netinkamo kičo. Taip pat abejoju scenos reikalingumu, manau, išsiversime ir be jos. Be įgarsinimo, regis, neišsiversime. Taip pat sunkiai priimti teatralizuotas priemonės, nes galime labai greitai sugriauti trapią šventės esmę. O jei jau daroma kažkas Jonams ir panašiai, reikia aiškiai pranešti žmonėms, kad tai teatralizacija, netradiciška, nes kitaip susiksime žmonėms galvas ir jie visai nesusivoks, kas tos Rasos, kas Joninės. Vieni taip, kiti kitaip? Kodėl vieni laikosi senovės, o kiti bando modernizuotis? Gal iš šventės modernizavimo kada išsirutulios ir prasmingų dalykų, bet juk turime išlikusių Rasų „perliukų“, kuriuos, jausdami gamtos grožį, galime nuoširdžiai išgyventi. Ma-

tau, kaip Verkiuose į šventę įsitrukia vis naujų žmonių, dažnai šeimomis. Išmoksta, ką reikia daryti, pavyzdžiui, vartų apėjimo dainą, vakaro dainą... Gal tiesiog reikia atsiskirti Rasų šventėjams, sceninių koncertų mėgėjams, alaus ir „metalo“ gerbėjams? Man aišku, kad per Rasas neišsprususiam visuomenės sluoksniui pataikauti nedera. Vien šis sédėjimas LLKC salėje mane įpareigoja, kad Rasose nebūtų girtų asmenų, kičo, tradicijos negerbimo.

I.S. I jūsų šventę ateina pašauktujų ir išrinktujų būreliis, bet juk tai maža visuomenės dalis. Koks nuošimtis? Ką daryti kitiems?

N. B. Juk tai nereiškia, kad neturime to siekti? Pirmosiose Rasose Verkiuose buvo apie du šimtus žmonių, praeitais metais jų buvo apie tūkstantį.

Inga KRIŠČIŪNIENĖ, LLKC Etninės kultūros informacijos poskyrio vadovė. Savivaldybių valdžia visoje Lietuvoje iš (etno)kultūros specialistų reikalauja, kad šventės būtų ne išrinctiesiems, bet visiems, liaudies masėms.

N. B. Ar tam nėra kitų masinių švenčių?

I.K. Juolab šiemet, kai vasaros saulėgrįžos šventė paskelbta valstybine, etnokultūros specialistai turės versitis per galvą, kad įtiktų darbdaviams. Kaip padaryti, kad abi pusės būtų patenkintos? Neužtenka pijokus pasiūsti tolėliau. Turime žinoti, kaip apžaisti juos ir kitus neišmanėlius.

R. J. Pas jus kitaip. Atradote vietą, kurioje nieko masinio nebuvo daroma, o pas mus kitokia situacija. Yra vieta, į kurią jau keli dešimtmečiai plūsta žmonės, norintys pasilinksinti. Turime žmones auklėti, bet negalime daryti taip, kad atvažiavę keli tūkstančiai žmonių būtų raginami eiti kupoliauti, pinti vainikų. Masinis žiūrovas apeigoms neturi trukdyti, todėl jiems turime netoliiese pasiūlyti kitus šventimo būdus.

E. S. Argi esame tokie netobuli, kad negalime kurti? Kodėl visoje Lietuvoje šią šventę turime trauktis ant vieno kurpaliaus? Kiekvieno regiono tradicijos diktuoja specifines sąlygas. Jei Vilniuje inteligenčija noriai kupoliauja, tai per masinę šventę ant Rambyno, kai ir žolė jau būna nupjauta, to nepadarysime. Tiesiog duokim žmonėms šios šventės dvasinį užtaisą, ir tegu jie atsirenka. Gal Libertas Klimka papeš man ūsus, bet juk ir prie senovės ne visada galime prisirišti, juk ne naginėmis ir vyžomis apsiavę gyvename.

V. Š. Nepaisant to, kad esame įvairių švenčių kūrėjai, pritariu, kad ir grynaį, sakralią Rasų formą turime išlaikyti. Jei yra žmonių, kurie tai daro, turime juos paremti ir, kaip sakoma, padék Dieve. Tegu ugdo visuomenę ta pakeltaja dvasia.

K. D. Yra tekė būti Nijolės Balčiūnienės organizuotoje Verkių Rasose. Pati aplinka, vieta, aukuro buvimas suformuoja šventės pobūdį. Ten tokia uždara medžių apaugtis – gerti ten tiesiog nejauku. Būna jaunimo, kuris būtų linkęs pasilinksinti ir išgerti, bet ten jiems to tarsi

ir patiemis nesinori. Vieta dėkinga, ir nėra taip, kad ten rinktysi vien intelektuali publika, susidvasinę žmonės. Jaunos šeimynėlės, vaikai, pusamžiai...

E. P. Kita vertus, galbūt ir vieta nėra svarbiausias dalykas, kad šventė pavyktų. Jei pamenate pirmajį mūsų etnocentro surengtą Rasų šventimą, tai iš pradžių jokio veiksmo, jokio kupoliavimo tarp tiltų nebuvo. Atėjome nuo Jaunimo teatro, kuriame vyko Algirdo Klovos projektas „Laumių sekmės“, užsikabinę didžiulius vainikus ėjom per miestą atlikti miesto apeigos. Uždegėm ugnis tarp Baltojo ir Žaliojo tiltų ir paleidom vainikus. Ir tai, kad ant Žaliojo tilto buvo sustabdytas eismas ir dviem pulkais vieni prieš kitus sustoję folklorininkai dainavo, buvo viskas, kas tą vakarą atsitiko. O žmonių devynios galybės priplūdo. Užburiantis jspūdis – ugnies ir vandens dermė tarp tiltų – ir buvo akstinas toliau rengti Rasas Vilniuje.

J. U. Vilniuje vyksta daug renginių, pilna intelektualų. Jonava – nedidelis miestas vidury Lietuvos. Joninės pas mus prigijo – jaunimas be raginimų pina vainikus, girlandas, verslininkai stengiasi prisidėti. Jos tapo bendruomenės šventė. Iš tiesų ši šventė skiriasi nuo bet kokiu kituose miestuose rengiamų švenčių. Tradicija, kurią émeme formuoti tuščioje vietoje, jau funkcionuoja. Suėina visas miestas, puošia šventės vietą, nes penki kultūros darbuotojai to nepadarytų.

J. Š. Jonavos šventės specifika ta, kad ji vyksta ne ant ar prie kalno, o miesto dauboje.

J. U. Tiesiog neturime geresnės vietas, nes netoli yra ir vandens telkiniai.

J. Š. Išgirdome apie jvairias kultūrininkų rengiamų vasaros saulėgržos šventės variacijas. Kokios medžiagos esama apie regionines šventės tradicijas?

Nijolė MARCINKIČIENĖ, LLKC Papročių ir apeigu poskyrio vadovė. Man malonu patirti, kad yra žmonių, siekiančių tradicijų tēstinumo. Prieš kelerius metus matėme Jonavos Jonines, ir man jos pasirodė visai priimtinės. Norėtusi, kad jos išliktu. Kartais norime, kad visi šventės dalyviai būtų įtraukti į vyksmą, bet gerai ir tai, kad žmonės ateina ir stebi šventės eiga pasidėjė atsineštus lauknešelius, bendrauja šeimos, giminės. Aišku, šventėje daug stilizacijos, teatralizacijos, bet ji rajono centro sąlygomis gana jspūdinga. Ir šventės vieta man neužkliuvo – ji kaip natūralus amfiteatras, tuo labiau kai uždega te laužus – nuo viršaus gerai matosi. Visa Jonava tą dieną sujudusi, traukia minios šventiškų žmonių.

Rambynas turtinges papročių, bet gali būti ir būgnai, ir džiazas. Turite daug istorinės paprotinės medžiagos; ar nevertėtū kiek labiau atsižvelgti į 1884 m. atnaujintą šventę – idealizuotą, patriotinę, romantišką, su varžybom, paradais, kalbom, chorais. Būtų gaila prarasti tai, ką pradėjo didieji tautos šviesuoliai – Vyduunas ir kiti. Žinoma, ten tinka ir sakraliosios, senosios Rasos, kadangi nuo am-

žių tikėta, kad ir aplinkinis miškelis, ir Rambyno kalnas šventi. Turite daug galimybių rinktis labai neišklysdami į kraštutinumus. Vis dėlto žmonės, esantys netoli folkloro ir etninės kultūros, turėtų stengtis ieškoti to, kas šventėse buvo esminga. Prasmingų elementų, detalių, susijusių su ugnimi, vandeniu, kalnu, augalais. Be abejo, regionai turėti ir tik jiems būdingų niuansų, kuriuos būtina naudoti šventėse. Pavyzdžiui, apie Druskininkus, Merkinę Nemune yra meilės salų, kurias galima panaudoti – tarkim, leisti vainikėlius ar lenteles su mylimujų vardais. Mažojoje Lietuvoje buvo įprasta leisti geldeles su ugnelėmis. Biržų, Rokiškio kraštuose Joninių tradicija bent minimaliai išlaikyta, ir vietiniams kultūrininkams nebūtina plėšytis ieškant pikantiškų naujovių. Ten akcentuojama ugnis, ažuolas, vainikas, taip pat bromas (vartai) šalia kaimo ar per kaimą kaip per vestuves. Jei bus gera gegužinė su prasmingai panaudotais simbolikos ženklais, tikslas bent paprasčiausiu lygmeniu bus pasiektas. Pasisakyčiau už kūrybiškumą tradicijos ribose, be išsaukiančių „išsidiribinėjimų“. Yra rajonų, pavyzdžiui, Varėnos, kurie šiuo atveju neturi kuo pasigirti, todėl daro paprastą gegužinę. Apkaišo aikštelę berželiais, vidury pastato kupolę.

J. Š. Rambyno grupė sustiprino kartu atvykės Pagėgių savivaldybės vicemeras. Kaip manote, kodėl šventė ant Rambyno kalno reikalinga ir kaip ją galėtų paremti valdžios institucijos?

Alvydas DUMBLIAUSKAS, Pagėgių savivaldybės vicemeras. Man malonu pabendrauti su švenčių tradicijas išmanančiais žmonėmis. Pamario krašte Pagėgių savivaldybė įsteigta nesenai, seniau ji buvo didesnė, tiesiog toks dabar administracinis suskirstymas. Vienu metu Jonines ant Rambyno šventė, galima sakyti, visa Lietuva. Klausydamas galvojau, ar ir dabar nebus taip, kad vėl ant Rambyno Jonines švęsime visa Lietuva, o kitur bus tik gegužinės... Šiaip esu tame krašte užaugęs ir buvau beveik visų buvusių švenčių dalyvis. Seniau buvo naudojami ir žirgai, stengtasi išlaikyti tradicijas. Ką mes galvojame apie šventę ir ką valdžios vyrai gali? Buvo kalbėta, kad daug kas atsiremia į pinigų stygių ir į siekį išlaikyti šventės autentiškumą. Tai problemiška, nes ant Rambyno suplaukia daug jaunimo iš visos Lietuvos, ir sutinku su nuomone, kad sudėliojant svarbiausius akcentus reikėtų rasti visiems priimtinų šventimo formų. Asmeniškai irgi būčiau prieš komercijos veržimąsi, bet to nebeišvengsime, taip pat būtina pasirūpinti tvarkos palaikymu ir kitais techniniais dalykais. Lietuvos tūkstantmečio programoje numatytos priemonės dėl Rambyno infrastruktūros sutvarėjimo, be to, Bitėnuose veikia Martyno Jankaus muziejus, juo irgi reikia pasirūpinti. Pagal išgales stengsimės (ir mero požiūris teigiamas), kad lėšų Rambyno šventei būtų kuo daugiau. Kad šventė įgautų tikrąją prasmę.

J. Š. Ar neatrodytų, kad ir Lietuvos mastu specialistams derėtų patarimais ir dėmesiu paremti Rambyno,

Rasos šventė Jaurų kaime (Švenčionių r.). 1984 m. Klaudijaus DRISKIAUS nuotrauka

Kernavės, kitų išskirtinesnių šventviečių Rasų švenčių rengimą? Beje, ar dabartinių švenčių formų įvairovė tradicijų žinovus džiugina, ar liūdina?

Dr. Libertas KLIMKA, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius. Dėl šventės formų įvairovės gyvenimas, matyt, tik įdomesnis. Man pasirodė, kad ne visi įsiklausė, ką pasakė Klaudijus Driskius, o Nijolė Marcinkevičienė neakcentavo to, ką yra kruopščiai surašiusi leidinyje „Kupole rože“. Girdėjau pasakymų, kad apie šventę skaitom viską, ką gaunam, ir naudojam rengiant šventę. Kaip tik visko ir nereikia skaityti. Viskas ir sujaukia galvose viską. Prisiskaitot visokių pagonybių ir nežinot, kaip su jom elgtis. Pats šis žodis man rėžia ausj. Mokslo kalba jau įprasta sakyti: senoji religija, baltų mitologija. *Paganus* – kaimietis su neigiamu atspalviu. Mus, lietuvius, kaimynai iš pietų juk pravardžiuodavo pagonimis, jau nekalbant apie kryžiuočius. Tai kam mes dabar patys save pravardžiuojame?

Girdėjau įvairių nuomonių apie Rasas. Man, vilniečiui, Rasos – tai kapinės, tautos panteonas. Prigijo tas pavadinimas nuo seno ir senoje literatūroje, vadovuose po Vilniaus apylinkes. Kodėl Rasos? Buvo *Geležinė trobelė*, kuri dar nesenai stovėjo už Rasų kapinių. Tai buvo užmiesčio restoranas lietiniai geležiniai turėklais, sakoma, kad ten, netoli kapinių, ant kalvelės, žmonės rinkdavosi šventi vasaros saulėgrįžos šventės. Jeigu šventę norime atskirti nuo kapinių, tada reikia pasirinkti. Apie drėgmę ant žolelės sakoma, kad tai rasa, o ne rasos. Rasos – greičiau metaforiška šventės pavadinimo forma, taip poetiškai galima pasakyti. Šventės vardas – Rasos šventė. Rasa. O Kupolės – daugiskaitinė forma. Reikia įsiklausyti ir neįvairuoti, jei jau šventę su tokiu vardu norime surengti.

Vis girdėjau paraginimus siekti autentiškumo. Kas yra autentiška? Tie scenarijai, apie kuriuos kalbėjom, visai ne-autentiški. Rambyno scenarijus atsirado Vydūno galvoje, su visa pagarba jam – labai dirbtinis. Senųjų papročių ten nedaug terasime. Jų daugiau – raskiliečių scenarijuje. Ir aš buvau pirmojoje, antrojoje, trečiojoje Rasos šventėje Kernavėje, ir Pajautos slėnio krūmuose kartu slapstėmės, ir puikiai žinau, kad visi šventės elementai radosi Jono ir Inijos Trinkūnų, Rimanto Matulio ir kitų galvose. Daugybė elementų ten sukurta dirbtinai, nors jie ir gražūs. Turi būti vanduo – sugalvojo prausimąsi prie vartų.

N. B. Juk Pranė Dundulienė tai aprašė. Negi negalime ja pasitikėti?

L. K. Vėliau galbūt Jūsų vaikaičiai, užrašinėdami papročius, sužinos, kad senovės lietuviai per Rasą prausėsi iš uzbonų prie vartų, éjo pro vartus... Bet čia ne gaiviname senosios religijos ritualą, bet kuriame patys. Tai reikia aiškiai matyti. Ir kūryba čia galima. Pasakysiu daugiau – visa kultūra yra žaismė. Homo ludens – žmonės žaidžia. Kūryba yra gerai, gali būti ir būgnai, ir džiazas, bet yra tradiciniai dalykai, kurių apeiti nereikėtų. Aišku,

iš vandens mitologemos galime padaryti prausimąsi prie vartų, nors tradiciškai iš ryto po rasotą žolę buvo volojamas. Galų gale viena gentis galėjo daryti taip, kita – kitaip. Dabar visi esam lietuviai, o skirtumai didžiuliai – tarkim tai, kas buvo išlikę Rytų Lietuvoje, skiriasi nuo likusios Lietuvos. Kur Rasos arba Joninių tradicija ryškiai išlikusi? Apie Biržus, Pamario (matyt, iš Prūsijos pasiekė) krašte, šiek tiek – Šiaurės Rytų Lietuvos kampely prie Sartų.

Dr. Arūnas VAICEKAUSKAS, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojas. Ten tik išlikęs laužų kūrenimas. Visa medžiaga daugiausia iš Rytpriūsių. Dar šiek tiek tikėjimų – iš Švenčionių krašto.

L. K. Todėl perdaug „neužsiciklinkime“, kad dabar atstatome senąją tradiciją. Prasminių elementus reikia relijefiskai iškelti, pabrėžti – ugnis, augalai, žolynai, vanduo. Jų pagrindu galima statyti savo fantazijos rūmą, bet jų labai postmodernias erdves nenuklyskime. Ir nenutolkime nuo gamtos, nes tai – gamtos šventė, kalendorinio ciklo šventė. Ryšys su gamta – būdingiausia etninės kultūros dalis. Todėl labai pritarčiau Eglės Plioplienės sumanymams Vilniuje grįžti arčiau gamtos. Neris prie tiltų labai subetonuota... Sereikiškių parkas – puiki vieta Rasos šventei. Taip pat ir Verkių parkas, tuo labiau kad ten buvusi ir labai svarbi senosios religijos šventvietė (patvirtinta archeologų, taip pat ir legendinės tradicijos). Kalbėdami apie senąją religiją, labai norėtume, kad būtų išlikę rituallų aprašymai. Yra tik prūsiški fragmentai, tie, kur alaus kaušelį dantimis suėmus reikia permesti per petj. Bet ir tai ne Rasos šventės ritualas, tai daryta pavasario pradžioje, per Pergrubį, per Jurgines. Gal per Jurgines pabandyti atgaivinti rungtį, kas toliau per petj numes kaušelį?.. Ant beržo tošės dar neradome rūnomis parašyto Rasos ritualo aprašymo. Tikėtina, kad jis turėjo būti ir vykti. Bet vėlgi – Verkiuose jis galėjo vykti vienaip, o ant Rambyno – visai kitaip. Gerbkime tai, ką turime užraše, bet nekurkime mūsų dienomis autentikos. O fantazuoti – prašau, nes talentingai fantazuoti – menas. Tą pačią galėčiau pasakyti ir apie Jonavos šventę. Tikrai sunku padaryti mieste tai, kas seniau buvo daroma mažoje religinėje bendruomenėje. Sudėtinga pateikti viešumai tai, ką jūs teatralizujate. Su šypsena pasižiūriu į kai kuriuos teatrinius momentus, pavyzdžiu, keistokai atrodantį žynį, bet daugumai žmonių tai priimtina, ir tai puiku. Tik nežinau, kaip keisite turimą scenarijų, nes kasmet reikia šiek tiek atsinaujinti, kad nenusibostų publikai.

E. P. Kokią idėją minėjot turjs greta Vilniaus vaistažilių turgaus?

L. K. Žolių (arba pavadinčiau raganų) turgus yra trijų dienų trukmės tradicija, buvusi dar tarpukario Lietuvoje (uzfiksuota Jano Bulhako nuotraukose). Būtų perspektyvi akcija, jei jų tai įkinkytumėt Švenčionių vaistažolininkus. Mano idėja tokia – padaryti Vilniuje lietuviškų varškės

sūrių prezentaciją. Visos Lietuvos mastu. Ir mugę, ir daugiau visko galima prigalvoti. Sūrius iškelti kaip produktą iš žolynų. Man atrodo, kad ši idėja labai tiktų Joninėms. Yra apeigų ir ritualų, kaip į puodynėlę mesti iš trijų devynių laukų surinktus akmenukus. Panašius dalykus galima pateikti kaip žaidimą, parodyti burtus, ką daryti, jei nori, kad pienas nesugestų, kad būtų geras, gausus. Su šiais žaidimais sūrių akcija greta vaistažolių turgaus būtų jdomi. Parduodu idėją!

E. P. Jau nupirkom!

L. K. Už sūrio gabalą!

K. D. Kokį šventės vardą vis dėlto rekomenduotumėte naudoti?

L. K. Įteisintas Joninių pavadinimas, bet kai kabinsite skelbimus, tai, žinoma, Jonavoje – Joninės, bet Verkių parke – Rasos šventė. Tai šventvietė, ir turi būti akcentai, nukreipti į senajį religinį šventės sluoksnį.

Buvo mesta replika dėl elitinio tokios šventės pobūdžio. Drąsiai sakau, kad gana greitai mūsų folkloro judėjimas irgi taps elitinės kultūros dalimi. Juk folkloras negrįžta nei į kaimą, nei į plačiasias žmonių mases.

J. Š. Pamažu prieiname prie išvados, kad šios šventės turinys nereikėtų ieškoti mistinio suabsoliutinto autentiškumo, bet remtis tradicija ir neiškrypti iš gana aiškios pagrindinės simbolikos taikymo ir perkūrimo vagos. Ar įmanoma labiau išgrynti šventės terminiją, susijusią su jos paprotine semantika? Manau, šventės įvardijimų ir jų naudojimų visuomeniniame diskurse byla nėra baigta, nors ir neaiški lobistinė grupė Seime greit ir tiesmukai prastumė, matyt, jiems ir tegirdėtas Jonines. O vasaros saulėgržos šventė apima ir Joninių, Rasų, Kupolių, Saulių ir kitų, matyt, nunykusių šventės aspektų (ir vardų) semantinius laukus. Kiek jie priimtini ir naudotini?

A.V. Iš pradžių norėčiau pakalbėti apie kitką. Pirmą kartą man nereikia būti griežčiausiu diskusijos tvarkdariu ritualo klausimais. Libertas Klimka jau pasakė, kad iš dalių visos dabartinės senosios apeigos yra sukurtos susi-rankiojus šaltinių duomenis. Kartais net ir žinom tuos žmones, kurie jveda konkretų apeiginį momentą į dabartinę šventę. Ir tai ne taip jau ir svarbu, nes seniau apeigos irgi buvo perkuriamos, jos nebuvo kažkada sugalvotos visiems laikams. Taip, jų struktūra yra stabili, bet švenčių struktūra yra taip pat stabili. Mūsų šventės turi beveik vienodą veiksmų seką, apeiginius elementus, siek tiek skiriasi tik kontekstas, labiau – apeigomis siekiami tikslai.

Vienu metu čia vyksta tarsi dvi diskusijos – apie senosios tradicijos išsaugojimą ir apie tai, kas laukia Joninių, kai jos tampa masine švente. Antroji diskusijos pusė tarsi ir įdomesnė, nes folklorinių Joninių vyksmas jau nustovėjęs, ir mes čia ne kažin ką naujo sugalvosim. Ką daryti, kad masinės šventės išlaikytų tradicijos elementus? Koks pagrindinis jų skirtumas? Uždaros šventės pa-

grindas – apeiga. Ar jos perimtos, ar naujai sukomponuotos, nesvarbu, nes apskritai – tai apeiga. Masinėje šventėje dominuoja pramoga. Esmė tai, kaip pramogą suderinti su etninės kultūros elementais. Šiuolaikinei vi-suomenei reikia pramogos. Mano supratimu, etninės kultūros darbuotojų pagrindinis uždavinys – neleisti, kad šventei imtų vadovauti prekybininkai. Šventės simbolika gali būti jivedinėjama įvairiomis formomis – džiazu, būgnais, eisenomis, įvairių modifikacijų ugnies uždegimais. Pasitelkti tai, ką žinome iš tradicijos, ir galvoti, ką galima panaudoti. Atsiveria didžiulės galimybės kūrybai.

Vasaros saulėgržos šventės specialiai nesu tyrinėjės. Žinau tiek, kiek galėjau perskaityti šaltiniuose, mokslo darbuose. Mano manymu, senasis šventės vardas yra galutinai prarastas. Jei vadiname Rasa ar Kupole, tada šventei suteikiame vieno išskirtinio apeiginio momento pavadinimą. Nors daugelis pritaria, kad tarsi tradiciškai nustovėjo Rasų vardas, nes jos pirmiausia jéjo į kultūrinę apyvertą, ir nemanyčiau, kad šiuo atveju kažką reikėtų keisti. Jei žvelgtume apeiginio stiprumo, pagaliau autentiškumo požiūriu (regis, apie tai rašė Stasys Skrodenis), Kupolės žymi vieną iš seniausiai minimų apeiginiių šventės elementų. Rasos turi dvejopą reikšmę. Raganų apžavetos rasos kelia pavoju, ir negalima jeiti į lauką, kol rasa nenukritusi. Antra, kiekvienas su sakraliuoju laiku susijęs dalykas įgyja ir gydomujų galių. Nuo pavasarinių švenčių paplitęs maudymasis saulei netekėjus, prausimasis, gyvulių maudymas, kad nebūtų ligų, kad jie būtų gražūs, sveiki. Be abejo, pirmiausia tai taikoma žmonių bendruomenei. Rasa įsikomponuotų šiame kontekste, ir tai iš esmės visa medžiaga. Gydomujų žolynų rinkimas, apeiginė elgsena su jaismis – apie tai esama gana įvairios medžiagos. Ir Motiejus Pretorijus apraše žolynų dėjimą ant karties, kartais tai apsauga nuo piktų jėgų, kartais tik tuošyba. Dar rašoma, kad žolynus nuo karties merginos dvi dienas saugo nuo vaikinų, paskui juos išsidalija. Sunku spėlioti, ką tai konkretiai galėjo reikšti, nors lyčių kovos motyvas paplitęs daugelio švenčių papročiuose – Joninės ne išimtis. Žolynų rinkimas iki Joninių svarbus tuo, kad šventės naktį raganų veikla sugadina žolynus. Po to jie taip veiksmingai, kaip iki tol, nebegydys. Vasaros saulėgržos šventė – mokslinis terminas nežinant tikrojo šventės pavadinimo.

J. Š. Daiva Vaitkevičienė yra rašiusi apie kitą šventės aspektą – saulę ir saulabrolius, kurį žymi Mažojoje Lietuvoje Pilypo Ruigio ir Kristijono Gotlibo Milkaus XVIII–XIX a. pradžios žodynuose užfiksotas vasaros saulėgržos (Sonnenwende) pavadinimas – Saulės. Be to, manau, kad kalbant apie apeiginius šventės motyvus reikėtų remtis pirmine mitologine medžiaga, baltiškųjų dievybių sąveika, vadinamaisiais pagrindiniais naratyvais, pavyzdžiui, mitiškai motyvuotas dangaus atsivėrimas, paparčio žiedas ir ugnis, žalčių karaliaus karūna ir kitais.

A.V. Negaliu ginčytis, nes nesu to tyrinėjės ir nieko panašaus neteko rasti. Rasos, „eiti į rasas“ yra ir brolių Juškų užrašytose dainose. Stipriausias argumentas – dainos žodžiai „Ant šventės Rasos, / Ant jomarkėlio...“ (JLD 175). Tai gyvas, autentiškas užrašymas, paimtas iš liaudies žmonių, vadinas, taip vadinta. Kupolės iš dalies išvestinės. Man patiktu ir prūsiškasis šventės pavadinimas – Krešės, susijęs su augmenijos vešėjimu. Manau, kad folklorinis šventės pavadinimas galėtų būti Rasos. Jis jau įsitvirtinės, visuomenės priimtas, tapęs suprantamu, todėl visateisiu simboliu.

L. K. Pateiksiu hipotezę. Žinome, kad žiemos saulėgržos šventė turi dvigubą pavadinimą: Kūčios – Kalėdos. Dvi skirtingu papročių šventės pusės. Kaip žinia, žiemos saulėgržos šventė yra opozicija vasaros saulėgržos šventei. Ribos, dalijančios metus pusiau. Manau, kad galbūt kai kur Lietuvoje (nesakau, kad visoje) ir vasaros saulėgržos šventė galėjo turėti du vardus. Tam, kad būtų atskirtos dvi šventės pusės – išvakarės ir diena, kai siautėja raganos, kai rasa ir žolynai darosi sugadinti. Atrodytų, kad tai galėjo būti Kupolės – Rasa. Dvigubas pavadinimas pabrėžiant, kad šventė turi dvi puseles. Pritarčiau samprotavimams, kad nebūtina prisiristi prie vieno šventės pavadinimo. Juk Kūčios – Kalėdos mūsų sąmonėje visai normaliai egzistuoja, atrodo logiškai.

J. Š. Kokius akcentus sudėtume dėl repertuarinio šventės folkloro pasirinkimo galimybių? Šventei visiškai tinkančių dainų mažoka, tad ką rinktis?

Jūratė ŠEMETAITĖ, LLKC Muzikinio folkloro poskyrio vadovė. Žinoma, iš folklorinės pusės žvelgiant šventės situacija sudėtinga. Nė viena kita kalendorinė šventė nėra tokia skurdi repertuario požiūriu. Yra tik kelios dainos, kurias neabejotinai galėtume priskirti šiai šventei. Visas naudojamas folkloras – dainos, kita dainuojamoji tautosaka, rateliai – yra taikytino pobūdžio, išskyrus kai kurias užrašytas sutartines. Medžiaga labai siaura, ne taip, kaip advento – Kalėdų laikotarpiu, iš kurio turime puikią dzūkišką tradiciją. Ko gero, tai byloja, kad ši šventė yra buvusi bendruomeninė, ir mes neturime išsamių duomenų, kaip ji buvo švenčiama. Nemaža ir paprotinės medžiagos, ir siūlomų folkloro pavyzdžių švenčių rengėjai ras LLKC išleistoje, Nijolės Marcinkevičienės sudarytoje rinktinėje „Kupole rože“. Šalia jos dar bus išleista ir kompaktinė plokštélė, ir tai bus puiki pagalbinė priemonė tiems, kurie neskaito natū. Loreta Sungailienė į ją iš įvairių archyvų, knygų yra surankiojusi visą taikomaja prasme įmanomą dainuojamą medžiagą. Dažnai diskutuojame, ką daryti, kad plačiajai publikai būtų priimtino repertuario, nes apeiginės dainos jiems nuobodžios. Matau tik vieną galimybę – jeigu jas naudotume didžiuosiuose miestuose, rajonų centruose, labai pagelbėtų folkloro modernizavimas. Ypač tam dėkingas sutartinių žanras. Dominuojantis mūsų švenčių požymis – siauras bendruo-

meniškumas, kai ritualus žmonės atlirkavo žinodami, ką ir kodėl doro.

V. Š. Dažnai padėjuejame, esą nėra šios šventės dainų, bet ... visi dainuoja. Rastas pagristas ir motyvuotas sprendimas, nes pagal dominuojančias idėjas į repertuarus įtraukiama dainos apie žolynus, augalus, visą gamtinę medžiagą. Tuo labiau kad tinka ir Jurginių, Sekminų (kupolinės) ir kitos dainos. Žodžiu, per tiek metų repertuario parinkimo metodika sukurta, o medžiagą į minėtą knygą sudėjome tik todėl, kad žmonėms nereikėtų ieškoti kitų šaltinių. Paprieštaraučiau – gal jaunimui senosios dainos yra sunkiau suvokiamos, bet sakyti, kad nereikia jų dainuoti, naudoti masinėse šventėse, nesiryžčiau. Patys to proceso neskatinkim, nes yra puikiai suvokiamų ir priimtinų senojo folkloro kūrinių, ypač su įvairiais pakartojimais. Todėl ir dainas autentiškiausiu pavidalu leiskime į apyvartą, šveskime visuomenę. Žinoma, reikia ir modernių formų, nes dažnai per tai atsigrežia ma prie senųjų dainų, imama suvokti jų specifika, jausti pagarba tautos paveldui.

Jūratė ŠEMETAITĖ. Etninės kultūros šviesuolė iš Šeduvos Emilia Brajinskienė sako: neturim Joninių dainų, tai darom tokią apeigą – apdainuojam visus žolynus ir medžius. Sako, einam su folkloro ansambliu per miestelį ir apdainuojam visa, kas auga. Turi jie ir savo ažuolą, ir beržą, ir liepą ir t.t., ir taiko jiems žinomas dainas. Tačiau niekada nereikia sakyti, kad dainuojame Joninių dainas, tokį iš tikrujų téra trys.

E. P. Bet jeigu Joninių metu dainuoji daina, tai ji ir tampa Joninių daina...

J. Š. Kaip šios šventės pulsas Lietuvoje atispindi pagal LLKC leidžiamą tēstinį biuletenį „Etninės kultūros renginiai Lietuvoje“?

I.K. Nėra Lietuvoje kampelio, išskyrus porą didžiųjų miestų, kur Joninės nešvenčiamos. Tai viena populiariausių švenčių, nors ir daugelis kitų tokiomis pasidarė – Užgavénės, Kalėdos, Velykos, Jurginės, Sekminės. Kokio lygio Joninės rengiamos kaimuose, miesteliuose, rajonų centruose? Tai priklauso nuo žmonių, kurie jas organizuoja ir ar turi folkloro kolektyvų. Jei neturi, tai nėra kam atliliki tam tikras dainas, todėl apie kokybę neverta ir kalbėti. Pasisamdo kokį akordeonininką ar kaimo kapeliją ir daro elementarias gegužines. Visada rinkdama medžiagą eiliniam leidinio numerui prašau, kad rajonų kultūrininkai keliais sakinius apibūdintų šventę – šiuo atveju vardi ugnį, žolynus, vartus. Stengiasi išlaikyti šį pagrindinį rėmą, nors neaišku, kas veikiama apie tuos vartus eiliniame kaimelyje ar miestelyje. Suglaudžia du berželius, apipina – jau ir vartai... Silpna vieta, kad daugelis rajonų kultūrininkų, neturėdami vietinės medžiagos, stengiasi kopijuoti kitus regionus. Stengiamės iš paskutiniųjų būti ne blogesni nei kiti... O Jonines išties švenčia visa Lietuva, tik, pavyzdžiu, Panevėžys ir Kaunas nesiverčia

per galvą ir mieste jų nešvenčia. Folkloro kolektyvai išvažiuoja į gamtą ir rengia uždaresnes šventes. Vietiniai etnokultūrininkai atsakingi už kalendorinių švenčių regimą, ir valdžia iš jų reikalauja ne tradicinių Rasos švenčių su folkloro kolektyvais, bet renginio, pramogos publicai – ir jaunimui, ir pageriantiems. Ir jie jaučiasi tarsi supančioti tarp dviejų ugnii. Ganėtinai sunku jiems išlaikyti protingą viduriuką.

A.V. Keistoka patirtis iš Latvijos. Per Jonines buvau ten konferencijoje, buvo nedarbo diena, kurios taip ilgai jiems pavydėjom. Susiruošėm į Jonines su latvių folklorininkais. Žiūriu, kad jie daro tą patį, ką mūsiškiai prie Sartų. Paaiškėjo, kad tokį šventimo modelį iš Lietuvos ten paskleidė Valdis Muktupavelas... Latvai sakė, kad jie beveik nieko neturj, va, jūs tai turit...

J. Š. Vis dėlto ko galėtume pasimokyti iš latvių šią šventę šiemet švēsdami valstybiškai?

A.V. Daro įspūdį latvių kone visuotinis dalyvavimas šventėje, nors papročius turbūt nedaug kas gerai išmano. Ir mūsų tautą reikia pripratinti, kad neitū žiūrėti, kaip šventė vyksta, bet kad jaustysi jos dalyviais. Latvijoje jaučiasi šventės nuotaika: parduotuvių vitrinos papuoštos, žmonės su vaikais rengiasi į šventę, retas, žinoma, su tautiniais rūbais, bet šventės simbolikos akcentų, detalų nevengiamą.

I.S. Iš tikro pirmąkart turime įteisintą valstybinę šventę – Jonines. Šiemet ne tik folkloro ansambliai uždarose bendruomenėse turėtų švesti, šventė turėtų ateiti prie kiekvieno žmogaus. Aišku, tai idealistiškas pamastymas, kuris nežinia kada realizuosis. Turime išmokyti ir suburti bendruomenes, ir patikėti jų sugebėjimais, ryšiais tarp žmonių. Kalendorinės šventės, kaip niekas kitas, duoda tam pagrindą. Juk šiuo pagrindu iš esmės jos ir atsirado, ir vystėsi. Darbo ritmas buvo pakeičiamas švente, kurią šventė visa bendruomenė. To netekome, ir kol švēsimė siaurame bendraminčių ratelyje, tol bendruomeniškumo jausmas neatgisis. Šiemet mano Joninių ar Rasos, ar Kupolių vizija būtų tokia – paskleisti kiek įmanoma daugiau šventimo taškų. Nuteikti vietinius kultūros žmones ir valdžią, kad visa vietinė bendruomenė pajustų šventę ir kad jos žmonėms reikėtų. Kad iš jos kažką širdy išsineštų.

Šiaurės Žemaitijoje (veikiant latvių įtakai?) seniau ugniakuruose užgesindavo ugnį ir Joninių laužų ugnimi vėl įžiebdavo šeimų židinius. Mažojoje Lietuvoje tai darydavo jaunos šeimos. Norėtusi, kad panašus bendruomeniškumas skleistysi ir seniūnijų lygiu. Šiemet apie šimtas bendruomenių paraše kultūrinės veiklos projektus. Tai reiškia, kad atsiranda nauja kultūrinė jėga, kurią reikia įtraukti į bendrą vyksmą.

L. K. Šventėje yra du akcentai: *šventas* ir *švesti*. Nuo fantazijos ir išradigumo priklauso sakralumo ir pramogos jungtis. Jei tradicinėje šventėje bus vien pramogos, tai žmonėms apkars.

V. Š. Galbūt dviejų šventės pusį idėją galima pritaikyti praktiskiau. Šventės išvakarės – sakralioji dalis, o ateinanti nedarbo diena galėtų būti skiriama įvairioms pramogoms.

J. Š. Prisimenu vaikystės įspūdžius iš gimtujų Narvydžių, kuriuos upelė Apša (Apšupė) skyrė nuo Latvijos, Kuršo. Ir mūsų šiaurės vakarų žemaičių (Skuodo) krašte, panašiai, kaip prie Sartų, ant skardžio prie upės, kalvų, prie kryžkelį, netoli kaimynų Jonų namų buvo išlikusi tradicija deginti laužus. Artimiausiai kaimynai, giminės susėsdavo prie laužo, ramiai „pasirokuodavo“, padainuodavo, kiek kas prisimindavo, pasivaišindavo, kaip mokėdavo. Sakydavo, kad reikia „vinčiavoti“ Jonus – vainikuoti ažuolo lapų vainiku su gėlėmis. Onoms, Petram, Antanams ir kitiems vasaros varduvininkams laužų nekūrendavo... Tylų vakarą gausūs, aukštyn į dangų šokantys laužai paslaptingai šviesdavo iš anapus Apšos, susidaręs dūmų valktis primindavo ištisinę debesų juostą. Žmonės kalbėdavo – latviai tai bent švenčia, jiems tikra Lyguo Janis, didžiausia metų šventė, didesnė nei mūsų davatkoms liepos pradžios Žemaičių Kalvarijos atlaidai. Ir paprasti latviai, ko nors ūkiško pas kaimynus užklydė Ažuolų Muižės, Kalėtų ir Gramzdos traktorininkai, ar šiaip šlapausiai, net prisitaikę jų žeminių „kolonistai“ žemaičiai šventei ruošdavosi iš anksto, nieko tam laikui nežadėdavo, nesitardavo, nes juk Lyguo! Ir prasigérę, kartais ir nužmogėjė anos pusės „prakostai“ išdidžiai atsilošdavo – svetki! Norėtusi, kad bent kažkelintąjį dalį šios eilinio latvio vasaros saulėgržos šventės savimonės įgautų tie paprasti lietuvių, kuriems ši šventė buvo išdildytą iš sąmonės ir vaizduotės, kuri andai gražiai bandyta vadinti videntuve.

Diskusiją „stygavo“ ir jos medžiagą spaudai parengė Juozas ŠORYS

The holiday of summer solstice

In accordance with the law passed by the Seym of the Lithuanian Republic a year ago, the holiday of Joninės (the Midsummer Day, June 24) coinciding with the summer solstice has eventually become a state holiday. It is not a workday now. The Folk Culture Centre of Lithuania provided a discussion for the organizers of cultural events and investigators of customs, who debated on the following subjects: the historical development of the holiday, regional forms of celebrating it, its semantics, symbolics and folklore, and also its up-to-date and traditional features. The astonishment was expressed over the fact that despite the fact that there are other significant notional „fields“ – the Rasa, the Kupolės, the Saulė, the Krešės the most up-to-date and primitive layer for naming it – the Joninės – has been chosen as the holiday became legalized. The discussion was conducted and the material for the press was prepared by Juozas Šorys.

Vilniaus gubernijos lietuvių XIX a. demografinė depopuliacija: mitas ar realybė?

Petras KALNIUS

Objekto – demografinė raida lietuvių bendruomenės rytinėse etninėse žemėse. Tikslas – tirti lietuvių demografinės depopuliacijos rytinėje jų etninės teritorijos dalyje XIX ir XX amžiais priežastis ir veiksnius, remiantis to meto statistikos duomenimis, nustatyti, kiek to meto Vilniaus gubernijoje etnodemografinius pokyčius galėjo lemti skirtą etninių bendruomenių natūralaus prieaugio skirtumai. Demografinė depopuliacija šiame straipsnyje suvokiamas kaip nesugebėjimas užtikrinti išplėstinės reprodukcijos. Metodai – lyginamosios analizės, etninės identifikacijos. Išvada: etniniai lietuvių, XIX a. gyvenę paribyje su slavais, demografiniu gyvybingumu buvo lygiaverčiai slavams, tad lietuvių mažėjimo čia priežastis nebuvo susijusi su natūralaus prieaugio jų bendruomenėje smukimu, o su palaipsniu kitos kalbos (gudų, lenkų) perėmimu, kitos savimonės igijimu.

Etninių lietuvių demografinės raidos ir etninės (gyvybinės) erdvės XIX – XX amžiais kaitos klausimai mūsų istoriografijoje bei publicistikoje pelnė beveik tokį pat dėmesį kaip ir nacionalinės valstybės likimo peripetijos. Šiuo metu nesiginčijama dėl Mažosios Lietuvos lietuvių (vadinamų lietuvininkais arba mažlietuviais) bendruomenės žūties veiksnių ir priežasčių. Socialiniu ir kultūriniu požiūriu modernėsnėje Prūsijos, vėliau Vokietijos, valstybėje tapusi negausia ir nekonkurencinga diaspora, ilgainiui ji neteko ir rezistencinio potencialo. Kelis šimtmečius ten etninės asimiliacijos procesą lémė spartesnė nei Didžiojoje Lietuvoje ekonominė, kultūrinė pažanga, etnocido, o Antrojo pasaulinio karo metais – genocido politika viškai nutraukė lietuvininkų bendruomenės egzistavimą. Šios temos tyrėjus labiau domina ne lietuvininkų žūties veiksnių ir priežastys, o procesas, istorinės peripetijos, dar neatskleisti, neužfiksuoti lietuvininkų kultūrinio priesimosis faktai.

Kitaip pakrypo lietuvių etninės bendruomenės likimas rytiniam paribyje su slavais. Čia etnodemografinės raidos procesą galima apibūdinti kaip kelis šimtmečius trukusią ir iki XXI a. užsitiesusią lietuvių agoniją bei despetariškas pastangas išlikti (1). Visiškai akivaizdūs tuo požiūriu yra du faktai. Pirma, etniniai lietuvių (kaip etnokultūrinė bendruomenė ir tarptinių santykių realija, tuo pačiu – ir tarpvalstybinių santykių vienas iš objektų) už

Lietuvos valstybės sienos egzistuoja dar ir šiuo metu. Antra, lietuvių apgyventas plotas rytuose nuo pirmųjų mokslinių jų etninės teritorijos aprašymų bei etnografinių žemėlapių sudarymo iki šiol yra sumažėjės keliausdešimt kartų. Demografiniu požiūriu dar labiau yra sumažėjusi nuo tautos branduolio atskirtų lietuvių populiacija.

Abu šie reiškiniai, ypač pastarasis, XX a. turėjo labai svarbią reikšmę teisiškai nustatant Lietuvos valstybės (taip pat ir pseudovalstybinio darinio – sovietinės Lietuvos) rytinę sieną. Motyvuodamos žymiais etnodemografiniais pokyčiais, įvykusiais ten XIX – XX amžiais, gretimos valstybės ne kartą usurpavo Lietuvos valstybės teises valdyti rytines lietuvių etnines žemes. Dėl to tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos valstybė buvo netekusi trečdalio savo etninės teritorijos bei istorinės sostinės. Rytinės lietuvių etninės teritorijos su slavėjimas, ten likus tik lietuvių apgyventų plotų saloms bei kysuliams, lémė ir Lietuvos teritorijoje likusių rytinėj žemėj didelį etninių mozaikiškumą, lietuviškojo elemento demografinį ir kultūrinį marginalumą (Šalčininkų bei Vilniaus rajonuose, Švenčionių, Ignalinos bei Zarasų rytiniuose pakraščiuose).

„Liūdnosios Lietuvos“ įvaizdžiu (stereotipu) apibūdinamas lietuviybės vegetavimas minėtose teritorijose tuo metu, kai lietuvių nacija ėmėsi kurti modernią visuomenę, XX a. lietuvių humanitarinė elitą vertė telkti dėmesį į klausimą, kokios yra giluminės „liūdnosios Lietuvos“ susiformavimo priežastys: gretimų tautų grobuoniškumas, savanaudiškumas, pačių padarytos fatalinės politinės kliados ar objektyvios lietuviškojo etnoso demografinio, kultūrinio nusilpimo priežastys.

XIX a. pab. – XX a. pr. lietuviams susipažstant su moderniojo nacionalizmo idėjomis, ir vėliau – pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo metais – išorinių jėgų povėkio galia šiame procese buvo beveik nekvestionuojama. Ši nuostata vyravo ir vėliau, sovietmečiu bei po jo, – visą XX amžių. Po Antrojo pasaulinio karo, kai Lietuvos kalbininkams ir etnografams atsirado galimybė rengti mokslines ekspedicijas į buvusio Vilniaus krašto vietoves, lietuvių etninės bendruomenės likimo šioje teritorijoje klausimu pasirodė mokslinių straipsnių, tai buvo apžvelgiama ir stambesniuose darbuose. Visur vyravo beveik tokis pat požiūris: XIX–XX a. lietuvių čia patyrė prievar-

tinę asimiliaciją (2), kurią, savo ruožtu, lydėjo ir natūraliasios asimiliacijos padariniai (3).

Tiesa, būta ir nuomonės, kad nuo XIX a. lietuvių tautinio sajūdžio pradžios veikiau galima kalbėti ne tiek apie jų pasidavimą asimiliacijai, kiek apie lietuvių prievertinio nutautinimo pastangas ir tų pastangų tam tikrus rezultatus. Prieverta pasireiškė grubiu administravimu slavinti lietuvių antroponimus, voliuntaristiškai keisti žmogaus tautybę, kai ji ne tik gyventojų surašymo duomenų suvestinėse, bet ir asmens dokumentuose buvo užrašoma kitokia nei pats asmuo teigė. Tačiau kultūrinė prieverta daugeliu atveju nesukėlė asimiliacino virsmo lietuvių sąmonėje. Net ir formaliai pakeitus tautybę ar antroponimus, vėliau (XX a.), susidarius palankioms aplinkybėms, savimonės nepraradę lietuviai deklaravo lietuvišką tautybę bei atlietuvino savo antroponimus. Bet kai tautinė priklausomybė arba antroponimų transformacija tapdavo išsiųmoninta, pačių lietuvių priimta, asimiliacinis procesas rutuliojosi negrįžtamai. Jau XIX a. į tai buvo atkreipę dėmesį S. Šolkovičius, pasirašinėjęs slapyvardžiu Belorus (4). XX a. pr. tai gana aiškiai išsakė Andrius Bulota (5) bei M. Markovskis (6).

1920–1939 m. Vilniaus krašto lietuviai natūraliąjį etninę asimiliaciją laikė vienu iš svarbiausių pavoju krašto bendruomenei. Tačiau net XX a. antrojoje pusėje istorikai, nuosekliai tyre lietuvių demografinę būklę prieškario Lenkijoje, nedviprasmiškai laikėsi nuomonės, kad ne tik tais, bet ir ankstesniais XX a. dešimtmečiais galime ižvelgti tik realias pastangas lietuvius nutautinti, bet ne apčiuopiamas etninės asimiliacijos pasekmes. Bronius Makauskas tuo klausimu rašo: „XIX–XX a. sandūroje lietuvių gyventojų asimiliacija sustojo ir Vilniuje, be kita ko dėl to, kad vyko smarki kova dėl pamaldų bažnyčiose” (7; 15). Tačiau iš Vilniaus lietuvių publikacijų lenkų okupacijos metais gana aiškiai matome, kad būtent dėl natūraliasios asimiliacijos lietuviai tuo metu ypač baiminosi, svarstė būdus, kaip tam pasipriešinti. Vilnijos lietuvių poetė Ona Miciūtė 1934 m. rašė, kad tuo metu Vilniaus lietuviškoji bendruomenė savo nariams, sukūrusiems taučių mišrias šeimas, taikė labai griežtas sankcijas, net iki tokų šeimų izoliavimo (8, 4). Yra žinoma, kad gana griežtai į mišrias vedybas žiūrėjo ir kompaktiškai kaimuose gyvenę Vilniaus krašto lietuviai. Tokia laikysena buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, leidusių šio krašto lietuviams iki pat lenkų okupacijos pabaigos 1939 m. išsaugoti monoetniškas kaimo bendruomenes.

Sovietinės okupacijos pabaigoje, prasidėjus antrajam tautiniam atgimimui, imta ieškoti lietuviybės sunykimo rytinėse lietuvių etninėse teritorijose vidinių priežasčių. Lietuvų kultūrinis „nekonkurencingumas” dažniausiai siecas su pavėlavimu į krikščionybę, Liublino unijos padariniais bei pasidavimu lenkiškumui (daugelis humanitarų

tai pripažsta), tautos „demografinio nusilpimo” motyvai pasigirdo tik XX a. dviem paskutiniaisiais dešimtmečiais – pirmiausia periodinėje spaudoje, rašiniuose apie tarptinius santiukius ir lietuvių tautos likimą. Demografinio nekonkurencingumo stereotipine nuostata dažnai aiškinamas ne tik etninių teritorijų lietuvių išnykimas arba išretėjimas paribiuose, bet skelbiamos ir niūrios prognozės apie greitą mūsų tautos išnykimą (9). Lietuvų „demografinio nusilpimo” klausimo mokslininkai iki šiol nėra iš esmės nagrinėjė (10). Šio straipsnio autorius gyventojų išplėstinės repreducijos veiksnio vaidmenį bando ištirti, lygindamas įvairius to meto statistinius duomenis.

Pagrindą teigti, kad etniniai lietuviai neva „demografiškai nusilpo”, suteikia statistiniai ar kitais empiriniais duomenimis patvirtinamas faktas: viduramžiais lietuviai gausumu nedaug skyrėsi nuo kitų didelių Europos tautų, tačiau į Naujuosius amžius atėjo tuo požiūriu nuo pastaruju labai atsilikę. Apie tai yra rašęs ir šio straipsnio autorius (11). Ilgalaikius etnoso demografinius pokyčius nulemia trejopi veiksnių: 1) natūralusis gyventojų prieaugis, 3) etninė asimiliacija, 3) mechaniniai gyventojų skaičiaus pokyčiai, vadinami mechaniniu gyventojų judėjimu (žmonių žūtys karoose, sukilimuose, kariniuose konfliktuose, genocido, deportacijų metu, netektybė dėl emigracijos). Kalbant apie tautos demografinį nusilpimą arba sustiprėjimą, pasireiškiantį jos žmonių skaičiaus sumažėjimą arba padaugėjimą, pirmiausia būtina atsiriboti nuo pastaruju dviejų veiksnių, kitaip išvados bus netikslios arba visai klaidingos. Jeigu etninė bendruomenė mažėja dėl asimiliacijos, kalbėti galime ne apie demografinį, o apie kultūrinį nusilpimą. Tačiau apie kultūrinį etninės bendruomenės nusilpimą galime kalbėti tik sąlyginai ir tais atvejais, kai ji demografiškai labai negausi ir/arba neturi savo valstybės, praranda valstybingumą. Ypač – kai demografiškai negausios tautos valstybės sunaikinimą lemia keilių stiprios išorinės jėgos, t.y. susiklosčius vadinamosioms *force majeure* (12) situacijoms.

Chrestomatine tiesa galime laikyti faktą, kad valstybingumo neturinti, jų praradusi, valstybėje tapusi mažuma, tautinė bendruomenė beveik visada praranda asimiliatoriaus vaidmenį ir pati tampa asimiliuojamaja. Čia ne mažai lemia, ar turi tokia etninė bendruomenė valstybėje teritorinę politinę arba kultūrinę autonomiją. Pirmoji suteikia didesnes galimybes priešintis asimiliacijai, antroji – mažesnes. Tačiau net tam tikras tautinės mažumos asimiliacinis atsparumas valstybės titulinės tautos poveikiui, o juo labiau pranašumo turėjimas prieš kitas asimiliuojanas tautines mažumas rodo, kad jos negalime laikyti kultūriškai nusilpusia (13).

Pagaliau, gryna biologiniu (genofondo) požiūriu, tautos palikuoniu galiai ir nemažėti, tačiau jie gali būti jau „pasislėpę” kitoje kultūrinėje bendruomenėje, tiksliau sakant,

–asimiliuoti, priklausantys kitai tautai. Esama etnologinių mokyklų, kurios teigia, kad ir kultūriškai asimiliuotos etničinės bendruomenės neišnyksta (14), jų demografinio gyvybingumo arba sunykimo rodikliu gali būti reprodukcinės ypatybės. Aišku, kad tarp šių ypatybų svarbiausiu požymiu tampa gimstamumo, svarbūs ir mirtingumo koeficientai, nes abiejų pastarųjų veiksnių galutinis balansas nulemia kiekybinius etnoso natūraliojo prieaugio rodiklius.

Remdamiesi ir šalutiniais statistiniais duomenimis, pabandysime patikrinti prielaidą, ar yra pagrindas kalbėti apie XIX a. rytinių etninių lietuvių žemų, etnodemografiniu požiūriu jau gana mozaikiškų, lietuviškosios etničinės bendruomenės demografinį nusilpimą, kitaip sakant, – apie jos išplėstinės reprodukcijos sunykimą arba žymų sumažėjimą? Ieškodami atsakymo, remdamiesi to meto statistika, panagrinkime gimstamumo, mirtingumo, natūraliojo gyventojų prieaugio rodiklius.

Etninių lietuvių gimstamumo rodikliai Vilniaus gubernijoje XIX a., atrodo, pranoko lenkų ir rusų, mažai skyręsi nuo gudų. Tą rodo ir 1897 m. pirmojo carinės Rusijos visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Atskirose gubernijų knygose yra surašytas kiekvienos tikybos bei tautybės (pagal tėvų kalbą) vaikų iki vienerių metų skaičius. 1 lentelėje pateikiame autoriaus susistemintus minėto surašymo duomenis.

Surašymuose randame kiekvienos tautybės gyventojų duomenis, todėl įmanoma sužinoti santykinį (išreikštą promilémis) vaikų iki vienerių metų skaičių kiekvienoje

etničinėje bendruomenėje. Vaikų iki 1 m. amžiaus santykinai daugiausia karaimų, po jų – gudų bendruomenėje, treči, nedaug atsiliekantys nuo gudų, aplenkiantys žydus, didžiarusius, vokiečius, totorius ir mažarusius, – lietuvių. Jų kūdikių skaičiaus vidurkis labai artimas visas gubernijos vidurkiui. Atskirai tektų komentuoti aptariamą koeficientą tarp mažarusių. Labai mažą, net kelis kartus mažesnį nei gubernijos vidurkis, kūdikių skaičių mažarusių šeimose veikiausiai galima paaiškinti tuo, kad šios negausios, bet kultūriniu požiūriu didžiarusiams ir gudams giminings etničinės bendruomenės atstovai dažnai gyveno etniškai mišriose šeimose, jų vientaučių šeimų skaičius buvo gana mažas, daug mažarusių moterų pagimdytų vaikų buvo užrašomi kaip didžiarusiai arba gudai.

Taigi tarp visų gubernijoje gyvenusių tautybių – gudų, lenkų, žydų, didžiarusiu – lietuvių pagal turimą vaikų iki vienerių metų amžiaus skaičių – antrieji. O turėdami omeny, kad Vilniaus gubernijoje daug gudų buvo lietuviškos kilmės, galėtume teigti, kad lietuvių šio surašymo metu buvo bene reproduktiviausia gubernijos etničinė bendruomenė. Neturime to laikotarpio išsamų duomenų apie skirtinį tautybių vaikų mirtingumą, todėl lentelės skaičiai atskirų tautybių reproduktivumą atspindi nepilnai. Tam labiau tinka duomenys apie skirtinį tautybių šeimose gimusių vaikų, o ne vien kūdikių iki vienerių metų, skaičius. Norint bent apytikriai nustatyti tokius duomenis, tenka verstis 1897 m. gyventojų surašymo anketose randamais įrašais apie kartu su tėvais vienoje sodyboje gyve-

1 lentelė. Vaikų iki vienerių metų skaičius skirtinėse etničinėse bendruomenėse
Vilniaus gubernijoje 1897 m. (15)

Tėvų tautybė	Tautybės gyventojų skaičius	Tautybės vaikų iki 1 m. skaičius	1000-iui tos tautybės gyventojų tenka vaikų iki 1 m. amžiaus*
Lietuviai	279685	8313	29,7
Gudai	891771	29191	32,7
Lenkai	129651	3663	28,2
Didžiarusiai	78562	2106	26,8
Mažarusiai	912	8	8,8
Žydai	202368	5691	28,1
Vokiečiai	2915	57	19,5
Totoriai**	4364	105	24,1
Karaimai	576	34	59,0
Iš viso gubernijoje	1589393 (išskaitant ir nenurodytų tautybių)	49079	30,9

* – Promilės apskaičiuotos šio straipsnio autoriaus.

** – Lietuvos totoriai XIX a. jau nebekalbėjo savo kalba, gyventojų surašinėtojai tautybę nustatinėjo pagal gimtąją kalbą, todėl šios tautybės asmenis straipsnio autorius atrinko pagal musulmonų tikybą.

nančių vedusių (ištekėjusių) ir nevedusių (netekėjusių) jų palikuonių skaičių (16). Atskirai nuo tėvų gyvenančių vaikų (užkurių, išėjusių į marčias ir t.t.) skaičiaus santykinių rodikliai, suprantama, taip pat turėjo būti gana tolygūs skirtingose etninėse bendruomenėse, tad neturėtų labai iškreipti bendrų duomenų.

Nors ne visų gubernijos vietovių surašymo anketos yra išlikusios, tačiau išlikusios yra iš skirtinės gyventojų etninės sudėties vietovių, jų pakanka susidaryti apytikrių vaizdą apie skirtinės tautybių šeimose buvusį visų vaikų skaičių. Tiesa, ir surašymo anketose gyventojai skirstomi ne pagal jų savimonę, o pagal gimtąją kalbą (tokiu principu tuo metu gyventojai surašinėti daugelyje šalių). Išanalizavus išlikusias Ivijos, Mickūnų, Mikališkių, Subatninkų, Širvintų ir Trobų valsčių šeimų anketas (iš viso 1902), nustatyta, kad vieneriuose namuose su tėvais lietuvių gyvenusių nevedusių arba vedusių vaikų vidurkis buvo 2,9, su tėvais lenkais – 2,7, su gudais bei rusais – 2,8 (17).

XX a. atliktu Lietuvos etnografų tyrinėjimų duomenimis, XIX a. pab. – XX a. pr. tarp lietuvių valstiečių gana dažnos buvo neišsidalijusios šeimos, todėl 1897 m. gyventojų surašymo vykdotojai, nurodydami visų vienoje sodyboje gyvenančių asmenų giminstę, dažnais atvejais turėjo galimybę užfiksuoti ir bendrą jų pagimdytų ir užaugusių vaikų skaičių. Apie neišsidalijusią šeimų paplitimą tarp kitų tautybių gyventojų išsamesnių duomenų neturiame. Vis dėlto sunku būtų patikėti, kad toje pačioje teritorijoje, tokiomis pačiomis socialinėmis, teisinėmis ir politinėmis sąlygomis gyvenusių tautybių valstiečių šeimų demografinė struktūra galėtų labai skirtis. Netgi sutikus su prielaida, kad neišsidalijusią šeimų tarp nelietuvių būta mažiau, galime kalbėti apie daugmaž vienodą skirtinę tautybių gyventojų šeimų vaikų skaičiaus vidurkį.

Tiesa, gimstamumo rodikliai ne visada tiksliai atspindi bendruomenių demografinio gyvybingumo būklę. Natūraluji gyventojų prieaugių tiksliausiai parodo gimstamumo ir mirtingumo balansas.

Kalbėti apie XIX a. carinės Rusijos skirtinės tautų natūralujių prieaugį, jo dinamiką, remiantis to meto oficialiaja statistika, keblu, nes carinė Rusija, kaip minėta, nekaupė ir neklasifikavo šių duomenų pagal etninį požymį. Išimtis – 1897 m. pirmojo visuotinio Rusijos gyventojų surašymo duomenys, bet ir čia sugrupuotų, koreliuojančių su kitais požymiais natūralaus gyventojų judėjimo duomenų nėra daug. Nepateikiami jie ir koreliacijoje su gyventojų etnine priklausomybe (pagal surašymo metu fiksuotą gimtąją kalbą).

Einamojoje (kasmetinėje) valstybės statistikoje natūralaus gyventojų judėjimo duomenys būdavo pateikiami, tačiau skirtant tik pagal amžiaus grupes ir tilybą. Ieškodami natūralaus gyventojų judėjimo pagal etninį požymį ypatumų, tam tikrą aiškumą galime pasiekti tik lyginamo-

sios analizės būdu, nors taip apskaičiuotų duomenų tikslais laikyti negalime. Pirmiausia tenka pasinaudoti gyventojų etninės ir konfesinės priklausomybės žinoma koreliacija: dauguma lietuvių ir lenkų – katalikai, dauguma didžiarusių – stačiatikiai, žydai – tik judėjai, totoriai – musulmonai. XIX a. antrojoje pusėje stačiatikiai buvo ir didesnė dalis gudų (po 1839 m. bažnytinį ir valstybinių akty, nutraukusį legalų unitų bažnyčios egzistavimą). Yra žinoma, kad gudai katalikai bei gudai unitai ir XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje turėjo gana aiškią skiriamą geografinę ribą. Ją tiksliai yra nustatęs gudų kalbininkas M. Grinblatas (18; 5, 33). Šios ribos žinojimas etnodemografams naudingas pirmiausia tuo, kad suteikia galimybę atskirti „prigimtinius“ (etminius) gudus nuo asimiliuotų, gudais virtusių lietuvių, latgalų ir jotvingių.

Remdamasis istoriniais šaltiniais, M. Grinblatas įrodo, kad Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei plečiantis į rytus, Lietuvai priimant krikštą, iki tol apkrikštystieji stačiatikiai slavai nebuvu perkrikštijami katalikais, o prieverta apkrikštijami tik „prigimtiniai“, mūsų dienų terminais sakant, – etniniai lietuvių. Po Bresto bažnytinės unijos (1596 m.) unitais buvo verčiami tik Gudijos gyventojai stačiatikiai. Vėliau, prijungus LDK žemes prie Rusijos, stačiatikiai buvo verčiami tik unitai, o nuo jų į šiaurę ir vakarus gyvenę katalikai tokie ir liko. Juos M. Grinblatas vadina „niekada nesusipažinusiais su unija“ (19). Pastarųjų apgyventuose plotuose ilgiausiai išsilaikė lietuviškos salos, kitur ilgą laiką gyveno trikalbiai žmonės, kol XIX–XX amžiais sugudėjo. Tą patvirtina ir lietuvių kalbininkų K. Garšvos, J. Kardelytės, A. Vidugirio, Z. Zinkevičiaus ir kitų tyrinėjimai.

Skiriant katalikus lenkus ir katalikus lietuvius, itin svarbūs informacijos šaltiniai yra XIX ir XX a. pr. sudaryti etnografiniai žemėlapiai bei XIX a. pab. Adomo Pliaterio ir lietuvių kunigų 1909 m. surinkti duomenys apie visų tautybių gyventojų pasiskirstymą Vilniaus gubernijoje. Nors šiuose šaltiniuose yra autorų tendencingumo, nulemto jų etninės ir konfesinės priklausomybės, vis dėlto juose randame ir bendrų esminių bruožų. Visi šie šaltiniai liudija, kad Vilniaus gubernijos Vileikos, Dysnos ir Lydos apskrityse vyravę gudų tautybės gyventojai. Tuo tarpu Trakų apskrityje (tuo metu apėmusioje ir dabartinj Elektrėnų rajoną, didesnį dalį dabartinio Kaišiadorių bei dalį dabartinio Varėnos ir Prienų rajonų) vyravo lietuvių tautybės gyventojai. Švenčionių ir Vilniaus apskričių teritorijose jokios tautybės gyventojai nesudarė akivaizdžios daugumos, nors didesnė šaltinių dalis pripažista, kad ir šiose apskrityse XIX a. pab. vyravo lietuvių. Apskrityse, kur išliko ir 1897 m. gyventojų surašymo anketos, gyventojų etninį pasiskirstymą įmanoma nustatyti net valsčių lygiu.

Net ir einamieji (kasmetiniai) gyventojų natūraliojo judėjimo duomenys carinėje Rusijoje nebuvę pateikiami

2 lentelė. Katalikų ir stačiatikių tatybų gyventojų natūralusis demografinis judėjimas
Vilniaus gubernijoje XIX a. (20)

Metai, apskritys	Katalikų			Stačiatikių		
	Gimusiuju skaičius	Mirusiuju skaičius	Natūralus prieaugis 1000-iui tos tatybos gyventojų	Gimusiuju skaičius	Mirusiuju skaičius	Natūralus prieaugis 1000-iui tos tatybos gyventojų
1843 m. Vilniaus	4178*	2323*	22,7*	362*	211*	21,0*
Trakų	2914	1832	16,0**	14	10	21,2
Švenčionių	3571	2048	22,7	462	248	22,4
Lydos	3390	1803	26,1	1123	593	21,7
Ašmenos	3531	1946	20,1	1328	850	17,3
Vileikos	2231	1343	18,7	2188	999	24,8
Dysnos	2111	874	29,3	2277	1110	21,6
Gubernijos vidurkis	-	-	22,2	-	-	21,4
1862 m. Vilniaus	5442	2838	21,2	57	21	16,0***
Trakų	5940	2538	36,0	181	86	32,0
Švenčionių	4530	2131	26,4	518	229	31,2
Lydos	4241	2154	28,5	1549	912	23,9
Ašmenos	3794	1834	21,8	1879	1043	25,9
Vileikos	1936	1432	9,5	3172	1825	23,7
Dysnos	2000	1109	16,2	3058	1750	21,7
Gubernijos vidurkis	-	-	22,8	-	-	24,9
1900 m. Vilniaus	7227	3805	19,3	339	211	10,6
Trakų	7491	4499	15,7	242	158	16,2
Švenčionių	5321	3395	12,4	770	456	18,5
Lydos	5627	3173	18,7	2251	1264	20,4
Ašmenos	5656	3056	19,6	3491	1945	23,5
Vileikos	2560	1689	12,5	5932	3348	22,2
Dysnos	2142	1545	8,9	4957	3335	15,2
Gubernijos vidurkis	-	-	15,3	-	-	18,0

* - Kartu su Vilniaus miestu.

** - Natūralaus gyventojų prieaugio promilės apskaičiuotos autoriaus.

*** - 1862 m. skiltyje, apskaičiuojant stačiatikių natūralaus prieaugio koeficientą,

naudotasi 1861 m. tos tatybos gyventojų skaičiaus duomenimis visose septyniose apskrityse.

reguliariai. Tačiau kas kelinti metai gubernatorių vadinosiose nuolankiausiose ataskaitose, siunčiamose į Peterburgą, šalia duomenų apie gubernijos ūkio padėtį, biurokratinės, švietimo įstaigas, karines igulas, gyventojų konfesinę sudėtį, religines bendruomenes, jų turimą turą randame duomenų ir apie skirtingų religinių bendruomenių gyventojų natūralųjį judėjimą. Pateikiame 1843, 1862 ir 1900-ųjų metų duomenis (2 lentelė).

Palyginę to meto Vilniaus gubernijos administracinių žemėlapį su etnografiniais žemėlapiais, sudarytais XIX a., matome, kad Trakų, iš dalies Švenčionių ir Vilniaus apskričių katalikai – daugiausia etniniai lietuviai, Lydos ir Ašmenos – daugiausia lenkai, o tarp Vileikos ir Dysnos stačiatikių didžiarusių tautybės asmenų daugiau negu kitose apskrityse, bet vyrauja gudai. Taigi 2 lentelėje pateikiamus Trakų apskrities duomenis su tam tikra paklaida galime ekstrapoliuoti etniniams lietuviams, o Vileikos ir Dysnos – gudams.

Lygindami 2 lentelę ir aukšciau pateiktus Vilniaus gubernijos apskričių gyventojų natūralaus gyventojų prieaugio duomenis, jokio katalikų, kaip ir tiketinų etninių lietuviai, pranašumo jau neįžvelgiame, veikiau atvirščiai – iš 21 statistinio atvejo (7 apskričių duomenys 3 skirtiniais laikotarpiais) didesniu natūraliuoju gyventojų prieaugiu katalikai paminėtini tik 9 atvejais, o 12 statistinių atvejų didesnį natūralųjį prieaugį matome tarp stačiatikių. Tačiau skirtumai nėra esminiai. Labai nežymiai skirtiasi ir visos gubernijos katalikų bei stačiatikių natūralaus prieaugio vidurkiai. Išimtį sudaro duomenys apie 1843 m. Trakų apskrities stačiatikius, 1862 m. Vileikos ir 1900 m. Dysnos katalikus: jų natūralaus prieaugio rodikliai gerokai skyrėsi nuo gubernijos vidurkio. Tačiau minėtieji atvejai veikiau yra statistinės klaidos nei realūs demografiniai nukrypimai (21; 45–63).

Todėl apibendrindami šiuos, akivaizdžių savitumų nerodančius duomenis, veikiau galime kalbėti apie katalikų stačiatikių ir kitų etninių bendruomenių natūralaus prieaugio paritetą nei apie realius skirtumus. Juolab kad Vilniaus gubernijoje, netgi naudojantis etnografiniais žemėlapiais, konfesiškumą dažnai sunku tiksliai ekstrapoliuoti etninei bendruomenei.

Taigi XIX a. etniniai lietuviai „demografiniu gyvybingumu” neatsiliko nuo gretimų tautų. Tą liudija ir Vilniaus bei Kauno gubernijų (kur daugumą sudarė etniniai lietuviai) natūralaus gyventojų judėjimo duomenys. Antai 1850-aisiais, demografinio kataklizmo metais, Kauno gubernijoje stačiatikių daugiau mirė nei gimė, o katalikų buvo nežymus priaugis (2,5 1000-iui tos tikybos gyventojų). 1896-aisiais, demografinio pakilio metais, katalikų natūralusis priaugis 1000-iui tos tikybos gyventojų siekė 14,6 proc., o stačiatikių – 12,5 proc. (22). Duomenys leidžia daryti prielaidą, kad Vilniaus gubernijoje demogra-

finė padėtis pamažu klostési lietuvių nenaudai ne dėl reprodukcinį, o dėl kultūrinį, asimiliacinių priežasčių.

Etninių ir konfesinių skirtumų klausimo demografijos srityje negalime nagrinėti neatsižvelgdami ir į to meto gyventojų geografinį bei istorinį kontekstą. Beveik visi katalikai tuo metu gyveno kaimo vietovėse, o dauguma stačiatikių (skirtingai nei rusų sentikių) – miestuose ir miesteliuose: caro valdininkija, dvasininkų šeimos, kariškiai, pedagogai... Šio fakto negalime pamiršti, nes jis liudija apie minėtų socialinių sluoksnių gyventojų aukštėsnį gyvenimo lygį, geresnes galimybes naudotis sveikatos apsaugos priemonėmis, todėl – stačiatikių dažnai mažesnį mirtingumą (palyginti su katalikais). Tuo, beje, turėtume aiškinti ir to meto žydų bendruomenės aukštą natūralųjį prieaugį bei spartą gausėjimą.

Imperijos vakarinių gubernijų gyventojų etnodemografinė ir konfesinė struktūra nuolat buvo carinės administracijos dėmesio centre. Gyventojų kultūrinio bei konfesinio homogeniškumo ar heterogeniškumo klausimai tuo metu domino visas imperijas arba šiaip daugiaatautes valstybes, carinė Rusija tuo požiūriu nebuvo išimtis. Todėl jau nuo XVIII a. pabaigos ir ypač artėjant prie XIX a. vidurio carinėje Rusijoje prasidėjė unitų ir katalikų persekcionimai nebuvo vien, sakytum, kerštingas reagavimas į XVIII a. antrosios pusės Lietuvos–Lenkijos Respublikoje buvusias stačiatikių retorsijas, nes ir oficiali Respublikos politika, ribojusi stačiatikių teises, siejant tai su didėjančiu Rusijos pavojumi, buvo gana nuosaiki, o religinio ekstremizmo atvejai stačiatikių atžvilgiu pasitaikydavo tik tarp atskirų savivaliajančių bajorų. Carinės Rusijos elgesi kitatiui ir kitataučių atžvilgiu lėmė rusiškojo panislavizmo bei didžiavalstybinio šovinizmo idėjos, siekis niveliuoti užimtų teritorijų gyventojus konfesiniu ir kultūriniu požiūriu.

Carizmą nuolat persekiojo naujų sukilimų vakarinėse gubernijose baimė. Išeitis matyta tokia: laipsniškai keičiant užimtų teritorijų konfesinį ir etninį veidą, įvairiais būdais proteguota stačiatikybė, atkeldinami iš Rusijos kolonistai, įtvirtinta palanki rusiškumui skleisti švietimo sistema bei civilinė teisė. Kitatiui ir kitataučių persekcionimo kulminacija – po 1863 m. sukilio iki XX a. pirmojo dešimtmečio pradžioje prasidėjusių dalinių demokratinių reformų, kurias pajuto ne tik didžiarusių visuomenė, bet ir imperijos tautinės bei religinės mažumos.

Duomenų apie vadinamojo Šiaurės vakarų krašto gyventojų „gentinę“ (etninę) sudėtį surinkimui ne kartą buvo paskirta daug lėšų ir sutelkta intelektinių pajégų (23). Konfesinė gyventojų struktūra bei religinių bendruomenių materialinė ir dvasinė būklė (valdoma žemė, dvarai, vietinės pramonės įmonės ir manufaktūros, maldos namai, dvasininkų ir tikinčiųjų skaičius) nuolat atispindėjo ir metinėse gubernatorių ataskaitose. Kaupti duomenys

carinei administracijai suteikė galimybę stebėti gyventoju etninės ir konfesinės struktūros kitimo dinamiką bei tendencijas. Imperijos institucijų ir stačiatikybės ideologų tos tendencijos Vilniaus gubernijoje nedžiugino: aiškiai matėsi, kad čia didžiarusių, kaip ir apskritai stačiatikių, daugėja tik dėl mechaninio judėjimo (atsikeliančių ir pasiliekančių gyventi kolonistų), tačiau labai létai – dėl natūraliosios reprodukcijos.

Antai Rusijos armijos generalinio štabo kapitonas Antonas Koreva, kaupęs apie Vilniaus guberniją duomenis, juos apibendrinęs veikale „Medžiaga Rusijos geografijai ir statistikai. Vilniaus gubernija”, nurodo, kad iki 1861-ųjų per dyliką metų stačiatikių gimimo prieaugis čia buvo 4, o katalikų – 4,1 procento (24; 343–345).

Dar iškalbingesni yra panslavisto, represyviosios rusifikacijos gynėjo ir agitatoriaus A. Milovidovo knygoje (25; 2–30, 92) 1900 m. paskelbtai teiginiai apie Vilniaus gubernijoje XIX a. antrojoje pusėje rusiškumui kilusią grėsmę dėl demografinių veiksnių. Pripažystama, kad tą grėsmę gerokai sustabdė generalgubernatorius M. Muravjovo veiksmai. „1858–1864 m. katalikų procentas didėjo sparčiau negu gyventojų, o kas būtų buvę dabar, jeigu ne Muravjovas?” (25; 92).

XIX a. pab. padėtis émė keistis stačiatikybės naudai. Tą liudija 1899 m. Vilniaus gubernijos statistikos komiteto susisteminti ir paskelbtai duomenys apie gubernijos pagrindinių konfesinių bendruomenių tikinčiųjų skaičiaus prieaugį 1858–1898 m. Per tą laiką skirtingu titybų gyventojų padaugėjo: liuteronų – 4,51 karto, evangelikų-reformatų – 3,56, musulmonų – 2,15, sentikių – 1,96, katalikų – 1,63 karto (26; 65).

Liuteronai ir evangelikai-reformatai – daugiausia miesto gyventojai, tad jų mirtingumas dėl lengviau prieinamų medicinos paslaugų buvo mažesnis nei kaimiečių. Tačiau tada katalikų padaugėjo mažiausiai.

Taigi susiduriame su prieštaringais duomenimis: katalikai pagal natūraliųjų prieaugį stačiatikiams iš esmės nenusileidžia, tačiau susumavus XIX a. antrosios pusės rezultatus, paaiškėja, kad santykinis katalikų pagausėjimas gubernijoje gerokai mažesnis nei stačiatikių. Šio „prieštaravimo neišrišime”, jei manysime, kad tam tikro teritorinio vieneto (šiuo atveju – gubernijos) etninių, konfesinių ar kitokių bendruomenių gausumas gali kisti tik dėl natūralaus gyventojų priaugio. Jis kinta ir dar dėl dviejų svarbių veiksnių – mechaninio gyventojų judėjimo (migracijos, deportacijų) bei gyventojų asimiliacijos.

Gyventojų mechaninis judėjimas Vilniaus, kaip ir kitose Rusijos imperijos vakarinėse gubernijose, XIX a., be abejo, yra susijęs su 1831 ir 1863 m. sukiliuose bei jų padariniais. Istorikai nurodo, kad 1831 m. sukilio pradžioje Lietuvos teritorijoje buvo apie 30000 sukilių, 12000 iš jų galėjo būti Vilniaus gubernijoje (29). Sukilio metu ir

po jo nukentėjo ne tik sukilieliai, bet ir jų šeimų nariai: žuvo, emigravo arba buvo ištremti. 1834 m. spalio 16 d. buvo išleistas caro įsakas, visiems laikams uždraudės į Rusijos žemes sugrįžti sukilieliams, emigravusiems į užsienį, o emigrantų dvarai turėjo būti konfiskuoti (27; 110).

1863 m. sukilime, istorikų manymu, Lietuvoje dalyavo iki 77000 sukilių (28; 245). Žuvusiuų ir emigravusių tikslus skaičius nėra žinomas, malšinant sukilių ir po jo įvairiomis bausmėmis nubaustas 9361 asmuo (28; 250). Nukentėjusieji, pradingusieji buvo, be abejo, katalikai – lietuviai, lenkai, gudai. Ių jų vietą per visą XIX a. antrają pusę nuolat buvo atkeliami gyventi vadinamieji didžiarusiai. Šių prievertinių etnodemografinių pokyčių iki šiol nėra tyrinėjė nei istorikai, nei demografai, tačiau, be abejonės, jie labai keitė gyventojų etninę struktūrą.

Ne mažiau svarbią reikšmę etnodemografinėms permainoms turėjo ir Vilniaus gubernijos gyventojų ekonominį motyvą paskatinta emigracija į Šiaurės bei Pietų Amerikos šalis XIX amžiuje. Istoriko Alfonso Eidinto, tyrusio ši klausimą, duomenimis, didžiausią emigrantų dalį sudarė vargingieji (bežemiai ir mažažemiai) valstiečiai (29; 29–73). Lietuviai tuo metu gyveno daugiausia kaimuose. Jie buvo vieni iš aktyviausių emigrantų ne tik Vilniaus gubernijoje, bet ir visoje Rusijos imperijoje (29; 29–73). Lietuviams, kaip ir kitiems katalikams, svarbus stimulas emigruoti buvo ne tik ekonominės priežastys, bet ir nenoras ilgus metus tarnauti caro kariuomenėje. Vien 1894–1903 metais Vilniaus gubernijoje į šaukimo punktus neatvyko 6061 katalikas, iš jų 2525 – Trakų apskrityje (29; 37) (o joje, kaip minėta, didumą sudarė lietuviai). Vilniaus generalgubernatorius kanceliarijos duomenimis, vengiantieji karinės tarnybos ir nusikaltėliai 1895–1900 m. sudarė 18 proc. visų emigrantų (29; 37). Ne mažiau iškalbingi yra A. Eidinto surinkti duomenys ir apie visų 1899–1910 m. emigravusių iš Rusijos imperijos į JAV procentinių pasiskirstymą pagal tautybes. Remdamasis JAV imigracijos komisijos pranešimais (Reports of the Immigration Commission: Emigration Conditions in Europe. – Washington, D.C., 1911), jis nurodo, kad tarp tuo laikotarpiu emigravusių iš Rusijos imperijos 43,8 proc. sudarė žydai, 27 proc. – lenkai, 9,6 proc. – lietuviai, 8,5 proc. – suomiai, 5,8 proc. – vokiečiai, 0,8 proc. – skandinavai, 0,2 proc. kitų nacių atstovai ir tik 4,4 procento – rusai (29; 41). Matome kad lietuviai santykiniais (atsižvelgus į bendrą šios tautybės gyventojų skaičių ir procentą tarp kitų Rusijos imperijos tautų) emigracijos rodikliais „lenkė“ visas imperijos tautas, išskyrus žydus: per 1899–1900 m. į JAV imigravo 2974 rusai, 17169 lietuviai, 18709 suomiai, 75404 lenkai (29; 42).

Etninių lietuvių Vilniaus gubernijoje didelį santykinį sumažėjimą paaiškinti tik mechaniniu gyventojų judėjimu būtų labai sunku. Net jei darytume prielaidą, kad lie-

tuviai sukiliimuose nukentėjo santykinai kur kas labiau negu lenkai (tai mažai tikėtina) arba kad lietuvių politinių bei ekonominį emigrantų buvo santykinai kelis kartus daugiau negu lenkų, vien dėl to lietuviai Vilniaus gubernijoje negalėjo pavirsti išnykstančia bendruomene. Mechaninio judėjimo netektą būtų ištengės neutralizuoti natūralusis priaugis (maždaug po 50000-60000 asmenų kas dešimtmetį), tad lietuvių skaičius keletą dešimtmečių būtų bent jau pastovus. Tačiau taip neatsitiko, jis nepaliaujamai mažėjo.

Net pripažindami kai kurių šaltinių autorų tendencingumą (rusai ir lenkai lietuvių statistinį skaičių dirbtinai mažino, lietuviai – dirbtinai didino), pastebime, kad lietuvių skaičius Vilniaus gubernijoje (ypač nuo XIX a. vidurio) nepaliaujamai mažėjo. Rusų akademiko Piotro Kepeno duomenimis, 1834 m. lietuvių šioje gubernijoje buvo 138320. O XIX a. viduryje net keli rusų autorai nurodo tokius lietuvių skaičius: M. Lebedkinas – 418880, Antonas Koreva – 386900, R. Erkertas – 386000, M. Janžulas ir P. Batiuškovas – 210273. Pastaruosius duomenis tyrinėtojai mano esant nerealius, realesni (nors kiek sumažinti) – A. Korevos ir R. Erkerto pateiktieji duomenys (30; 54–57). Mažai pakitusi lietuvių skaičių rusų autorai nurodo ir po 1863 m. sukilio. Antai 1867 m., Aleksandro Riticho duomenimis, lietuvių čia buvo 340075. 1890 m. Vilniaus gubernijos bajorų vadovo Adomo Pliaterio surinktus duomenis apibendrinės ir paskelbės Anonimas lietuvių skaičių nurodė 233945 (30; 91). Pagal pirmajį (1897 m.) Rusijos imperijos gyventojų surašymą, Vilniaus gubernijoje buvo 279877 lietuviai (30; 91). Palyginimui: vienos administracijos duomenimis, 1909 m. lietuvių Vilniaus gubernijoje buvo 234504 (30; 99), o 1910 m. lietuvių kunigų surinktais duomenimis – 340467 (30; 100).

Sugretinę visų duomenis: XIX a. vidurio rusų autorų (kurie tyrinėtojų laikomi tendencingais, nes sąmoningai mažinę etninių lietuvių skaičių) ir 1910 m. lietuvių kunigų (kurie, atvirkščiai, lietuvių skaičių yra kiek padidinę), įrašę ir jau asimiliuotus lietuvių kilmės asmenis, turėsime pripažinti labai akivaizdų faktą, kad lietuvių skaičius Vilniaus gubernijoje labai sumažėjo, neišliko net XIX a. vidurio lygiu. Optimistiškiausieji XX a. pr. lietuvių skaičiaus duomenys yra mažesni už XIX a. viduryje teiktus ir tendencingai kiek sumažintus.

O lenkų ir gudų (esant labai panašiems natūralaus priaugio rodikliams) per tą patį laiką gerokai padaugėjo, nors ir jie patyrė sukilimus, deportacijas, politinę bei ekonominę emigraciją. Pagal A. Korevą (1857 m.) – bendras lenkų ir gudų skaičius Vilniaus gubernijoje buvo 350700, pagal A. Ritichą – apie 506000, pagal A. Pliaterį – 693169, pagal lietuvių kunigų surinktus duomenis – beveik 500000. Visi duomenys liudija apylygį natūralųjį priaugį skirtingoje etninėse bendruomenėse, tačiau per ke-

lis dešimtmečius – gana netolygu etninių bendruomenių pagausėjimą.

Lietuvių, gyvenusių rytinėse etninėse žemėse, kalbinę asimiliaciją tyrinėjė kalbininkai, istorikai, geografi, etnologai ižvelgia daugmaž vienodas jos priežastis: be Lietuvos valstybės, nacionalinių švietimo ir kultūros institucijų, savos spaudos ir dvasininkijos į sunkiausią padėti pateko paribyje su slavais gyvenantys etniniai lietuviai. Socialinė adaptacija diktavo ir kultūrinę mimikriją. Čia lietuvių reikmę gudų kalbai po Lietuvos prijungimo prie Rusijos lémė ir praktinės sąlygos: ji kasdien girdima, ja galėjai susikalbėti ne tik su rusų valdininku, bet ir su katalikų kunigu lenku. Istorinės, politinės aplinkybės bei socialinė būklė nulémė tokią paribio lietuvių savimonės kaitą, ikykusią per 2–3 žmonių kartas: lietuvis – „tuteišis” – lenkas.

Skirtingose paribio vietose beveik visi asimiliuojami lietuvių kurį laiką pabuvę dvikalbiai arba net trikalbiai, tačiau ir tapę „tikraisiais lenkais”, kalbėjo su lietuvišku akcentu, išpindami lituanizmą. Iš to amžininkai lengvai atpažindavo, kad kalba „natūralizuotas” lenkas. 1857 m. grafas Konstantinas Tiškevičius mokslinės ekspedicijos Nerimi metu tai pastebėjo ruože tarp Mikališkių (dabar Gudijoje) ir Nemenčinės, vietovėse, kurias ir mūsų dienų kalbininkai pripažįsta sulenkėjusias tik XIX a. pab. – XX a. pr. Pastebėjės, kad priplaukus Mikališkes prasideda etnografinė Lietuva, minėtas autorius rašo: „Atvykę ir įsikūrė svetimieji, įvairių tautybių žmonės, kai pradeda kalbėti savo kalba, pamąžu ir nežymiai imdamis glaudžiau bendrauti su kaimiečiais, skatina juos painioti kalbas” (32; 180). Nurodės, kokią svarbią reikšmę kaimiečių kalbinei asimiliacijai turi miestas ir ateivai su propaguojamu hedonizmu ir tariamai prestižine kultūra, grafas teisė: „Dėl tos, kaip man rodosi, svarbiausios priežasties šioje mūsų upės kranto dalyje, dešinėje jos pusėje, gudų kalba visiškai pasitraukė iš vartosenos, o lenkų kalba ēmė vyrauti. Čia kiekvienas kaimietis, geriau ar prasciau ją mokantis, stengiasi su atvykėliais kalbėtis lenkiškai, žiauriai luošindamas tą kalbą. Mat, yra pratęs prie lietuviškos tarties, tėstinių ir dainuojamos, tad be gailesčio darko lenkų kalbą: be tuščių barškaliukų, kokie kalboje dažnai vartoja, pvz., „*dak cöz, oto juž*” ir pan., priebalsiu k keičiamas įprastinis lenkų *ch*, žodis, kuris baigiasi *ę*, taria mas su priebalsiu *m*. Taigi: *kuchnia* jie taria *kuknia*, *kocham – kokam, nie chcę – nie kcem* ir t.t.” (32; 180). Nemenčinės apylinkėse kaimiečių lenkiška šnekta grafą taip pat dirgino. Po apsilankymo prie Šventosios Olos (truputį nepriplaukus Nemenčinės) ekspedicijos dalyviams apsistojus nakvynei Lietėnų kaime, vėl aprašomas tipiškas lingvistinis atvejis: šeimininkė kalbėjo „gražiai lenkiškai, kaip visi čionykiščiai žmonės kalba, nors ir lietuviška tarsena, – giedojamai, tēsiamai” (32; 187). Lietuvišką artikuliaciją Lietuvos lenkų kalboje (taip pat ir sunkiai išmokstamus *f, ch, h*) vėliau nuodugniai išstudijavo ir kalbininkai (33; 61).

Kultūrinius, socialinius bei administracinius buvusios Vilniaus gubernijos lietuvių asimiliacijos veiksnius bene įtikinamiausiai aptarė lenkų kalbininkė Halina Turska: lietuviškojo etnoso sąskaita gausėjo gudų ir lenkų bendruomenės (34).

Nagrinėjamo klausimo kontekste neišvengiamai kyla kiti klausimai: ar buvo XIX a. Vilniaus gubernijoje asimiliuojami gudai ir lenkai, koks to meto tarpetninio asimiliavimo procese buvo rusų (viešpataujančios nacijos) ir daugumos išpažįstamos valstybinės religijos, stačiatikybės, vaidmuo?

Gudų padėti, asimiliacių procesų kryptį jų bendruomenėje labiausiai lémė konfesinė susiskirstymas ir Gudiją valdžiusių svetimšalių pastangos formuoti, keisti gudų konfesinę savimonę pageidaujama linkme. XVIII a. pab. (po trečiojo Lietuvos–Lenkijos valstybės padalijimo) bene gausiausia religinė bendruomenė čia buvo unitai. Nors Jekaterina II formaliai deklaravo religinę toleranciją, garantuodama katalikams ir unitams neliečiamybę, tačiau stačiatikių tikyba buvo paskelbta pagrindine, neprilausomai nuo gyventojų konfesinės sudėties. Jau tuo metu buvo uždrausta stačiatikiams pereiti į unitus, nors pastarieji, kaip ir katalikai, tokios įstatymo apsaugos neturėjo (35; 166). XVIII a. pab. atvirai pradėtas „unijos išgyvendinimas“. Unitų priešinimasis atvertimui į stačiatikybę imtas laikyti kriminaliniu nusikaltimu. Už tai grėsė teismas ir dvarų konfiskavimas (35; 168).

Unitų atvertimo į stačiatikius takto ir taikytų priemonių nagrinėjimas néra šio straipsnio tikslas, tačiau tokias priemones glaustai galime apibūdinti kaip lazdos ir meduolio politiką: unitų ginamą bažnyčią šturmui pasitelkiami kazokų daliniai, papirkinėjami unitų dvasininkai, apeliuojama į tikinčiųjų slaviškajį solidarumą, kurio išraiška turinti būti susitelkimas apie stačiatikių cerkvę ir t.t. Tai lémė, kad vien 1794 m. vadinaudame Šiaurės vakarų krašte 1500000 unitų perėjo į stačiatikybę, o nuo 1833 iki 1838 m. nuo unijos „atsimetė“ ir tapo stačiatikiais dar 150000 gudų (35; 173). 1839 m. unitų bažnyčia buvo uždrausta įstatymu. Vėliau, atskirais laikotarpiais švelnėjant režimui, kai kas grįzdavo prie unitų tikėjimo, pogrindijye veikė Graikų katalikų bažnyčia, bet po visų represijų jos pasekėjų jau niekad nebebuvo gausu.

Gudų surusėjimą lémė ir teisinių bei socialinių apribojimai. Carinėje teisėje ir politikoje atsirado net terminas „vengiantieji stačiatikybės“. Taip buvo apibūdinami ne tik perėjusieji iš stačiatikių į kitą tikybą, bet ir stačiatikinimui nepasiduodantys unitai. Šios kategorijos tikintiesiems gyvenime buvo taikomi tokie patys apribojimai kaip ir katalikams: nuo XIX a. antrosios pusės jie nebegalėjo gauti valstybinės tarnybos, būti mokytojais, apsunkintos jų galimybės įsigytį žemės, o amžiaus pabaigoje jiems uždrausta dirbtį net prie geležinkelio (36; 16–21).

Konfesinėje konfrontavimo, tautinių ideologijų galygėjimosi arenos XIX a. gudai tapo savotišku dalybų tarp rusiškumo ir lenkiškumo objektu. Gudų kalbininkas Jevfimijus Karskis XX a. pr. rašė, kad ir 1897 m. dar buvo „užsispyrusių unijatų“, kurie vėliau prisijungė prie katalikų kaip lenkų tautybės asmenys (37; 27). Taigi nenorėjusiejiapti stačiatikiais, siekė išlikti unitais arba pereiti į katalikybę gudai saugiau tą padaryti galėjo tik apsisprendami būti lenkais, nes caro valdžia kataliku norintį būti lenką toleravo labiau, tokį reiškinį priėmė natūraliai, o kataliku norinčio būti gudo netoleravo visai. Tad ir apsisprendusiems būti katalikais arba unitais sunkiau buvo išlaikyti etninę gudo tapatybę. Tokia komplikuota padėtis labai lémė gudų lenkėjimą. Lietuvių kalbininkai svarbiausiu gudų lenkėjimo veiksniu dažnai linkę laikyti katalikų dvasininkų lenkų pastangas polonizuoti gudus (ir lietuvius) per bažnyčią. Taip, ir šis veiksnys buvo labai svarbus.

G. Kiprijanovičius minėtame veikale rašo, kad Šiaurės vakarų gubernijoje (jų buvo šešios) – tik 973008 gudai yra katalikai, tačiau katalikybę čia turinti įspūdingą jėgą. Taip esą todėl, kad tapatinama su lenkybe, gyventojai esą bjaurisi viskuo, kas rusiška, stačiatikiška, ir yra labai remiami Karalystės lenkų (35; 222). Kunigai esą turi didelę įtaką žmonių sąžinės ir šeimos reikaluoose. Katalikai ir XIX a. pab. čia nepraranda vilties atversti visus jei ne į katalikybę, tai bent į unitų tikėjimą (35; 223). Deja, gubernijoje, kur vyrauja kitatikiai ir nerūs „plemios“ gyventojai, parapinės mokyklos neplinta. Mokiniai skaičius tokiose mokyklose esas didžiausias rytinėse ir pietinėse gudiškose gubernijoje, o į vakarus nepaliaujamai mažėja ir, galiausiai, lietuviškoje Kauno gubernijoje esas mažiausias. Nenorai tėvai leidžia vaikus į tokias mokyklas ir Vilniaus gubernijos Trakų bei Švenčionių apskrityse (35; 221).

Taigi gudų (kaip ir lietuvių) vienoks tapatybės suvokimas buvo rytinėse vadinamojo Šiaurės vakarų krašto gubernijoje, kitoks – vakarinėse. Tai lémė ir asimiliacijos kryptį – lenkiškają arba rusiškają. G. Kiprijanovičius ne-nagrinėja klausimo, ar Kauno gubernijoje tėvai lietuvių buvo linkę geriau palikti savo vaikus neraštngus nei leisti į rusišką parapinę mokyklą, kurioje vyravo rusiškumo ir stačiatikybės ugdymo dvasia. Tikėtina, kad šis autorius tuo metu jau aiškiai matė prasidedantį lietuvių tautinį sąjūdį, žadantį lietuviams kultūrinę alternatyvą, teikiantį galimybę vaikus išmokyti rašto gimtaja kalba. Ši alternatyva aiškiau buvo suvokiamā Kauno gubernijoje, tačiau didesnei Vilniaus gubernijos lietuvių daliui tuo metu alternatyva rusiškumui buvo lenkiškoji kultūra (38; 39–40). Moderniajam lietuvių nacionalizmui plėtotis čia labai trukdė tarp rytiniame pakraštyje gyvenusių lietuvių išplitusi lokalinė etninė „tuteišio“ savimonė (39; 11–12). Rusiškojo nacionalizmo ideologams aktualiausias tuo metu atrodė

lenkiškumo klausimas, lietuvių tautinis sajūdis XIX a. pab. dar tik formavosi, matyt, todėl G. Kiprijanovičius buvo linkeš nesivelti į to dar migloto klausimo nagrinėjimą.

J. Karskis taip pat teigė turės daug įrodymų, kad atliekant pirmajį Rusijos imperijos gyventojų surašymą, ne mažai stačiatikių gudų buvo užrašyti didžiarusiais (37; 27). Tačiau toks reiškinys labiau buvo paplitęs rytinėse Rusijos gubernijose. Stačiatikybę priėmusieji gudai, o juo labiau – oficialiai užrašytieji didžiarusiais, ilgainiui patys daugeliu atvejų (ypač paribyje su Rusija) pagal savimonę ir vartojamą kalbą identifikavosi su didžiarusiais, kiti pradžioj tapo rusakalbiais, etninę savimonę keitė vėliau.

Taigi lietuviai, XIX a. tapę etninės asimiliacijos objektu, papildė gudų ir lenkų, o gudai – rusų ir lenkų etnines bendruomenes.

Lieka neatsakyta į klausimą: ar lenkai buvo tik lietuvių ir gudų asimiliatoriai, ar ir patys buvo asimiliuojami?

Apie tai galima spręsti iš XIX a. šaltinių. Carinė administracija, siekdama asimiliuoti kitatikius ir kitataučius, manė tai pasiekianti civilinės teisės normomis, reglamentavusioms konfesiškai mišrių šeimų gyvenimą. Dar prieš pirmajį Lietuvos-Lenkijos valstybės padalijimą Rusija privertė šią kaimyninę valstybę pakeisti santuokos ir šeimos įstatymus taip, kad konfesiškai mišriose krikščionių šeimose būtų apsaugota stačiatikių pusė. 1768 m. tarp šių šalių pasirašant valstybių dvišalių traktatą, Rusija išsireikalavo, kad būtų pakeista Respublikoje gyvavusi norma iš kataliko ir kitatikės krikščionės santuokos gimusius vaikus krikštyti ir auklėti tik katalikiškai. Pagal 1768 m. pasirašytąjį traktatą, mišriose katalikų-stačiatikių šeimose gimę sūnūs turėjo būti krikštijami ir auklėjami tévo religijos dvasia, dukterys – motinos (40; 105).

Tačiau Rusijos stačiatikių dvasininkai ir civilinė valdžia pastebėjo, kad net ir po Lietuvos prijungimo prie Rusijos šio pariteto nesilaikoma, procesai vyksta katalikybės naudai: daugumos mišrių šeimų sutuoktiniai vaikus krikščijia katalikų bažnyčiose ir auklėja katalikiškai. Iki pat XIX a. ketvirtuojo dešimtmečio vidurio Rusijos Senatas ir Sinodas keletą kartų tikslino ir griežtino įstatymines normas, ginančias stačiatikių pusę konfesiškai mišriose krikščionių šeimose, galiausiai 1832 m. buvo panaikintos 1768 m. traktato nuostatos, o 1834 m. Senato įsaku įtvirtintas stačiatikių pranašumas. Stačiatikiams Lietuvoje tuokiantis su kitų krikščioniškų tikybų atstovais, būtinai reikėjo gauti stačiatikių vyskupo leidimą, jų santuokos turėjo būti įforminamos tik stačiatikių cerkvėje, laikantis jos nuostatų ir apeigų. Visoms institucijoms ir dvasininkams buvo uždrausta priiminėti prašymus atlkti santuokos apeigas pagal kitos tikybos apeigyną (40; 108). Carinės Rusijos Įstatymų sąvado (Svod zakonov) 72 straipsnis skelbė, kad tikybiskai mišri santuoka, kurioje viena šalis yra stačiatikių tikybos, neglioja, kol neinforminta stačiatikių

cerkvėje (41; 8). 67 straipsniu buvo nustatyta, kad visi gi-mę stačiatikių-kitų krikščionių šeimoje turėjo būti krikštijami ir auklėjami tik stačiatikiškai. Nuostatos laikymasi turėjo kontroliuoti stačiatikių dvasininkai (41; 7).

Aiškiai matyti, kad didžiarusiai, etninės asimiliacijos požiūriu, santykiose su lenkais jautėsi esanti silpnesniji pusė, nuo galimų nuostolių stengėsi apsidrausti įstatyminėmis normomis, garantuojančiomis jiems apsaugą ir privilegijas. Beveik per visą XIX a. vadinamajame Šiaurės vakarų krašte didžiarusią ideologai buvo optimistiškai nusiteikę dėl šių jiems suteiktų privilegijų, puoselėjo viltis per šeimas paspartinti krašto rusifikavimą. Tačiau XIX a. pab. jau buvo akivaizdu, kad rusifikacijos sékmę per mišrias santuokas esanti tik iliuzija. Antai stačiatikių dvasininkas I. Fudelis 1893 m. išleistoje knygoje „Mūsų reikalas Šiaurės vakarų krašte“ pateikė daug pavyzdžių, kad krikščio apeiga ir išsakas metrikų knygose cerkvėje bai-giasi visa katalikų-stačiatikių šeimų vaikų stačiatikybė. Su-augę jie tampantys slaptais katalikais, o kai kurie atvirai atsimetantys nuo stačiatikybės (42; 15). Tą patvirtina po-kalbiai su naujokais kariuomenėje. Paklausti, kokios esą tikybos, jie dažniausiai atsaką: „Stačiatikių“, bet paprašius sukalbėti „Tėve mūsų“, kalbą lenkiškai ir žegnojasi katalikiškai. O kai kurie, nors jų dokumentuose išsakytas „stačiatikis“, tvirtina – katalikai, ir abu jų tévai – kataliki (42; 16). Jokių asimiliacinių permanentų tokų šeimų pa-likuonių sąmonėje nebuvo īvykę. I. Fudelis pažymi, kad mišrių šeimų vyrai stačiatikiai dažniausiai būna liktiniai kariai arba uždarbiautojai. Jie dirba, o motinos katalikės auklėja vaikus katalikiškai, nors pagal metrikų knygas tie vaikai yra stačiatikiai. Suaugę tokis „stačiatikis“ vėl veda katalikę, abu lanko katalikų bažnyčią, jų vaikai pagal sim-patijas ir savimonę – gryniausi katalikai, bet pagal įstatymą privalo rašyti stačiatikiais, o mišrių katalikų-stačia-tikių santuoką, kur būtų vyras – katalikas, Šiaurės vakarų krašte beveik nesą (42; 16). I. Fudelis sukritikavo ir laik-raštyje „Vilenskij vestnik“ išspausdintą pasiūlymą imti raštišką pasižadėjimą auklėti vaikus stačiatikių dvasia ne tik tautiškai mišriose katalikų (taip buvo iki tol), bet ir bent vieno stačiatikio šeimose. Tai esą neturėtų jokios reikšmės, nes kaip dabar nesilaikoma vieno raštiško pasižadėjimo, taip nebūsių laikomasi dviejų. „Blogis taip išsikerojės, – rašo I. Fudelis, – kad ne nuodėmė pagalvoti apie rimtesnes priemones“ (42; 17). Siūloma visą dėmesį su-telkti ne į šeimą, o į mokyklą: mišrių šeimų vaikus prie-varta leisti į mokyklas prie cerkvii. „Tik tada mes pasiek-sime tiesioginį tikslą surusinti kraštą“ (42; 18).

Iš pateiktu citatų ir pavyzdžių matome, kad stačiatikiybės „negalia“ labiausiai buvo pastebima rusų stačiatikių santuokose su katalikais lenkais. Tačiau visuose XIX a. dokumentuose ir to laikotarpio literatūroje neranda-me paminėjimų, kad minėtas santuokos ir šeimos santy-

kius reguliavusias įstatymines normas būtų atkakliai ignoravę mišriose su stačiatikiais šeimose gyvenę katalikai gudai ir etniniai lietuviai. Tokių atvejų būta nebent kiek vėliau, kai sustipréjo lietuvių ir gudų tautiniai sajūdžiai.

Išvados. Etninių lietuvių „demografinio nusilpimo“ išpūdį sukuria statistiniai ar empiriniai duomenimis patvirtinamas tikras faktas: lietuviai, viduramžiais gausumu nedaug skyręsi nuo pagrindinių gausių Europos tautų, i Naujuosius amžius atėjo nuo pastaruju tuo požiūriu labai atsilikę, sunykę. Lietuvių populiacijos sunykimas XIX a. akivaizdžiausias rytinėse jų etninėse žemėse.

XIX a. rytinių etninių teritorijų bei Vilniaus gubernijos lietuviai natūraliu prieaugiu iš esmės niekuo nesiskyrė nuo kitų čia gyvenusių gausiausių etninių bendruomenių – gudų, lenkų, rusų, žydų.

Santykinį lietuvių skaičiaus sumažėjimą XIX a. Vilniaus gubernijoje tam tikru mastu lémė ir su mechaniniu gyventojų judėjimu susijusios netektybės: sukilių aukos, gyventojų tremtys, politinės ir ekonominės emigracijos padariniai. Tačiau šių veiksnų nulemti praradimai nebuvo lemingi.

Praradusiemis savo valstybę, neturintiems nacionalinių švietimo ir kultūros institucijų, spaudos ir dvasininkijos paribyje su slavais gyvenantiems etniniams lietuviams buvo kur kas sunkiau nei kitoms etninėms bendruomenėms. Tai ir lémė etniškai mišrioje teritorijoje gyvenusių lietuvių spartesnę asimiliaciją.

Taigi XIX a. ir XX a. pr. Vilniaus gubernijoje lietuvių mažėjo, tačiau tai nebuvo susiję su natūralaus prieaugio jų bendruomenėje smukimu, o su kitos kalbos (gudų bei lenkų) palaipsniu perémimu, kitos savimonės įgijimu, integruojantis į kitą kultūrą.

Gudų padėti ir vėliau nusistovėjusių asimiliacių procesų kryptį jų bendruomenėje labiausiai lémė gudų konfesinis susiskirstymas, Gudiją valdžiusių svetimšalių pašangos formuoti ir keisti gudų konfesinę savimonę pageidaujama linkme. Gudus stačiatikius asimiliavo stačiatikiai didžiarusiai, gudus katalikus – katalikai lenkai.

Dviejų stipriausių XIX a. Rytų Europos nacionalizmų – rusiškojo ir lenkiškojo – galynėjimosi byloje pastarasis turėjo moralinį ir kultūrinį pranašumą. Mišrių šeimų (pavyzdžiui, lenkų–didžiarusių) sutuoktiniamis ir jų palikuonims lenkiškumas atrodė prestižkesnis, tad lenkai, dalyvaudami asimiliuojant pirmiausia lietuvius ir gudus, savo asimiliatoriaus neturėjo.

NUORODOS :

1. Jeigu dabartinė padėtis iš esmės nesikeis, šiuo metu anapus Lietuvos rytinės bei Lietuvos–Lenkijos sienos egzistuojančių vietinių lietuvių, demografiniu požiūriu kompaktiškų ir kultūriškai susitelkusią bendruomenių, egzistavimo laikas vargu ar galės tėstis ir XXI a.
2. Gaučas P. Lietuvių–gudų kalbų paribio etnolingvistinė situacija 1795–1914 m. // Lietuvos Ryta. – Vilnius, 1993. – P. 72–73; Garšva K. Pietryčių Lietuvos gyventojų tautinės ir kalbinės orientacijos 1989 metais // Lituanistica. – 1994, nr. 3 (19), p. 28–35; Kalnius P. Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje // Lietuvos etnologija. T.5. – Vilnius, 1998; A. Rimka. Vilniaus krašto tautybių statistika // Lietuvos Mokslo akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 276, b. 329, l. 38–91; Vidugiris A. Etnolingvistinė Pietryčių Lietuvos padėtis XX a. pirmojoje pusėje // Lietuvos Ryta. – Vilnius, 1993. – P. 115–131; Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. – Vilnius, 1977; Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. – Vilnius, 1993; Zinkevičius Z. Apie lietuvių pavardes kitakalbiuose šaltiniuose // Lituanistica. – 2001, Nr. 1(45), p. 93 – 95 ir kiti.
3. Pastarosios apraškos net moksliniuose darbuose dažniau buvo konstatuojamojo pobūdžio, teiginiai apie jas rečiau paremti empiriniai duomenimis arba statistinių duomenų analize.
4. Белорус. Библиографическая заметка по поводу III тома живописной России (Литва и Белоруссия). – Вильна, 1884.
5. Булота А. Литовцы. – Санкт Петербург, 1909.
6. Марковский М. Литовцы в прошлом и настоящем. – Петроград, 1917.
7. Makauskas B. Vilnijos lietuviai 1920 – 1939 metais. – Vilnius, 1991.
8. Miciūtė O. Lietuviškoji šeima Vilniaus krašte // Moteris ir pasaulis. – 1938, nr. 10.
9. Tokie komentarai gana dažni periodinėje spaudoje po to, kai paskelbiami eilinio gyventojų surašymo duomenys. Žr.: Rašmaite T. Kam skauda galvą, kad išnyks lietuviai // Savaitė su TV. – 2002, nr. 13, p. 3.
10. Vilniaus miesto gyventojų demografinę kaitą XVIII–XX a. yra nagrinėjusi demografė V. Stankūnienė, tačiau etniniu aspektu į natūralųjį gyventojų judėjimą gilintasi tik kalbant apie XX a. Žr.: Stankūnienė V. Demographic Development of Vilnius in historical Context // Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika. – Vilnius, 1995. – P. 21–41.
11. Kalnius P. Kaip mažėjo Lietuva // Šeima. – 1990, nr. 5, p. 1–2; Kalnius P. Lietuvių tautos demografinės ir etnokultūrinės raidos bruožai XIX–XX a. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. T. 22. – Vilnius, 2003. – P. 261–283.
12. Nejiveikiamā kliūtis, aplinkybė (pranc.).
13. Antai sovietinės okupacijos metais lietuviai, kaip ir 13 kitų tautų, turėjo savo pseudovalstybinius darinius, vadinas sajunginėmis respublikomis. Jose vietinės tautos turėjo ribotas autonomijas, o gyvenančios vadinamosiose autonominėse respublikose – gerokai suvaržytą kultūrinę autonomiją. Iš empirinės medžiagos, tyrinėjimui matyti, kad sovietiniais metais lietuviai, latviai, estai, gruzinai, arménai, azerbaidžaniečiai savo respublikose turėjo apčiuopiamą asimiliacinių pranašumą prieš rusus, o Vidurinės Azijos sąjunginių respublikų titulinį tautų bei moldavų, ukrainiečių tas pranašumas buvo menkesnis.
14. Rusijos MA M. Miklugo–Maklaus etnologijos ir antropologijos instituto Sankt Peterburgo skyriaus etnologas A. Mylnikovas 2001 m. Vilniuje tarptautinėje konferencijoje skaitytame pranešime argumentuotai įrodinėjo, kad net savo kalbą, papročius, tradicijas praradę (t.y. asimiliotas) etnosas neišnyksta, o toliau egzistuoja kitokiomis formomis. Be to, ir turėtos kultūros atmintis etnogenetiškai užkoduota toliau glūdi bendruomenėje. Todėl susiklosčius tam tikroms aplinkybėms net po kelių amžių įvairiais pavidalais gali atgimti. Jis remėsi konkretiaus kadaise Vokietijoje gyvenusių ir asimiliuotų slavų pavyzdžiais.
15. Lentelė sudaryta remiantis šaltiniu: Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. IV. – Санкт Петербург, 1901. – С. 68–69; 84–85.
16. Dalis išlikusių anketų saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (F. 768, ap. 1).

17. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 768, b. 9, l. 1–348; b. 10, l. 1–384; b. 11, l. 1–341; b. 12, l. 1–258; b. 13, l. 1–346; b. 14, l. 1–408; b. 16, l. 1–6; b. 17, l. 1–19a; b. 18, l. 1–27; b. 19, l. 1–180.
18. Гринблат М. К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. – Москва, 1959.
19. Ten pat, p. 533. M. Grinblatas pripažista, kad XIV amžiuje su-katalikintų pagonių lietuvių ir kitų baltiškų genčių palikuonys katalikai XIX – XX amžiais daug kur buvo suslavėję kalba, bet daugelis dar nebuvo sugudėjė savimone. Tačiau pagal carinę statistiką ir pastarieji – gudai.
20. Lentelė sudaryta remiantis šaltiniais: Памятная книжка Виленской губернии на 1845 год. – Вильна, 1845. – С. 172–173; LVIA, F. 388, ap. 1, b. 314 (1), l. 68–69; b. 314(2), l. 152–158; Памятная книжка Виленской губернии на 1899 год. – Вильна, 1898. – С. 1–11; 128–130; b. 297, l. 64a–65.
21. Statistinės klaidos šiuo atveju gali būti dvejopo pobūdžio. Žinodami, kad to meto periodiniame statistikos leidinyje „Pamiatnaja knižka...“ ir vadinamosiose nuolankiausiose ataskaitose tų pačių metų ir tuo pačiu klausimu pateikiamai duomenys kartais skirsdavosi, pirmiausia galime manyti, kad statistikos klaidų pādarydavo tuos duomenis rengę valdininkai: neturint jokios skaičiavimo technikos tai buvo galbūt neišvengama. Antra – dokumentuose galimos ir korektūros klaidos. Pagaliau daug kur šaltiniuose duomenų įrašai išblukę, po mikrofilmavimo dar sunkiau išskaitomi, todėl kai kuriais atvejais neatmestinos ir nevalingai (dėl duomenų neįskaitomumo) padarytos klaidos.
22. Памятная книжка Kovенской губернии на 1852 год. – Kovno. – 1852, С. 154–155; Памятная книжка Kovенской губернии на 1898 год. – Kovno, 1898.
23. Čia pirmiausia minėtiniai tokie Rusijos mokslininkų bei armijos generalinio štabo karininkų darbai ir etnografiniai žemėlapiai: Кеппен П. О происхождении, языке и литературе литовского народа.– Санкт Петербург, 1827; Кеппен П. Этнографическая карта Европейской России. – Санкт Петербург, 1851; Корева А. Материалы для географии и статистики России. Виленская губерния. – Санкт Петербург, 1861; Лебедкин М. О племенном составе народонаселения Западного края Российской империи. – Санкт Петербург, 1861; Эркерт Р. Этнографический атлас западно-русских губерний и соседних областей. – Санкт Петербург, 1863; Столпянский Н. Девять губерний Западнорусского края. – Санкт Петербург, 1866; Ритих А. Этнографическая карта Европейской России. – Санкт Петербург, 1875.
24. Корева А. Материалы для географии и статистики России. Виленская губерния. – Санкт Петербург, 1861.
25. Миловидов А. Заслуги графа М. Н. Муравьева для православной церкви в Северо-Западном крае.– Харьков, 1900.
26. Памятная книжка Виленской губернии на 1899 год. – Вильна, 1898.
27. Sliesoriūnas F. 1830–1831 m. sukiliimas Lietuvoje. – Vilnius, 1974.
28. Daugirdaitė-Sruogienė V. Lietuvos istorija. – Vilnius, 1990.
29. Эйдинтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 г.г. – Вильнюс, 1989.
30. Gaučas P. Lietuvių – gudu paribio etnolingvistinė situacija 1795–1914 m. // Lietuvos Ryta. – Vilnius, 1993.
31. Kas pasirašė Anonimo slapyvardžiu, vieningos nuomonės nėra: manoma, kad tai buvo arba Kazimieras Podernia, arba lenkų kalbininkas Janas Rozvadovskis, pagal A. Pliaterio surinktus duomenis vėliau paskelbęs etnografinį žemėlapį.
32. Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. – Vilnius, 1992.
33. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. T. V. Bendrinės kalbos iškilimas. – Vilnius, 1992.
34. Turska H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. – Vilnius, 1995.
35. Киприанович Г. Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до настоящего времени. – Вильна, 1895.
36. Lietuviai po maskolių jungu. – Tilžė, 1891.
37. Карский Е. Этнографическая карта белорусского племени. – Петроград, 1917.
38. Kuzmickas B. Tautos kultūros savimonė. – Vilnius, 1989. – P. 39–40.
39. Merkys V. Vilniaus vyskupijos lietuvių ir slavų paribio asimiliacijos modelis XX a. pradžioje: Asavos parapija // Istorija. T. 17. – Vilnius, 2002.
40. Sideravičius J. Santuokos ir šeimos santykų teisinis reguliavimas Lietuvoje 1795–1840 metais// Teisinių institucijų raida Lietuvoje XIV – XIX a.. – Vilnius, 1981.
41. Свод законов Российской империи. Т. X, Ч. 1. – Санкт Петербург , 1912.
42. Фудель И. Наше дело в Северо-западном крае. – Москва, 1893.

The demographic depopulation of the Lithuanians in the province of Vilnius in the 19th c.: is it a myth or a reality?

Petras KALNIUS

On the basis of statistical and archival material the article provides the reader with the author's denial of the fact, which until recently was very popular in Lithuanian society as a stereotyped attitude, that in a new age in the view of the demographic point the Lithuanian population no longer appeared as a society with competitiveness in comparison to other neighbouring ethnic communities and that this was the cause why the number of Lithuanians decreased considerably or became extinct altogether in the eastern part of their ethnic territory.

Nineteenth – century statistic data show that by the indices of the natural increase of population ethnic Lithuanians residing in the Vilnius province under the Tsarist Russia at the time, like those living in the surrounding provinces, did not substantially differ from other abundant ethnic communities – the Gudai, the Poles, the Russians, the Jews.

After having lost their state, with no national institutions of education and culture, with no clergy and press of their own ethnic Lithuanians residing together with the Slavs on the border line found themselves in a far more difficult situation in comparison with other ethnic communities: between 1864–1904 not only Lithuanian schools were banned but also the Lithuanian letters were prohibited for someone who wanted to read or publish in Lithuanian. This gave rise to an increased assimilation of the Lithuanians living in the ethnically mixed territory. This was the reason why the number of Lithuanians became reduced, but not the natural increase of population.

Būties suvokimas lietuvių liaudies dainose

Gražina SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

Straipsnio objektas – lietuvių liaudies dainos. Tikslas – apverti lietuvių liaudies dainų pasaulėvokinės sistemos metmenis. Sprendžiama problema, kokiais būdais lietuvių liaudies dainose yra siekiama palaikyti būties darną. Tyrimo metodas – fenomenologinis. Išvados: dainose vaizduojamo žmogaus būties pamatus yra šeima; būties kokybė iš esmės priklauso nuo paties žmogaus asmeninės atsakomybės; egzistencijos kaita nuolat grauso būties darnai, bet apeigos ir tokios asmenų savybės kaip darbštumas, gerumas, stoškumas padeda ją išsaugoti.

Lietuvių liaudies dainos, bent jau jų dauguma, yra lyričinės, o lyrika iš prigimties pašaukta byloti apie būtį. Dainų būtiškumo temą yra bandęs gyldinti ne vienas tyrinėtojas. Balys Šruoga teigė, kad lietuvių liaudies lyrikai būdinga „tapradis liūdėjimas, nesibaigiamas ilgėjimas, neišbrendama gėla – su tyliais prošvaiciiais kitokios būties“.¹ Jam antrino Antanas Maceina, anot kurio, dainų „pagrinde glūdintis būties jausmas anaipolt nėra šviesus“, dainos „persunktos giliaus vidinio liūdesio“.² O štai Donatas Sauka, neneigdamas, kad lietuvių dainomis reiškiamas „susimąstymas ar susisie lojimas“, atkreipia dėmesį ir į kitokį – šviesų ir skaidrų – būties jausmą. Lietuvių liaudies dainas lygindamas su tėsiomis rusų dainomis, jis pažymi, kad lietuvių lyrikai būdinga „kitokia – iš esmės giedresnė ir ramesnė – pasaulėauta, pastovi ir tvirta savo gyvenimiškuoju pamatu“, kad lietuvių dainininkė „dainoje išgyvena nepamirštamą laimingą akmirką ir tarsi šilta, giedra nuotaika dalinasi su kita“.³

Šiame straipsnyje, neatsiribojant nuo būties jausmo apraiškų analizės, daugiau dėmesio bus skiriama būties suvokimui. Bandysime bendriausiai bruožais nusakyti tradicinėse dainose atskleidžiantį požiūrį į pasaulio sandarą, žmogaus vietą ir paskirtį tame.

Apibūdinant folklorinę pasaulėvoką, įprasta vartoti dainos sąvoką. Darniu laikomas pasaulis, kuriame kiekvienas objektas turi jam skirtą pastovią vietą. Aiškinantis, kokiais vaizdais lietuvių liaudies dainose yra reiškiamą darnos idėja, neišvengiamos mikropasaulio ir makropasaulio sąvokos. Liaudies dainų individas dar nėra pasiekęs tokio intelekto išsvystymo lygio, kad galėtų atsiriboti nuo kolektyvo. Mikropasauliu laikytina šeima – mažiausias kolektyvas, kuriame individas skleidžiasi. O makropasaulis liaudies dainose yra gamta plačiąja prasme – visi gamtos objektai, kuriuos žmogus mato, girdi, jaučia.

Ryšys tarp mikro ir makropasaulių dainose nusakomas dvejopai – gretinant arba tapatinant juos. Su gretinimo santykii susiduriame paralelinės kompozicijos dainose, gristose gamtos ir žmogaus gyvenimo analogija. Gamtos ir žmo-

gaus pasauliai čia atskiri, autonomiški. Juos vienija vaizduojama būties situacija – abiejuose paralelės dėmenyse ji tokia pati. Bendras ir abiems dėmenimis, gamtiniai ir žmogiškuoju, perteikiamas jausmas. Antai rugiaptūtės daina „Oi tu egle“ byloja, kad skausmas, kurį kenčia eglė vėtrai nulaužant jos šakas, lyginamas su tuo, kokį patiria motina, netekdama ištekaničių dukrų – gretutiniai dainos vaizdais kalbama apie tą patį – dramatiškai išgyvenamą netekštę.

O tapatumo santykis atsiranda, kai ribos tarp mikro ir makropasaulių nebelieka. Liaudies dainose žmogiškosios egzistencijos būklės nusakomas ne abstrakčiomis sąvokomis, o metaforomis: „Metafora ilgą laiką buvo kaip šiuolakinės abstrakcijos pakaitalas, ir tautosaka tai puikiausiai atspindi“.⁴ Gražiausios lietuvių dainų metaforos yra grįstos gamtos ir žmogaus tapatumu. Čia ypač daug sąsajų su augalų pasauly. Štai mergelės jaunystė, dainos žodžiais, *jau nos dienos*, – dygsta, auga, žydi, vysta. Marčios vargas augalo pavidalu išsikerojės vartuose: *Vargai šakojo, / Vargai lapojo, / Vargai vartuos žydėjo* (JSD I 635). Našlaitės nedalia parodoma dagilio vaizdu: *Plačios šakos dagilėlio, / O dar platesnė / Pati viršūnėlė. // Dūrė man į rankeles, / Dūrė man į kojeles, / Pervėrė širdelę / Dagilio šakelę* (LLD XIV 191). Ciituotais atvejais žmogaus pasaulio reiškiniams suteikiamos gamtiškos ypatybės. Tačiau galimas ir priešingas atvejas, kai tapatumas atsiranda gamtą sužmoginant. Mikro ir makropasaulių riba nusitrina ypatingu išgyvenimų metu. Tačiau savo būtį dainos žmogus įprasmina tik šeimoje. Praradus šeimą, pajuntama egzistencinė tuštuma. Tada pasitelkiama metafora, meninėje dainos realybėje žmogus priimamas į dangiškąją šeimą, saulė tampa jo motule, ménou – téveliu, žvaigždės – seselėmis, sietynas – broliu.

Aukščiausia instancija, nuo kurios priklauso tiek makro, tiek mikropasaulių būklė, dainose yra Dievas: *davé Dievas giedrią dienelę*. Žmogaus ir Dievo santykį raiška įvairi: į Dievą žmogus kreipiasi prašydamas vedybinės sékmės (*Duok man, Dievuli, / Duok man, Dievuli, / Bagotą uošvelj, // Bagotą uošvelj, / Bagotą uošvelj, / Razumną mergełę* – LLD VI 47), linkėdamas Dievo palaiminimo dirbančiajam (*Padék Dievuli / Baltus rugius pjauti* – LLD VI 192), aimanuodamas dėl savo vargų (*Oi Dieve Dieve, / Dievuliau mana, / Sunkūs mana vargeliai* – LLD XI 392). Tačiau Dievo ir žmogaus ryšys paprastai yra vienakryptis – visais minėtais atvejais Dievo reakcija į žmogaus žodžius neatsispindi. Reiškiamas požiūris, kad Dievas priklauso transcendentinei esačiai, kurią gaubia žmogui neatsiverianti, nepažini paslaptis. Labai retai Dievą išvystame kaip veikiantį personažą. Nebent vestuvinėse graudinimo dainose jis atsiliepia į nuotakos maldavimą išleisti mirusius tėvus į

jos vestuves. Dievas tada prabyla: *Tėvų nelaisiu, / Aš pats nuveisiu, // Aš pats nuveisiu / Ir pažiūrėsiu* (LLD VIII 376).

Lietuvių dainose svarbiausias yra mikropasaulis, šeima. Darnaus gyvenimo šeimoje idealas – tėvų namai. Šeimos dainose jie išskirtiniai, neprilygstami: *Vai, niekur nėra / Tokio dvaruželio / Kaip pas mano tėvelį: // Sidabro varteliai, / Zerkolų langeliai, / Deimantiniai stogeliai* (LLD VII 3). Dėmesys sutelkiamas į buitinę šeimos narių bendravimą: darna tarpsta kasdieniame gyvenime. Tėvų ir vaikų santykiai čia grįsti abipusiu dėmesiu, geranoriška pagalba, atjauta. Piršlybų dainose tévelis nušeria sūneliu žirgą, o arimo dainose prięsingai – sūnelis, perfracuojant dainos žodžius, daro téveliui gera – ne į jaunimėlį eina, o taiso téveliui žagré, vestuvinėse dainose dukrelė kloja motulei patalélį, motulė ištekančiai dukrai paskiria pačią gražiausią kraičio skrynią... Šeimos dainose vaikai vadina tévelius eiti poilsio (*saldaus miegelio*), siūlosi užvaduoti darbuose. Šeimos darną liudija ir švelnus, rūpestingas, globėjiškas brolių bei seserų bendravimas. Senosiose karinėse istorinėse dainose seselės išrengia brolį į karą, laukia jo, gedi žuvusio; vestuvinėse dainose brolelis, su sesele šokdamas, ją ant rankelių neša, jai vainikėlių taiso; išlydint seselę į vyro šalį, šalimais jojantys broleliai maldo ją išiverkusią.

Šeima – tai ta erdvė, kurioje dainų žmogus realizuoja save. Asmens savivoką salygoja vaidmuo, kuris atitinkamu laikotarpiu yra jam skirtas. Būtent pagal vaidmenis šeimoje yra įvardijami ir tipizuojami dainų personažai. Be to, vaidmenys padeda struktūruoti mikropasaulio erdvę: motulė lokalizuojama klėtelėj, seselė/mergelė darželyje, brolelis/bernelis stonelėj, tévelis svirnelyje ar pan. Gyvenimo prasmė – tinkamai atliliki apibrėžtu laikotarpiu tau skirtą vaidmenį, nes nuo to priklauso mikropasaulio darna.

Atkreipsime dėmesį ne į vaidmenų skirtumus, o į tai, kas juos vienija, t.y. į tas bendražmogiškas dainos personažų savybes, kuriomis akcentuojama kiekvieno asmens atsakomybė už darnos palaikymą. Apie tai yra rašęs poetas Imantas Zieduonis, tyrinėjęs latvių liaudies dainas.⁵

Dainų žmogus atskleidžia ne medituodamas, o veikdamas. Harmoningai gyvenančio žmogaus pagrindinė veikla yra darbas, tačiau lietuvių dainų, kuriose džiaugiamasi pačiu darbu, ne itin daug, dažniau kalbama apie žmogaus savybes – darbų mokėjimą, darbštumą. Itin svarbios šios savybės tampa renkantis būsimą sutuoktinį, užtikrinant santarvę šeimoje. Vestuvinių dainų bernelis klausia mergelės, ar ji moka verpti, austi, kalne rugius pjauti, o mergelė teigia tekėsianti tik už to, kuris moka lauką arti, šienelį pjauti. Darbų nemokėjimas ar tinginystė šeimos dainose yra pagrindinė konfliktų tarp vyro ir žmonos priežastis.

Žvelgiant plačiau, būtina pažymėti, kad darbas yra esminis žmogaus gyvasties ženklas. Net apverkiant mirusiją, jis raginamas imtis įprastinių darbų: *Kelki, mūsų sesereli, / Taisyk naujas stakluželės, / Auski plonas drobeles* (LLD XIV 56). Sąvoka *darbas* šiuo atveju tapatintina su pačiu *gyvenimu*. Pasak Donato Saukos, egzistenciniuose momentuose

„darbu pasveriamas visas asmeninis žmogaus likimas”.⁶ Taigi žmogaus egzistencija reiškiasi darbu, darbų mokėjimais, darbštumas – esminė darnos salyga.

Bet yra ir dar viena itin svarbi – gerumas. Gerumo apraiškos be galio įvairios. Apsiribosime keliais pavyzdžiais, apibūdinančiais bernelio ir mergelės, pasirengusių kurti naują šeimą, santykius. Gerumas – tai ir atjauta, kurią bernelis parodo kviesdamas mergelę pailsinti nuo darbų pavargusias rankeles; ir pagalba dirbant – bernelis siūlosi padėti mergelei rugius pjauti; garbės saugojimas, kurį žymi simbolinės prasmės veiksmas – bernelis tveria mergelės rūtų darželį; meilių žodeliais išsakomas švelnumas; dėmesingumas, piršlybų laikotarpiu reiškiamas bernelio dovanomis mergelei ir mergelės berneliui ir kt. Štai kaip jautriai vestuvinėje su pasižadėjimo apeiga susijusioje dainoje „Aš padainuosiu dainų dainelę” atsiliepama į kito asmens skundą. Mergelė sielojasi esanti be jaunojo bernelio, žada, pardavusi žiedą ir vainikėlių, samdyti artojelį, o bernelis atsiliepia: *Neparduok žirgą, / Nei vainikėli – / Aš būsiu artojelis*; paralelinėje dainos šakoje į analogišką bernelio skundą atsiliepia mergelė: *Neparduok žirgo, / Nei dymo balno, / Aš būsiu audėjelė* (LLD IV 21). Pasižadėjimas čia buitiškai paprastas, teigiantis pasirengimą save atiduoti kitam. Tuo jis teigia ir būtiškają išmintį – duoti, o ne imti. Šioje taurioje nuostatoje juk glūdi ir gerumo pati esmę.

Suprantama, gerumo ir darbštumo stoka ardo santaiką ir darną. Deja, net šių savybių nepakanka, kad žmogaus pasaulyje būtų užtikrinta darna: lemia dar daug veiksnių, neturinčių nieko bendra su kiekvieno asmenine atsakomybe. Kokie jie? Lietuvių liaudies dainose matome keturis būdingesnius atvejus, kai darna sujra, prarandamas jos pastovumas: kai miršta kuris iš artimųjų; kai ištekančiai dukrai tenka palikti tévų namus; trečiai, kai sūnus išjoja į karą; ir – kai į šeimą ateina svetimas žmogus – pamotė.

Emocinis reagavimas į harmonijos irimą – liūdesys. Tačiau būtina pažymeti, kad šis jausmas lietuvių liaudies dainose nėra gnuždantis. Nors liūdesys dainose atviras, tačiau niekur neleidžiama palūžti. Gyvenimas yra aukštesniųjų galių tau skirta pareiga, kurią privalai atliliki, nori to ar nenori. Kai našlaitė, parpuolusi ant žemės, rauda, prašydama primiti ją, kaip priėmė tévą ir motinėlę, prasivėrusi žemė prabyla žodžiais: *Šalin, oi, šalin, / Vargo mergele. // Išbūk metelius, / Išvark vargelius, / Tada ir tave / Parsiieškosiu* (LLD XII 246). Šie žemės žodžiai skamba kaip būties imperatyvas. Dainomis žmogui ne tik pateikiami egzistencinės prasmės įsakymai, bet ir didieji pamokymai. Rastume dainų, kuriose gėla nenumaldoma, tačiau, dainomis išsakės gėlą, žmogus nusiramina. Taigi dainos pateikia būdus, kaip atstatyti suirusių būties darną.

Dalyje dainų apie artimųjų mirtį darna siekiama atkurti nesusitaikant su mirties faktu – bandant mirusiją sugrąžinti į gyvenimą: mūšio lauke kritusį sūnelį žadina motinėlę, o kartais – paeiliui visi šeimos nariai. Mirę artimieji šeimos, vestuvinėse dainose keliami ir iš kapo. Nors jie dažniausiai nepakyta, bet meninė dainų logika leidžia jiems atsiliepti – tai reiš-

kia, kad ryšys tarp gyvujų ir mirusiuju išlieka. O svarbiausia – mirusieji duoda egzistencinės svarbos patarimų gyviesiems, kaip jiems tvarkyti savo gyvenimą, kad susigrąžintų darną. Patarimų esmė – prisitaikyti prie gyvenimo tokio, koks jis yra: dar neužaugusią dukrą našlaitę mirusi motina moko pasikliauti pamote (*Turi pamotélę* – / *Tirką motinélę* – LLD XIV 199) ir būti kuo darbštanesni (*Kelk rytelį kuo anksčiausia, Dirbk darbelį kuo greičiausia* – LLD XIV 191), o ištekanciai dukrai pataria, kaip pelnyti vyro giminės palankumą: *Pirmam dovanok, / Antram prižadék, / Trečiam pasikloniok, // O šešuréliui, / Senam téveliui, / Tai meiluoju žodeliu, // Võ anytélai, / Senai motulai, / Tai geruoju darbeliu* (LLD VIII 327). Matome, kad motina vėl primena jau aptartą darną lemiančių žmogaus savybių – darbštumo ir gerumo – reikšmę.

Lietvių liaudies dainose labai daug dėmesio sutelkta į naujos šeimos kūrimą. Tokiose dainose teigama, kad esminis egzistencijos dėsnis yra kaita. Žmogus ši dėsnį priima kaip duotybę, jam paklūsta. Ir mergelė, ir bernelis suvokia būtinybę, atėjus laikui, keisti savo statusą, – tapti martele, ženteliu. Tačiau pats kaitos procesas dainų mergelei ir berneliui yra labai komplikuotas, tą liudija konfliktiskos, dainose atispindinčios situacijos. Vedybos – perėjimas į kitą egzistencinį būvį. Perėjimo laikotarpis nestabilus, nes nutraukus saitus su šeima, kuriai priklausei, o naujajai, savai šeimai dar tik formuojantiesi, būties pamatai, regis, ima siūbuoti. Būtis darosi nesaugi, jos darna – itin trapi, bet visiškai nesuyra, nes yra palaikoma perėjimo apeigų: „Būtent apeigos ir neleido susijaukti pasaulio tvarkai, kuri vienodai buvo svarbi ir bendruomenei, ir individui”.⁷

Lietvių liaudies visą dainuojamąją lyriką sąlyginai galima pavadinti atsisveikinimo poezija: atsisveikinama tuo kiantis, išjojant į karą, laidojant. Tuo metu atmintis nušviečia gražiausias praeities akimirkas, ateitis priimama kaip bauginanti neišvengiamybę, baimę retsykiaiš sušvelnina tik viltis. Dabartis patiriamama tarsi jaučiant, kaip laikas teka per tave patį. Kai žmogus persmelktas dabarties, jis atsivéręs būčiai, išgyvena ją kaip niekad intensyviai. To atvirumo metu žmogus be galo pažeidžiamas, tačiau būties patyrimas, kaip liudija dainos, brandina žmogų.

Dvasiškai subrendusio žmogaus išskirtinė žymė lietvių liaudies dainose yra stoškumas. Tai trečia reikšminga asmens savybė, padedanti išsaugoti darną. Vestuvinėje baladėje „O aš viena dukrelė“ ištekėjusi dukrelė jaučia tokį didelį tévų namų ilgesį, kad, negalédama kitaip ten apsilankyti, parskrenda gegute. Vyro šaly nelengvas dukrelės/gegelės gyvenimas (čia ji atsigérē ašarélių, atsivalgė rūsčių žodelių), vis délo, net artimųjų prašoma, ji tévų namuose pasilikti atsisako. Taip išreiškiama ne tik virsmo negrįztamuomo idėja, bet parodoma ir dukrelės tvirtybė, susitaikymas su moteriai skirta marčios dalia. Dainose apie našles ir našlaičius stoškumas padeda nepalūžti po netekties.

Yra dainų, kuriose netekties skausmas īgyja ir destruktyvų pobūdį. *Grąžinsiu žirgelį / In sunkų vainelį, / Guldysiu galvelį / Po švaitriu šoblałi* (LLD III 394), – taip iš karo grįžęs

bernelis priima žinią, kad jo mergelė už kito išėjo. Kirsti galvelę ir guldyti šalia mergeles prašo ir mylimają laidojantis bernelis. Tokie desperatiškos nevilties pavyzdžiai liudija apie tradicinės pasaulėvokinės sistemos irimą ir naujos radimąsi.

Išvados. Dainų žmogus, save suvokdamas kaip šeimos narį, būtį įprasmina šeimoje. Šeima yra jo mikropasaulis. Su makropasauliu, gamta sieja gretinimo ar tapatybės santykiai. Aukščiausią būtį sąlygojanti instancija – Dievas, bet i žmonių gyvenimą jis itin retai kada įsiterpia. Taip dainose nusakoma mintis, kad būties kokybę iš esmės priklauso nuo paties žmogaus. Didžiausia vertė laikoma darna, ją laidoja darbas, gerumas ir stoškumas. Kaita – esminis egzistencijos dėsnis. Tai nuolat gresia būties darnai, bet kiekvieno asmeninė atsakomybė ir apeigos padeda ją išsaugoti.

SANTRUMPOS:

LLD Lietvių liaudies dainynas. – Vilnius, 1988. – T. IV; 1993. – T. VI; 1994. – T. VII; 1994. – T. VIII; 1996. – T. XI; 1997. – T. XII; 1998. – T. XIV.

JSD Lietviškos svotbinės dainos / Užrašytois Antano Juškos ir išleistas Jono Juškos. – Vilnius, 1955. – T. I-II.

NUORODOS:

1. Sruoga B. Raštai. – Vilnius, 1957. – T. VI. – P. 134–135.
2. Maceina A. Liaudies daina – tautos sielos išraiška // Tautosakos darbai. – 1994, T. III (X), p. 66.
3. Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. – Vilnius, 1970. – P. 268, 269.
4. Černiauskaitė D. Lietvių liaudies dainų metafora // Tautosakos darbai. – 2002, T. XVI (XXIII), p. 209.
5. Зинедонис И. Воплощение судьбы народной // Латышские дайны. – Москва, 1986. – С. 3–56.
6. Sauka D. Min. veik. – P. 398.
7. Stundžienė B. Moteriškasis pasaulis dainose // Tautosakos darbai. – 2000, T. XVI (XXII), p. 21.

The perception of existence in Lithuanian folk songs

Gražina SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ

The outlining of the system of the world conception in Lithuanian folk songs, the attitudes towards the framework of the world and man's place and destination in it have been dealt with in the article. In characterizing the manifestation of the harmony in the model of the song world a micro-world (the family) and a macro-world (nature) have been highlighted and their interrelation has been discussed. The attention has been drawn to the destination of God in the model of song world. A micro-world – the family – finds itself in the centre of songs. The harmony of human existence is dependent upon the person's ability to perform his or her role in the family. Three general characteristics – industry, generosity and stoicism backing up the harmony in man's life have been pointed out. Objective factors occurring as independent of man and damaging the harmony have also been analyzed. The search for safeguarding the order of the world and the means for restoring it after its damage have also been discussed considering the songs.

Kauno Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 52,
LT-3000 Kaunas, el. p.: g.kazlauskiene@hmf.vdu.lt

Gauta 2003 11 23, įteikta spaudai 2004 06 18

Saulės motyvai XIX a. pabaigos – XX a. pradžios medinių kryžių dekore: forma, kilmė, reikšmės interpretacijos

Jolanta ZABULYTĖ

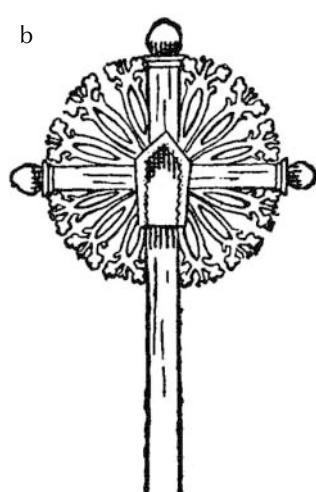
Straipsnio objektas: saulės motyvai medinių kryžių dekorere. Tikslas: išanalizuoti saulės motyvų medinių kryžių dekorė atsiradimo ir populiarumo priežastis bei galimas jų reikšmes. Metodas: tarpdisciplininis. Išvados: soliarinių motyvų atsiradimui bei jų paplitimui medinių kryžių dekorė įtaką darė religinio sinkretizmo terpeje susiformavusi savita pasaulėžiūra, lėmusi senosios religijos įvaizdžių ir krikščioniškosios ikonografijos simbolų prasmes.

„Ne taip seniai Lietuvos kaimas buvo nusėtas gražiai išraštuotais mediniais stogastulpiais ir kryžiais, kurių simbolika skleidė švytinčią saulės šviesą...“ Tokiai žodžiai simbolikos lietuvių liaudies mene studiją pradeda M. Gimbutienė.¹ Ir ne tik ji. Dauguma rašiusiųjų apie lietuvių memorialinius paminklus bei atitinkamo termino dar neturinčias geležines viršunes (viršūninius kryžius? „saulutes“?) mini astralinių, ypač saulės, motyvų populiarumą jų kom-

pozicijoje. Tačiau XX a. pirmojoje pusėje J. Basanavičius, P. Galaunė, J. Baltrušaitis ir kiti tyrinėtojai, deja, dažniausiai apsiribojant atskirų motyvų aprašymu ir dangaus kūnų kultų liekanų įtakos konstatacija. Tiesa, J. Perkovskis, išsamiausiai analizavęs Žemaitijos liaudies meno dekoro stilistiką bei galimas reikšmes, nemažai dėmesio skyrė ir soliarinių motyvų klausimui.²

Lietuvių medinių kryžių unikalumo problematika neleidžia išleisti iš akių saulės vaizdavimo populiarumo priežascių sklaidos. Be to, neretai lietuviškieji kryžiai apibūdinami kaip „saulėtieji kryžiai“ ar „kryžiai – saulės“. Tokie epitetai veikia kaip savaiminiai informatoriai, nurodantys lotyniško kryžiaus lokalinei savitai transformaciją.

Saulė lietuvių kaimo kultūroje (agrarinuose, kalendoriniuose papročiuose ir tikėjimuose, liaudies mene ir tautosaikoje) tyrinėjo J. Balys, A. J. Greimas, P. Dundulienė, A. Vyšniauskaitė, G. Beresnevičius, J. Vaiškūnas, G. Kargaudienė.

1 il.: a) Kryžius sodyboje (Kaunas, Šančiai) // LLM MA. – T. 2. – Vilnius, 1990. – 268 il.; b) kryžius sodybos kieme (Mozūriškių k., Raudondvario vls., Kauno aps.) // LLM MA. – T. 2. – Vilnius, 1990. – 257 il. (panaudotas P. Galaunės XVIII lentelės piešinys nr.36 // Lietuvių liaudies menas, Kaunas, 1930); c) kapų kryžius (Zapyškis, Kauno aps.) // LLM MA. – T. 2. – Vilnius, 1990, 256 il.

Saulės mitologemą ir apskritimo, rato bei rožės semantinį ryšį aptarė M. Gimbutienė, D. Razauskas, D. Vaitkevičienė ir kt. Soliarinės simbolikos analizei nemažai dėmesio skyrė ir kitų šalių mokslininkai – R. Guénonas, V. N. Toporovas, V. V. Ivanovas, S. Ryžakova, V. Vike – Freiberga, J. Biezaus ir kt.

Straipsnyje aptarsiu esminius su soliarine simbolika susijusius, religinio sinkretizmo terpéje susiformavusius tipologinius kryžių bruožus, neatsiejamus nuo senosios pasaulėžiūros įtakos, krikščioniškosios ikonografijos, bažnytinio meno stilistikos povekio. Krikščioniškoje ikonografijoje soliarinė simbolika atspindi įvairių šventųjų atributikoje, tačiau studijoje apsiribosiu tik Kristaus tematikos sklaida, kadangi tai tiesiogiai susiję su medinių kryžių dekoro motyvų kilmės bei populiarumo klausimui. Tema siejasi ir su archajinės kultūros palikimu, ir su bažnytinės dailės istorija, todėl straipsnyje atspindimas ir pasaulinis aptariamos problematikos kontekstas.

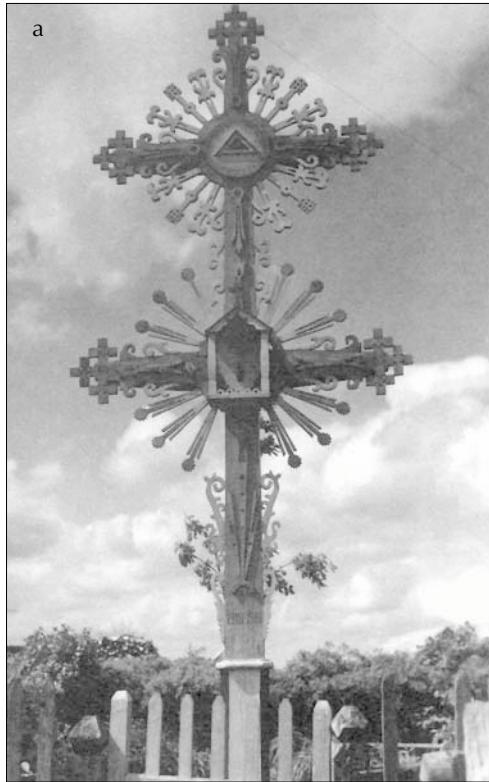
Saulės motyvų tipai

Medinių kryžių dekore saulės motyvai tiek stilistikos, tiek komponavimo principų požiūriu labai įvairūs, neretai pasitaiko ir itin unikalių pavyzdžių, todėl tipologijos klausimas nėra lengvai išsprendžiamas – trūksta ne tik atitinkamų terminų, bet ir liaudies paminklų klasifikacija iki šiol nėra išbaigta... Todėl straipsnyje aptariamieji soliarinių motyvų tipai netraktuotini kaip galutiniai, greičiau tik kaip vieni iš galimų, t.y. tik su saulės simboliais susijusių tipų variantai.

Pagal dekoro vaidmenį kryžiaus kompozicijoje, visumos ir detalių santykį soliarinius motyvus galima skirstyti į keturis pagrindinius tipus:

1. *Kryžiai – ratai* („kryžiai – saulės“).

2 il.: a) Betygala, Raseinių ap. (1928 m.) // KL. – P. 535; b) Eržvilko kapinės, Tauragės ap. (XIX a. pab.) // KL. – P. 465.

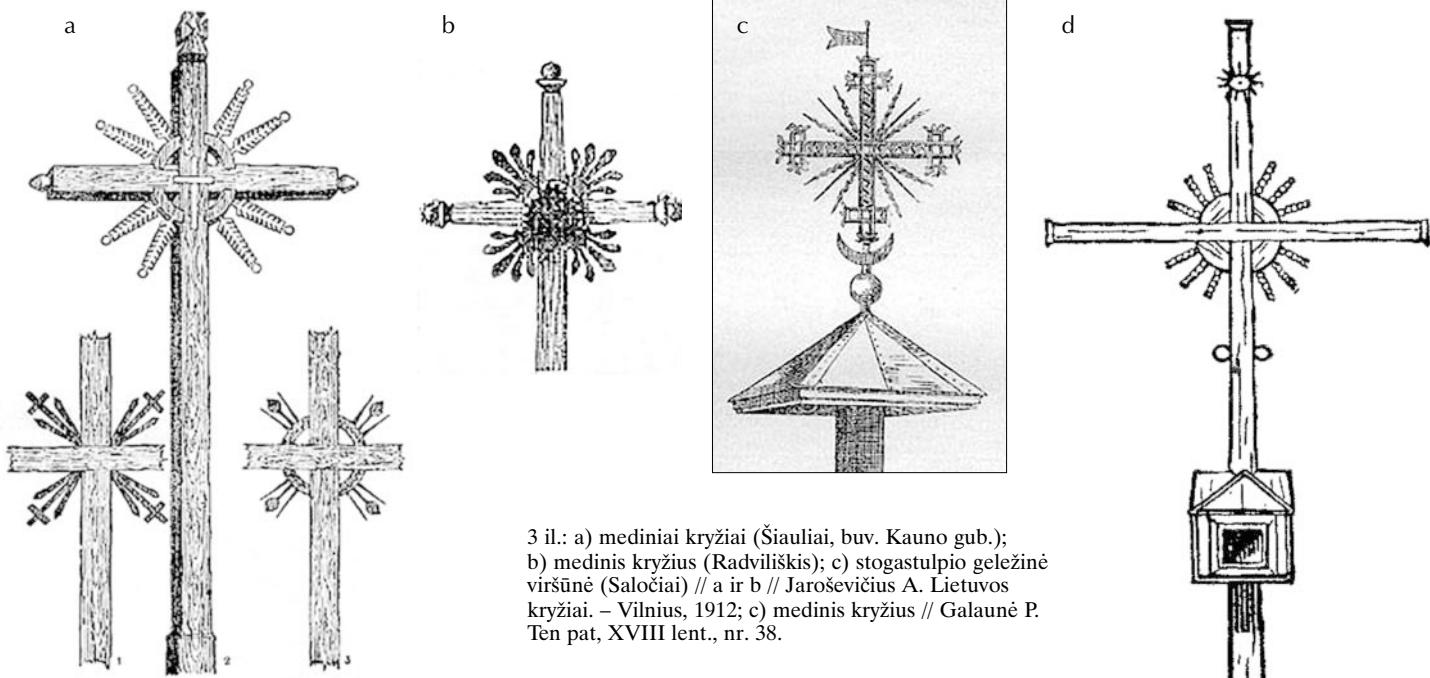

Šiam tipui priklauso kryžiai, kuriuose iš kryžmų centro ar jame esančio apskritimo gausiais augaliniais, rečiau *tiesiais* spinduliais modeliuojamas tolygiu dominancių – rato ir kryžiaus – siluetas. Centrinį kryžmų ilgis dažniausiai atitinka rato spindulių ilgį – lotyniškojo kryžiaus kryžmos nenustelbia saulėtojo dekoro, o tampa tolygia kompozicijos dalimi, savitu „iréminimu“ (1 a,b,c il.). Šiam tipui priskirtinas ir neretai pasitaikantis variantas, kai spinduliuojantis ratas (saulė) ir masyvus kryžiaus karkasas bei puošnai dekoruotos kryžmų užbaigos sukuria atitinkamas kryžiaus ir rato santykijų proporcijas: dominuoja kryžiaus siluetas, o saulė kompozicijos atžvilgiu atlieka subtilaus visa-verčio dekoro funkciją (2 a,b il.).

2. Antrajam tipui priskirtini kryžiai, kuriuose banguotų ar augalinių formų spinduliai *neformuoja viso rato*, traktuotini kaip lotyniško kryžiaus *silueto papildiniai*. Spinduliai komponuojami kryžmų susikirtime ar iš centre esančio apskritimo, suformuoja spinduliuojančio *kvadrato* (3 a, b il.), *romo* (3 c il.) ar neviso *numanomo rato siluetą* (3 d; 6 c il.).

3. Saulės simbolikos sričiai priskirtini ir neturintys spindulių kryžiai, tačiau su 1 ar 2 *apskritimais* kryžmų centre (4 a, b il.). Kompozicijos lakoniškuo bei dekoro modeliavimo principų analogijos įgalina šiam tipui priskirti ir kitą dažnai pasitaikantį kryžių variantą, kai kryžmų apskritimą keičia rombo figūra, kartais turinti ir spindulių.

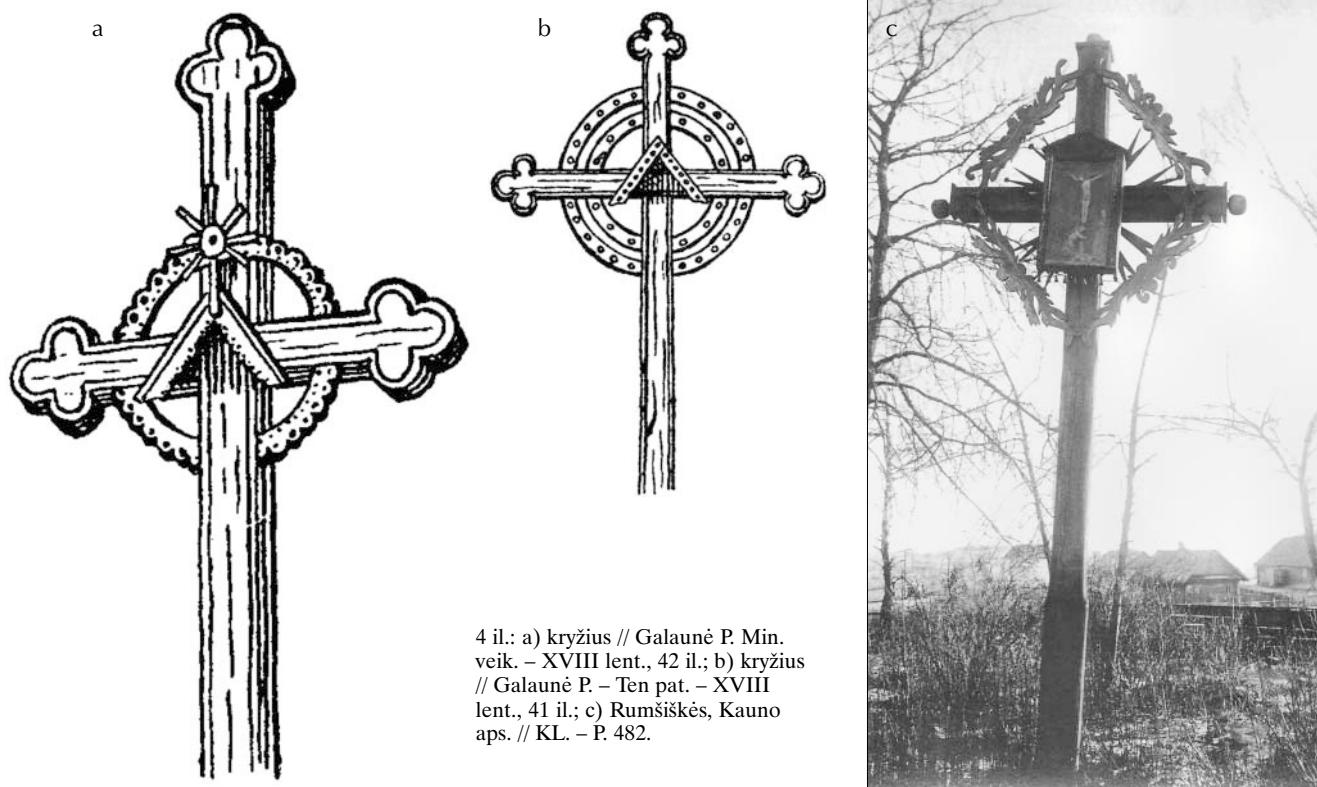
4. Ketvirtajam tipui priklauso saulės motyvai, kitų dekoro elementų kontekste atliekantys *kompozicijos papildinio* vaidmenį. Vienais atvejais jie daro įtaką siluetui, kitaip funkcionuoja kaip kryžmų plokštumą ar kitų kryžiaus dalijų dekoro elementai. Pagrindiniai variantai: a) spinduliuojančios saulės kryžmų dekore (5 a, b il.), b) saulės arba spinduliuojančios monstrancijos koplytėlių stogelių viršuje (5 b, 6 a il.), c) kilmės atžvilgiu su b) susijusiam, tačiau dėl

3 il.: a) mediniai kryžiai (Šiauliai, buv. Kauno gubernacijos);
b) medinis kryžius (Radviliškis); c) stogastulpio geležinė
viršūnė (Saločiai) // a ir b // Jaroševičius A. Lietuvos
kryžiai. – Vilnius, 1912; c) medinis kryžius // Galaunė P.
Ten pat, XVIII lent., nr. 38.

vaidmens kryžiaus siluete atskiram pogrupui priskirtinas Saulės formos geležinių viršūnių talpinimas vertikaliosios kryžmos viršuje³ (1 a, c il.), e) tankesniu ar retesniu spinduliu pluoštu puošiamos kryžmų centre esančios išdidintų proporcijų koplytėles (6 b il.), f) kryžmų, spindulų, koplytėlių, kryžmų centro apskritimo dekore – ratai, rato formos gėlių žiedai (6 c il.) ir g) saulės ar jai artimų ikonografinių formų motyvai kryžių stulpinės dalies dekore (7 il.).

Ieškant lotyniško kryžiaus stilistinio bei semantinio lokalinio savitumo priežasčių, pirmiausia iškyla tokį kryžių kilmės klausimas. Deja, šiuo atžvilgiu faktologinė medžiaga itin skurdi, o ir esančią patikrinti sunku, todėl savitų paminklų kilmės klausimas iki šiol lieka diskusijų objektu. Dėl istorinių duomenų trūkumo lietuviškų kryžių kilmės problematiką tenka spręsti remiantis tik anksčiau publikuotais tyrimais, istorinės bei kultūrinės antropologinės medžiagos,

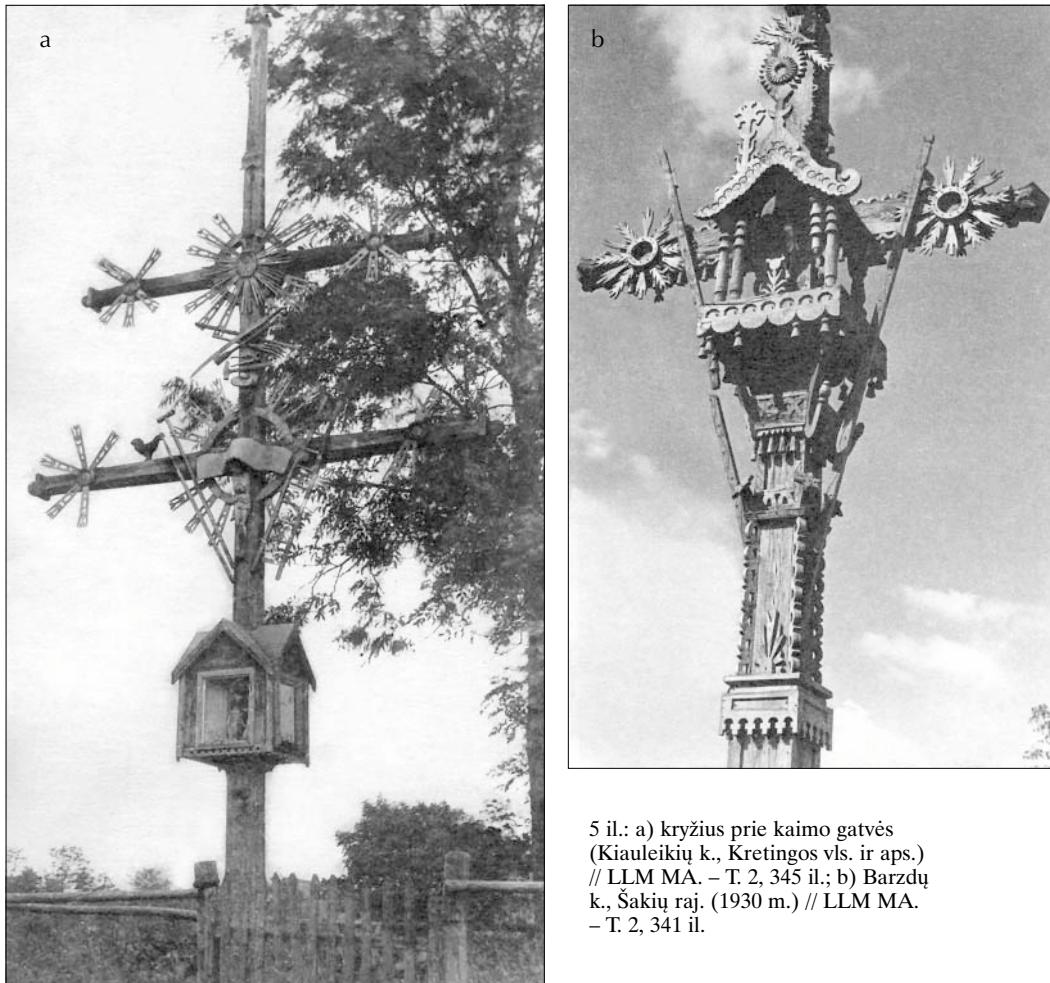
4 il.: a) kryžius // Galaunė P. Min.
veik. – XVIII lent., 42 il.; b) kryžius
// Galaunė P. – Ten pat. – XVIII
lent., 41 il.; c) Rumšiškės, Kauno
aps. // KL. – P. 482.

pasaulinių analogijų pavyzdžių kontekste.

Lietuviškų kryžių savitų bruožų susiformavimo priežastys pasauliniame kontekste

Krikščioniškosios religijos simboliu bei kulto objektu lotyniškasis kryžius oficialiai įteisintas tik 787 m. II Nikėjos susirinkime, nors pati lotyniško kryžiaus forma (*crux immissa*) buvo paplitusi ir anksčiau, žinoma ir kai kuriose archajinėse kultūrose.⁴ Viduramžių bei vėlesnių laikų dailėje Nukryžiavimo scenose dažnai buvo vaizduojamas T kryžius, tačiau bažnytinėje liturgijoje naudojamas lotyniškas kryžius su Nukryžiuotuoju, nuo XIV a. tapusiui tradiciniu altorių elementu.⁵ Europoje ilgą laiką dominavo graikiško ir jam artimo, t.y. su nežymiai išilginta vertikale, lotyniško kryžiaus forma. Tai matyti IV–V a. sarkofagų dekoru (Roma, Ravena ir kt.), akmeninių plokštelių bei kolonų kryžiuose, VI–XI a. bažnyčių, baptisterijų fasaduose bei bokštų metalinėse viršūnėse (8 il.). Tokie ir vėlesni (XII–XV a.) procesijų bei altorių kryžiai skiriasi tik siluetais: vietoj paprastų ar kukliai profiliuotų kryžmų galų išplito kryžiai su stačiakampiais (XII–XIII a.), vėliau – trilapiiais (XIV–XV a.) kryžmų užbaigimais, kuriuose dažniausiai buvo vaizduojama: šoninėse kryžmose šv. Mergelė Marija, Jonas Krikštytojas, viršuje Dievas Tėvas su šv. Dvasia bei Adomo kaukolė prie Kristaus kojų (9, 10 il.). Tiesa, senuose rankraščiuose itin puošniu augaliniu bei geometriniu dekoru puošiamos kryžmų plokštumos, o Kristus kartais vaizduojamas nukryžiuotas ant lapojančio kryžiaus – Gyvybės arba genealoginio medžio. Vėlyvojo renesanso, ypač baroko, epochoje atsirado dar daugiau įvairovės: tarp kryžmų – spinduliai, įvairių konfigūracijų kryžmų užbaigos, skulptūrinis dekoras ir pan.

Ankstyviausi kanoninės schemas krikščioniškieji memorialiniai paminklai atsirado ir paplito VIII a. pabaigoje – IX a. pradžioje Britanijoje, Airijoje, Meno salose

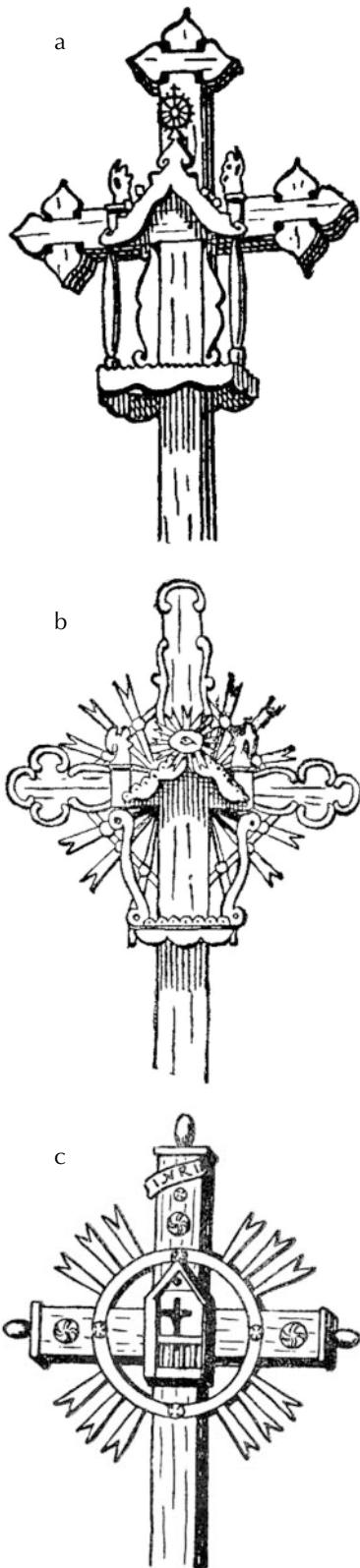

5 il.: a) kryžius prie kaimo gatvės (Kiauleikių k., Kretingos vls. ir aps.) // LLM MA. – T. 2, 345 il.; b) Barzdų k., Šakių raj. (1930 m.) // LLM MA. – T. 2, 341 il.

bei Armėnijoje. Vakarų Europoje, daugiausia Italijoje, ankstyvųjų viduramžių laikotarpiu pasitaikydavo stulpinės formos paminklų (miestuose buvo statomos marmurinės romėniškos kolonus su graikiškos formos kryžiais viršuje), tačiau tai dar netapo tradicija: lotynišku ar graikišku kryžiumi dažniausiai buvo ženklinami kuklūs paprastų krikščioninių antkapiai (plokštės), o didikai pirmumą teikė nuo antikinių laikų paveldėtiems mauzoliejams (koplyčioms), taip pat buvo laidojami bažnyčių rūsiuose. Kita vertus, žinomi faktai, kad, oficialiai priėmus naują religiją, misionieriai įvairiuose kraštuose (Armėnijoje, Saksonijoje, Kijevo Rusioje) statė kryžius nuverstų pagoniškų šventyklių, buvusių sakralinių centrų žymenų (obeliskų, stelų, akmenų, medinių stulpų) vietose. Kartais senasis paminklas laikinai įgaudavo krikščionišką „rūbą“. Todėl tikėtina, kad jau ankstyvosios krikščionybės laikais kryžiaus forma galėjo būti pritaikyta ir vietinių kultūrų palaipsniui adaptuota kaip archajinių sakralinių centro žymenų naujos stulpinės formos variacija.⁶

Šiandien sunku nustatyti, kokia antkapinių paminklų forma V–XVII a. Europoje vyravo. Sprendžiant iš XVIII a.–XX a. pr. pavyzdžių, galima spėti, kad dominavo paprastas lotyniškas kryžius, o nuo XIX a. dėl neogotikos stiliums poveikio atsirado ir visuotinai paplito trilapis kryžmų užbaigų variantas. Savitumu ypač išsiskiria unikalių formų ankstyvieji keltų kryžiai, škotų bei arménų stelos, vėlyviausiai lietuviškieji mediniai paminklai. Kokios šio reiškinio priežastys?

Ankstyvųjų krikščioniškių akmeninių paminklų – keltų kryžių ir škotų stelų bei arménų chačkarų (chač – kryžius, kar – akmuo) atsiradimas siejamas su archajine religija ir vertikalios formos sakralinių centrų žymenų – menhyru,

6 il.: a) Galaunė P.
XVIII lent., nr.7;
b) ten pat., nr. 15;
c) ten pat., XII lent.,
nr.6.

obeliskų tradicijos įtakomis. Ne mažiau svarbus ir tas veiksnyς, kad minėtos tautos, priklausančios tai pačiai indoeuropiečių tautų grupei, turėjo išplėtotą soliarinių kultą, kurio apraiškos atsispindėjo senųjų akmenų stulpų bei krikščionybės laikotarpiu susiformavusių naujų paminklų architektonikos bei dekoro motyvų plastiniame sprendime.

Airių paminkluose jau V – VIII a. atsirado soliarinių ir lotyniško kryžiaus simbolių deriniai (11 a il.), kurie IX a. išsivystė į savitų kryžių su apskritimu centre – „keltiškų kryžių“ formą (11 b il.). Apskritimo – saulės (plačiaja prasme – amžinybės, cikliškumo simbolio) ir kryžiaus sintezė keltų gentims buvo pažįstama nuo prieistorinių laikų, todėl dauguma šių kryžių tyrinėtojų savitų krikščioniškų paminklų susiformavimo procesą sieja su archajinės soliarinės simbolikos įtakos galimybe.⁷ Kita vertus, jau pats tokių kryžių egzistavimo laikotarpis (iki XII a.) žymi tam tikrą „ereziją“ krikščioniškosios tradicijos atžvilgiu: keltų memorialiniai paminklai gyvavo tol, kol išsilaikė neprilausoma savitos liturgijos airių Bažnyčia.

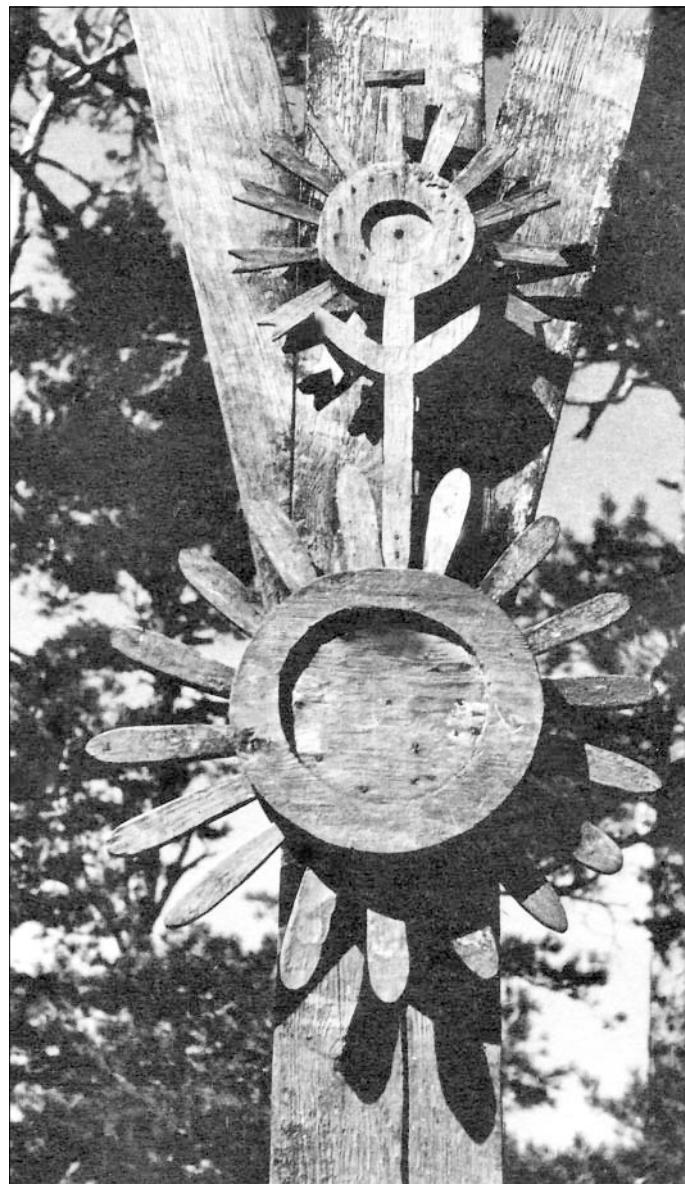
Naujosios religijos įtakos periferijoje buvusių škotų (piktų) akmeniniai paminklai – stelos atvirai demonstruoja senosios religijos ir krikščionybės dialogą: ant sakralinių akmenų (stelų), vienoje pusėje iškalami pagoniški ženklai, kitoje dominuoja į keltiškajį panašus lotyniškas kryžius, tik dažniausiai be nukryžiuotojo (12 a, b il.). Ši tradicija tėsėsi gan ilgai – kai kurie paminklai datuojami ir XIV – XVIII a. (13 il.)

Arménija krikščionybę priėmė labai anksti (IV a. pr.). Per visą istorinį laikotarpij jos religinius vaizdinius bei vizualinio meno formas labai veikė senovės Artimieji Rytai: šumerų - akadų, Asirijos, vėliau Persijos imperijos kultūros, kuriose buvo ypač gaji

akmeninių memorialinių paminklų tradicija bei Saulės kaip auksčiausio dievo ir dangiškojo valdovo kultas. Naujos religijos atėjimas į rytišką tradiciją persismelkusios tautos gyvenimą reiškė susiklosčiusių religinių įvaizdžių adaptaciją dar kartą pasikeitusioje situacijoje.⁸ Dėl šios priežasties senieji arménų akmeniniai paminklai (Urartu laikų stelos su Saulės dievo – senovės Irano sparnuoto dangaus valdovo ir Gyvybės medžio atvaizdais) įgavo naują, tačiau senosios tradicijos sampratos klodu prisodintą pavidalą: krikščioniškųjų chačkarų kryžius išliko su aiškiomis Pasaulio/Gyvybės medžio semantikos „nuosėdomis“ – pagal kanoninę schemą juose nėra nukryžiuotojo, dominuoja sparnuotas kryžius – Gyvybės medis, „valdovas“ su „palydovais“ saulės simboliai viršuje, centre, kartais ir apačioje (14 a, b il.).

Taigi minėtų šalių savitų paminklų stilistikos ir semantinių reikšmių susiformavimas sietinas su dviejų religijų samplaikos

7 il. Kryžiaus ant kapo fragmentas (Naniškės k., Kalesninkų aps., Šalčininkų raj.) // LLM MA. – T. 2, 330 il.

8 il. Baptisterijos kryžius (VII a., Ravena) // Asmeninis archyvas, fotografuota 2003 07 06.

procesu, religiniu sinkretizmu, kuris galėjo įvykti tik vienos svarbios sąlygos – religinio pakantumo, prisitaikymo bei tolerancijos kitokiai minties, jos materialios formos išraiškai sąlygomis. Ankstyvosios krikščionybės laikotarpiu egzistavusių nepriklausomų Bažnyčių išsilaikymas⁹ buvo labai svarbus veiksny s Katalikų bažnyčios įtakos zonų plėtrai, todėl inkultūracijos procesą visokeriopai skatino net aukščiausieji hierarchai (popiežius Grigalius Didysis ir kt.).

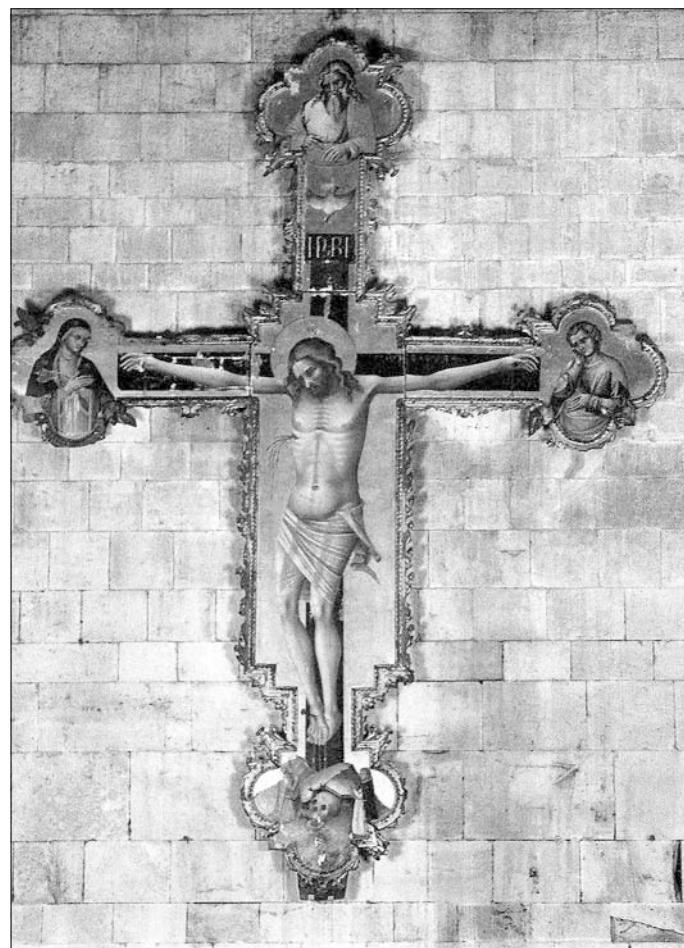
Lietuvoje krikščionybė įvėsta vėliausiai iš Europos šalių, ir jos priėmimo faktas, kaip ir daug kur, nebuvo naujos religijos būtinybė, o politinio sprendimo padarinys. Todėl krikščioninimo procesas ilgą laiką buvo paviršutiniškas, orientuotas labiau į bajoriją bei sostinės, didžiųjų miestų gyventojus. Kaip pažymi dauguma Lietuvos krikščionybės istorijos tyrinėtojų, sėkmingiau kaimo gyventojus krikščioninti pradėta tik jėzuitų kovos su reformacija metu, t.y. XVI a. pab. – XVII a., nors kaip galutinis katalikybės įsigalėjimo laikotarpis dažnai nurodomas XVIII–XIX a., kai padidėjo parapinių bažnyčių bei lietuvių tautybės kunigų periferijoje.¹⁰

Krikščioniškojo paminklo – lotyniškojo kryžiaus atsiradimas Lietuvoje, be abejo, tiesiogiai siejasi su naujos

religijos priėmimu bei jos plitimo procesu. Misioneriai, paraipūj kunigai statė kryžius ne tik pagoniškosios religijos kulto vietose pastatyti bažnyčių teritorijose, bet ir su atskiromis senosiomis hierofanijomis susijusiuose sakraliniuose centruose: prie šventųjų akmenų arba ant jų, netoli vandens telkinių (upių, upelių, šaltinių), prie šventų medžių, kelių, kryžkelėse ir kt.,¹¹ taip seną uždengdami nauju. Šią įžvalgą patvirtina ne tik XIX a. – XX a. pr. analogiški pavyzdžiai,¹² bet ir J. Matuzo nuoroda, kad ankstyviausieji kryžiai *prie kelių* pradėti statyti jau XIV a. pab. – XV a. pr., nors pirmasis istorinis faktas apie tokio kryžiaus pastatymą Onuškio dvare užfiksuotas tik XVI a. pradžioje.¹³ Autorius nekalba apie kryžiaus formą, tačiau galima spėti, kad didikai, priklausantys oficialiosios, t.y. miesto kultūros sferai, teikė prioritetą miestų amatininkų atlikiems ar importuotiems klasikinės formos lotyniškiesiems kryžiams. Apie tai galima spręsti ir iš I. Končiaus pateiktų faktų, kad XX a. pradžioje bajorai savo dvarus puoše importuotais dirbiniais, o prie kelio į sodybą statė baltais nudažytus lotyniškus kryžius.¹⁴

Ivairių konstrukcijų krikščioniški ženklai, tarp jų ir lotyniški kryžiai, Lietuvoje plito nuo XV–XVI a., bet tai dar nereiškia, kad būtent šis laikotarpis yra savitų medinių paminklų atsiradimo pradžia. Pasak J. Griniaus, „XV – XVI a. jis (lotyniškas kryžius – J. Z.) negalėjo būti populiarus tarp paprastų kaimiečių,

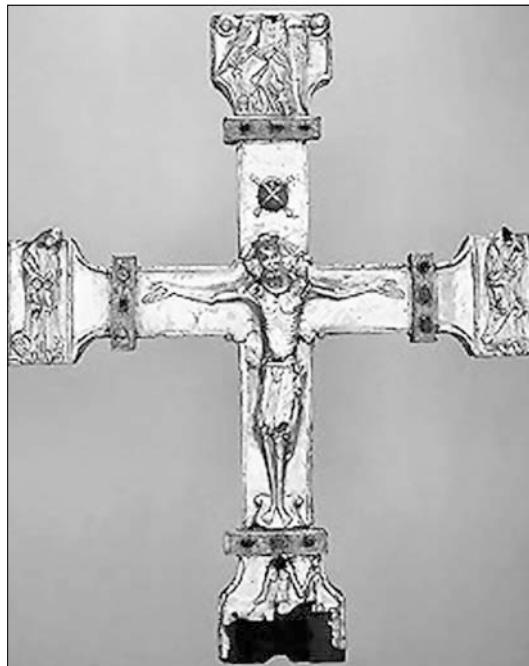
9 il. Kryžius (XIV a., San Zeno bazilika, Verona) // Asmeninis archyvas, fotografuota 2003 06 30.

nes krikščionybė jų tarpe plito palengva”, ir tik „antrosios kristianizacijos laikotarpiu buvo stengiamasi pagoniškus kaimiečių papročius sukrikšcioninti, [...] iš dalies prie jų pristaikant ar duodant jems krikščionišką prasmę bei simbolius”.¹⁵

P. Galaunės nuomone, savitų lietuviškių kryžių pradžia laikytina XVII a. pab. – XVIII a. pr., tačiau šis laikotarpis įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose pateikiamas kaip palyginti dar nestabilus krikščioniškosios religijos dominavimo kaime požiūriu: tai lėmė ne tik palyginti lėtas krikščioninimo procesas, ilgalaikis lietuvių kalbos liturgijoje ignoravimas, bet ir konservatyvių žemdirbių prisirišimas prie senųjų šeimos, giminės, kaimo bendruomenės tradicijų ir papročių, tiesiogiai susijusių su pagoniškosios religijos realijomis.¹⁶ Šiame kontekste patikimumo įgyja J. Basanavičiaus ir P. Galaunės nuomonės, kad *lietuviškieji kryžiai išsirutuliojo iš stogastulpių*.¹⁷ Galima tik pridurti, kad archeologijos duomenys, *stulpinių* liaudies paminklų populiarumas Lietuvoje XIX–XX a. pr., jų paskirties analogijos pasaulinių archajinių tradicijų kontekste įgalina teigti, kad baltais (lietuviai) jau iki krikščioniškaisiais laikais žinojo mitinio Pasaulio medžio archetipą išreiskiančią *sakralinių centrų* (Axis Mundi) žymenį – *medžių* bei medinių *stulpų* funkcijas.¹⁸ Todėl visai įmanoma, kad ir paminklinio *mednio kryžiaus* arba *kryžiaus formos medžio – stulpo* forma galėjo lengviau adaptuotis tarp pagoniškos religijos liekanas išlaikiusių kaimo gyventojų. Tai rodo ir iki XIX a. pab. – XX a. pr. visoje Lietuvoje plitę įvairūs koliažinių formų *stulpinių* paminklų variantai: *stogastulpis* ir *kryžiaus*, *koplytstulpis* ir *kryžiaus deriniai*, labai išdintos *koplytėlės* lotyniškų kryžių centre bei saviti dzūkiškieji kryžiai. Dar šio amžiaus pradžioje kaimo gyventojai aiškiai skyrė kryžių „tautinę“ prigimtį – puošnai ornamentuotus, su stogeliais ir koplytėlėm ir priskyrė prie „savujų“, t.y. *lietuviškųjų*, o paprastus medinius kryžius vien su kančia vadino „lenkiškais“.¹⁹ Nelaimingo įvykio (dažniausiai – netikėtos mirties) vietoje pastatytiuosius vadindavo *krikštais*, bet ne *kryžiais*, nors jie buvo lotyniško kryžiaus formos, tik be puošmenų: jų negerbdavo, kepurės prie jų nenukeldavo, kaip prie „tikrujų“ paminklų.²⁰ O „tikrieji“ buvo ne tik kryžiai, bet ir *stogastulpiai*, *koplytstulpiai*, nes dar iki XX a. pabaigos senieji kaimo žmonės juos vadino vienu – *kryžiu* - vardu.

Kodėl tokius kryžius vertino Bažnyčia, juk juose buvo išlikę nemažai akiavizdžių pagoniškojo tikėjimo bruožų? Lotyniška kryžiaus forma ir nukryžiuotasis, koplytėlis su šventaisiais stulpinėje dalyje ar kryžmų viršuje atitinko krikščioniškąjį ikonografiją, todėl kunigai šventindavo kaimo dievdirbių kryžius, paminklo pastatymas buvo svarbi miestelio ar kaimo bendruomenės religinė šventė. Pagrindinių archajinių puošmenų semantika, kaip matysime vėliau, turėjo tam tikrus atitikmenis ne tik baroko mene, bet ir ankstyvosios

10 il. Procesijų kryžius (XI a. pab. – XII a. pr., Ispanija; Metropolitan Museum, New York).

krikščionybės simbolių sistemoje. Todėl saviti lietuvių paminklai, adaptuojami naujos religijos vaizdinių, galėjo būti toleruotini kaip savita religingumo apraiška, t.y. vietinėmis tradicijomis paremta Kristaus tikėjimo manifestacija. Kita vertus, būta ir kontroversiškų nuomonių, pavyzdžiui, kuno A. Dambrausko–Jakšto kategoriskas pasisakymas apie „pagoniškus kryžius – baidyklės“.²¹

Saulės motyvų mediniuose kryžiuose kilmė

Baltų gentys, tarp jų ir lietuviai, oficialiai panteone neturėjo išvystyto soliarinių dievybės kulto, tačiau teikė didelę svarbą dangaus šviesuliams, ypač Saulei. Tą akiavizdžiai liudija senieji XIII–XVII a. rašytiniai šaltiniai²² bei iki XIX a. pab. – XX a. pr. išlikę etnografiniai papročiai ir tikėjimai. Lietuviams, latviams buvo žinomas archajinis variniais ratais dangumi riedančios Saulės įvaizdis,²³ o indoeuropiečiams būdingos vyriškos lyties Saulės pakaitimas moteriškaja, pasak M. Gimbutienės, galėjo įvykti dėl matristinių sluoksnų įtakos. Saulė ir Ménulis, dangiškieji gyvybės teikėjai, lėmė gamtos ir žmogaus būtį, todėl buvo itin svarbūs ne tiek oficialiosios, kiek „žemesniosios“, t.y. kaimo žemdirbių religijos personažai.

Senieji Saulės bei Ménulio kultai turėjo įtakos ir savitų formų kryžių atsiradimui. P. Galaunė pateikia geležinių viršunių kilmės versiją, siedamas su archajiniais prototipais – iki XX a. pr. naudotomis medianėmis viršūnėmis – saulėmis su pusmėnuiliais apačioje. Viršūninių kryžių kompozicijos principas – lygiašonio kryžiaus karkasas ir spindulių ratas aplink jį – galėjo tiesiogiai veikti ir lotyniškų kryžių virsmą savitais padidintais tokio jų viršaus – kryžmos formos variantais. Todėl stulpo ir saulės arba saulės ant stulpo derinys (15 a il.) galėjo būti vienu iš saulėtųjų kryžių kilmės veiksnių. Be to, pažvelgę į metalinių viršunių formas, matome, kad tiek lygiašonis bei lotyniškasis kryžius, tiek dažnai augalines užbaigas turintys įvairios konfigūracijos spindulių ratai savo funkcija ir reikšme neat skirti – bendroje paminklo kaip sakralųjų centrą žyminčio Pasaulio medžio kompozicijoje išreiškia tą patį viršaus – dangaus simbolį (15 b il.).

Tenka prisiminti, kad baltams, kaip ir daugeliui kitų tautų, Saulės – rato simbolis buvo žinomas nuo ikikrikščioniškųjų laikų, o viena Saulės rato bei jos „žemiškojo kūno” – ugnies rato ir stulpo jungties simbolikos variacija išliko su solsticija susijusios šventės atributikoje – Joninių stebulė. Vežimo ratų – tekinių panaudojimas taip pat rodo šios transporto priemonės ir per dangų riedančio mitinio Saulės vežimo ratų simbolikos adekvatumą, pažįstamą daugeliui archajinių kultūrų.²⁴ Liaudies dainose Saulė vadina ma riduolėle, ridulėla, ritulėlis, t.y. ji ritasi, ratu riedanti ir pati ratu esanti, tarsi vežimo tekinis (už)tekanti.²⁵ Įvairūs Saulės ženklių variantai: rato, segmentinės žvaigždės, apskritimo su kryžiumi centre ir kitos formos populiarios visose liaudies dailės srityse ir atlieka konkretias semantines funkcijas, todėl religinio, Dievui skirto paminklo bei nekrokulto sampratos vaidmens kontekste rato panaudojimas jų dekore, net pavertimas saulėmis spindinčiais stulpais, traktuotinas kaip natūralus reiškinys.

Kita vertus, nereikia pamiršti ir bažnytinės dailės įtakos. Kaimo dievdirbių kryžiai atsiranda XVII a. pab. – XVIII a. pr., paplinta XIX a., tad visai įmanoma, kad tuometinėj Vakarų Europoj ir Lietuvoje paplitusios auksiniai spinduliai tviskančio vėlyvojo baroko dekoru formos bei neogotikos atgaivinti ankstyvųjų viduramžių ikonografijai motyvai galėjo sutapti su archajinės pasaulėžiūros prioritetais.

J. Perkovskis ir A. Rūkštėlė, kalbėdami apie geležinės paminklų viršunes – saules, jų stilistiką sieja su barokinių monstrancijų įtaka.²⁶ Bažnytinio meno, ypač puošnių liturginių reikmenų poveikio galimybė reali, todėl vienu iš spinduliuojančių ratų kryžiuose vaizdavimo impulsų galėjo būti ir saulėtosios monstrancijos. Vakarų Europoje barokinės, t.y. spinduliuojančios saulės formos monstrancijos su ostija centre, paplito nuo XVII a., todėl šios – vienos puošniausių ir svarbiausių liturginių reikmenų. Lietuvoje galėjo būti naudojamos jau misionieriai. Žmonės jas matė mišių bei procesijų metu, jas vaizdavo ir įvairių religinių paveikslėlių ar maldaknygių iliustracijose (16, 17 il.). Barokas atgaivino ir mitologinių bei alegorinių vaizdinių pasaulį, todėl būtent šiuo laikotarpiu bažnyčiose išpopuliarėjo spinduliuojančio dekoru formos, tiesiogiai iliustruojančios dangiškosios prigimties Tikėjimo Šviesos idėją. Kita vertus, XIX a. pab. – XX a. pr. (istorizmo stiliaus laikotarpiu) vėl išplito ankstyvaisiais viduramžiais populiarai Kristaus – Saulės (*Sol Invictus*) ikonografija.²⁷ Svarbu ir tai, kad barokinis ir neogotikinis

a

b

11 il. Airijos paminklai: a) menhyras (~VII a., Lateevemore); b) kelto kryžius (apie IX–X a., Monasterboice vienuolynas) // Irish High Crosses, <http://www.indigo.ie/~jdem/HighCrosses/Bealin.htm>

12 il.: Škotijos stela pakelėje, a) ir b) – abi pusės (VIII – IX a., Aberlemnas) // *Celtic art & cultures*, <http://www.unc.edu/courses/art111/ceitic/>

stiliai labai ilgai buvo populiarūs Lietuvos bažnyčiose.

Krikščioniškoje ikonografijoje saulė pirmiausia siejama su teisingumu, nes, pagal Malachijjo pranašystę: „Kalbejo Galybių Viešpats [...] Jums, bijantiems mano vardo, patekės teisumo Saulė su gydančiais spinduliais” (Mal 3,19–20), todėl Kristus buvo pateikiamas kaip žmonių širdis apšviečianti teisingumo saulė, atnešanti išganymą, išblaškanti nuodėmės šešelius. Liturgijoje Kristus vadinamas „išganymo saule” (brev. himnas „O sol salutis”), „teisybės saule” (Jézaus vardo litanija), „tikraja šviesa” (Jon 1, 9). Šv. Pranciškus Asyžietis savo „Saulės giesmėje” saulei teikė Dievo prasmės reikšmę ir ja Viešpatį garbino.²⁸

Aukšiniaių spinduliais šviečiančios Kristaus kūno „buveinės” monstrancijos – saulės,²⁹

13 il. Antkapinės plokštės (XVIII a. pr., Škotija) // <http://www.unc.edu/courses/art111/ceitic/>

dažnai matomos religinėse apeigose, barokinį bažnyčių altoriuose, Dievo ir saulės sūgretinimai krikščioniškosios ikonografijos subtilybių nepažinusieiams kaimo žmonėms galėjo asocijuotis su senaisiais soliariniais vaizdiniais, tad tiesiogine prasme – „atrišti rankas” savitų, saulėmis spindinčių kryžių atsiradimui. Panašų reiškinį matome ir ankstyvosios krikščionybės paminkluose: keltų, arménų krikščionybės erdvėje ilgą laiką gyvavo su saule bei ugnimi susiję senieji kultai, panaikinti apie XII a.: išvaikyta eretikais laikyta saulės dievo Arevo garbintojų sekta Arménijoje, panaikinus nepriklasomą airių Bažnyčią, išnyko šv. Brigitos³⁰ kulto apeigose buvę amžinosios ugnies saugotojų – šventikių luomas ir pan. Galbūt savitų paminklų atsiradimui tiesioginės įtakos turėjo iki tam tikro laikotarpio Romos bažnyčios išlaikyta tolerancija seniesiems lokaliniams soliariniams simboliams,³¹ atitinkantiems to laikmečio Sol Invictus ikonografiją. Lietuva tai perėmė jau iš spinduliuojančio baroko bei neogotikos...

Tačiau lietuviškų kryžių dekoro stilistika skiriasi nuo krikščioniškosios religinės dailės. J. Perkovskis, K. Čerbulėnas bei kiti pastebi, kad tik lokalinei traktuotei priklauso puošybių elementų gausa. Be to, daugumos lietuvių medinių kryžių bei geležinių viršinių saulutėse dominuoja spinduliais virtę fantastiniai augalai, kartais vientisame vainike persipynę su žvaigždučių „žiedais”, neretai primenantys ir popierinių karpinių stilistiką. Tiesa, J. Perkovskis užsimena apie galimą renesanso augalinių stilių įtaką liaudies menui, tačiau palieka erdvę ir kitų reikšmių gamybėms.³²

Kryžių – ratų ir apskritimo kryžmų centre genezė panaši. Apskritimas bei apskritimas su kryžiumi centre, kaip ir ratas, įvairiose pasaulio kultūrose yra vienas iš Saulės simbolių variantų, atsiradusį jau vėlyvojo paleolito laikais. Baltų tautoms apskritimo ir jo vedinių ženklai taip pat buvo pažįstami, tik šiuo atveju sunku nustatyti tikslias jų reikšmes: latviai jį laiko Saulės ženklo variantu,³³ tačiau dauguma Europos mokslininkų apskritimui su tašku centre priskiria ir platesnės – laiko cikliškumo bei amžinybės, pasaulio šventojo Centro (Axis Mundi), dangaus dieviškiosios „akies” reikšmes.³⁴

Daugelyje senųjų kultūrų apskritimas, apskritimas su tašku bei kryžiumi centre siejosi su dangiškojo ir žemiškojo sakralinio

14 il. Arménijos chačkarai:
a) Makenis, IX a.; b) Sodk, 1569 m.;
c) chačkaro fragmentas – viršus (Uro,
1279 m.) // Asmeninis archyvas
(fotografavo V. Varsuamanian).

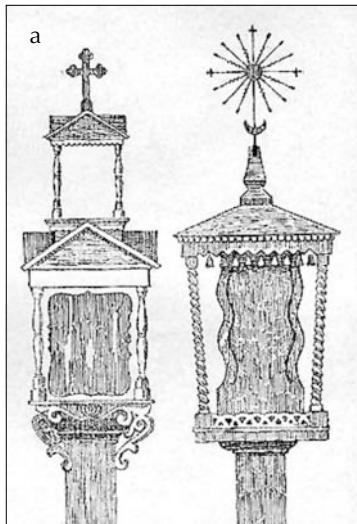

Centro, Dievo amžinumo, laiko cikliškumo žymėjimu, o dominuoojant Saulės – dangaus valdovo kultui, buvo ne tik dievo, bet ir jo žemiškosios „projekcijos” – šalies valdovo atributas (senovės Egipto, Irano, Indijos, actekų, kelto ir kt. kultūrose). Lietuvoje nebuvvo su saulės mitologema susijusio valdovo kulto, tad archeologų rasti neolito laiku gintariniai skridiniai su skyle ir kryžiumi centre greičiausiai išreiškė žemdirbių

kultūrai reikšmingą horizontaliųjį pasaulio sandaros bei sakraliojo centro modelį, o siauresne prasme, t.y. tam tikrame semantiniame kontekste, galėjo būti ir saulės ženklas.³⁵

Viena apskritimo formos reikšmių susijusi ir su *magija* bei *apsauga*: iš kosmologinio centro apibrėžta apvali uždara erdvė buvo suvokiama kaip iš pirmiego chaoso išskirta ir iš naujo sukurta, todėl sakraliskai saugi žmogaus kultūrinės veiklos teritorija. Dėl šios priežasties daugumoje tautų ankstyviausi gyvenamieji namai bei mirusiuju „būstai” – palaidojimai buvo apskritimo formos (Lietuvoje, Latvijoje, Britanijoje ir kt. naudoti akmenų vainikai). Iki pat XX a. pradžios įvairiose vietose statyti memorialiniai paminklai pagal archajinę tradiciją taip pat dažnai turėjo apsauginę, t.y. su nekrokultu bei Dievo globa susijusias funkcijas.

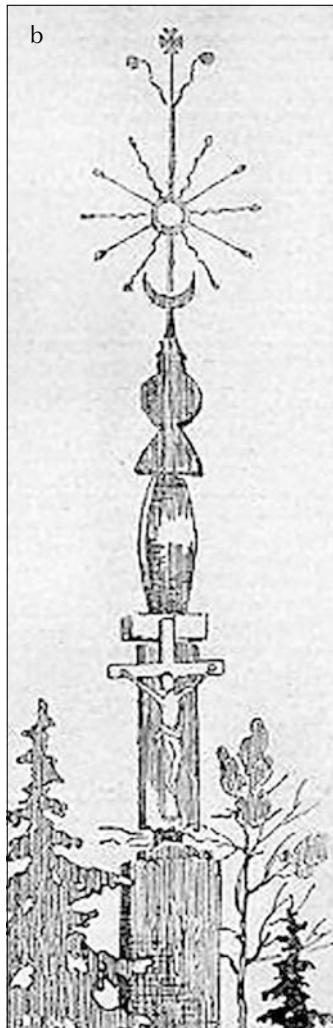
Apskritimo, koncentrinį ratą, apskritimo su kryžiumi centre formas išliko populiarios daugelio šalių liaudies mene, taip pat ir lietuvių medžio dirbinių bei darbo įrankių, keramikos, audinių dekore. Pagal analogiskus Latvijos ir kitų tautų pavyzdžius galima spėti, kad vaisingumo kulto svarbą išlaikiusioje žemdirbių kultūroje, be laiko cikliškumo (amžinybės) ir mitinio pasaulio Centro modelio reikšmės, šie ženklai turėjo ir su dangaus kūnais – Saule, Ménuliu bei su šventaja apsauga susijusias reikšmes. Tą liudija ir vainiko bei juostos (diržo) semantika. Ant kryžiaus kabintas gėlių vainikas dar XIX a. – XX a. pr. turėjo ne vien pagerbimo reikšmę, bet atliko iš pagoniškųjų apeigų paveldėtą prašymo aukos funkciją: mergaitės kabindavo kaspinus, vainikus, dėjo rūtas, moterys – juostas, prijuostes bei žolynus. Šios aukos turėjo ne tik „tam tikrą paslaptingą intenciją”

15 il. Stogastulpiai: a) Panevėžys; b) Vaškiai //
Jaroševičius A. Lietuvos kryžiai. – Vilnius, 1912.

– garantuoti jaunų merginų laimingą meilę, moterims – vaisin-gumą, bet ir Dievo apsaugą nuo nelaimių – epidemijų, perkūnijos, badmečių ir kt.³⁶ Su vaisingu-mu bei jo apsauga susijusių moteriškųjų maldų adresatas bu-vó šv. Mergelé Marija, Dievo Motina. Tautosakoje ši šventoji dažnai tapatinama su Aušrine (kitais atvejais – Laima), todėl, turint omeny apskritimo ir vainiko semantikos dangiškąjį kilmę,³⁷ galima interpretacija, kad vainiko aukos genezė sietina ir su Saulės bei jos dukters Aušrinės semantiniu lauku, kuriame vėliau adaptavosi Panelės Švenčiausiosios – Dievo Motinos, Dangaus Karalienės įvaizdis³⁸ (prisiminkim liaudies dainose išlikusį motinišką Saulės aspektą).

Kitas neretai pasitaikantis medinių kryžių kryžmų dekoras variantas – *apskritimo pakeitimai rombu* (4 c il.). Šio modeliavimo principo kilmė problemiška, tačiau tai gali būti susiję su kitais lietuvių bei latvių liaudies mene soliarinei simbolikai priskirtiniais rombo motyvais (Latvijoje vadina-mais „Saulės medžio“ „Saulės koks“ variantais). Kita ver-tus, šios geometrinės figūros ir

16 il. Monstrancija (XVIII a.,
Notre Dame katedra, Paryžius).

apskritimo tapatumas kompozicinio modeliavimo po-zīriu įgalina rombą priskirti tai pačiai saulės ženklui įvaizdžių klasei. O gal kryžių dekoras apskritimo pakeitimą rombu lémē ir paprastesnė „montavimo“ technika?

Spinduliais suformuoti kai kurių medinių kryžių rombo ar kvadrato siluetai būdingi ne tik daugelio archajinių kultūrų sakralinei atributikai, bet ir lietuvišku geležinių viršunių kompozicijai (3 c il.). Panašaus silueto formą matome ir Europoje plitusių kryžių dekoru (18 il.), todėl ši bruozą galima įvardyti kaip nuo seniausių laikų žinomą bei įvairiose kultūrose būdingą kompozicinį modelį.

Krikščionybės ikonografijoje apskritimas plačiaja prasme – Dievo tobulumo, jo amžinybės simbolis.³⁹ Nuo ankstyvųjų viduramžių Romos bei Bizantijos bažnytiniéje dailėje plito ir su šventaja šviesa (glorija) susiję religinės atributikos variantai: dieviškų asmenų, apaštalu, šventųjų galvas vainikuojanties aukso spalvos rati-las – nimbas; Kristaus, Marijos monogramos dažnai įre-minamos apskritimu; trys susijungę apskritimai simbo-lizavo šv. Trejybę ir pan. Kryžiaus formos nimbas ap-skritime skiriamas tik Kristui, simbolizuoją jo, žmonijos Išganytojo, auką ant kryžiaus.⁴⁰ Europos bažnytiniéje tapyboje matome ir koncentrinį ratu bei skritulio pavidalo šventųjų nimbus, tačiau Lietuvos religinéje liaudies grafikoje bei tapyboje dažnau pasitaiko apskritimo ir spindulių formos nimbo variacijos (19 il.). Arti-mą nimbu reikšmę turi ir išsklaidytą šviesa spinduliuo-jančio vainiko – aureolės semantika bei erškėtių vaini-kas, kuriuo karūnuotas Jėzus (ar kryžius) simbolizuoj-a triumfą prieš mirtį.

Nimbo dieviškosios šviesos bei Išganytojo šventojo vainiko – per kančias įgytos amžinos gyvybės atributai galėjo turėti įtakos apskritimo formų populiarumui me-dinių kryžių kompozicijoje, juolab kad esmine savo reikšmę šie krikščioniškosios ikonografijos simboliai sie-jasi ne tik su saulės, bet ir su archajinėmis dangaus bei Dievo šviesos sakralumo reikšmėmis.⁴¹

Be minėtų spinduliuojančios saulės formos monst-rancijų, bažnytiname mene populiarios ir kitos su šven-taja šviesa bei Kristaus – Saulės ikonografija susijusios, budizmo bei Mitros soliarinių kultų paveiktos formos⁴²: Dievo Tėvo, Dievo sūnaus, šventųjų figūras bei Kris-taus, Marijos monogramas (IHS, RMA) gaubiančios spindulinės aureolės iš tiesių, banguotą ar liepsnos lie-žuvius primenančių spinduliu (20 il.), spinduliais gau-biamos taurės su ostija, relikvijoriai, saulės formos pro-cesijų skydai, altoriaus retabulo viršaus glorija.⁴³ Šios religinės ikonografijos bei liturgijos reikmenų formos taip pat galėjo veikti medinių kryžių ornamentiką. Kartais tai pasireiškia tiesiogiai – Kristaus kančios įran-kių, spindinčios ostijos taurėje vaizdavimu; rečiau – dekoruojant koplytėles su nukryžiuotuoju ir kryžiaus stulpių dalį; spindulių komponavimu aplink kryžiaus

17 il. Religinis paveikslėlis (XIX a. pab. – XX a. pr.).

koplytėlę ar kai jie sklinda iš apskritimo kryžmę centre. Koplytelių stogelių dekore vis dėlto dominuoja monstrancijai artima forma, kurioje dažnai nėra liturginiams reikmenims būdingos profiliuotos kojelės su postamentu: Saulė švyti tik ant stiebo, kartais su pusménuliui apačioje. Monstrancijomis ar ostijomis dažniausiai puošiamos koplytėlės, kuriose naudojamos bažnyčių altorių dekorui būdingos detalės – angelų figūros, įvairių formų kolonėlės, baldaikimai, sudėtingos konfigūracijos ažuriinis ornamentas. Saulėtuojant ar spinduliais švytinčių kryžių centre koplytėlės paprastai kuklesnės, dažnai be jokių papildomų religinių ar soliarinių motyvų. Kita vertus, dekoruojant koplytelių Nukryžiuotajam stogelius neretai pasitelkiamas ir paprastas kryžius ar spinduliuojanti saulė, turintys tiesiogines formas bei semantikos sasajas su kitu memorialiniu paminklu geležinėmis viršunėmis.

Europos bažnyčių dekore aptaria muoju laikotarpiu populiarus altorių retabulo gloriją (spindinčios saulės) variantas Lietuvos bažnyčiose nebuvo pa plitęs, čia dažnesnis spinduliuojančių debesų, šv. Trejybės ar Apvaizdos akies

bei Kristaus simbolio – avinėlio vaizdavimas spinduliu fone (21, 22 il.). Taigi pagrindinis galimas bažnytinės dailės įtakos šaltinis išlieka tas pats – barokinė monst rancijų, ostijų bei Kristaus monogramų dekoro formas.

Išskirtinio dėmesio reikalauja geležinių viršunių – saulų (ar kryžių su spinduliais) komponavimas medinio kryžiaus viršuje. Šios medinio kryžiaus „papildymo“ formos nėra bažnytinėje dailėje, todėl galima kalbėti apie neabejotinai vietinių lotyniškojo kryžiaus transformacijos momentą.

Senieji stogastulpiai ir koplytstulpiai bei vėlesnės kilmės koplytėlės ant žemės turi privalomą komponentą – viršunes – kryžius/saulės, tad pagal tradiciją ir kai kurie mediniai kryžiai užbaigiami šia detale. Daugelio tyrinėtojų nuomone, stulpiniai paminklai išreiškė mitinio Pasaulio medžio struktūrą: toks lotyniško kryžiaus suvokimas tampa savaime suprantamas ir semantiškai neprieštaraujantis esminei krikščioniškosios ikonografijos tradicijai. Pasaulio medžio trijų dalių sandaros bei simbolinių reikšmių kontekste paminklo viršus atitinka aukščiausią sferą – dangą, jo šviesulių bei Dievo buveinės vietą, tad suprantama, kodėl būtent čia vaizduojami saulė su jaunu ménuliu (kartais ir žvaigždėmis) arba kryžius – dinamiškojo dangaus simboliai. Prisiminus antikinių vaizdinių paveiktos ankstyvosios krikščionybės altorių bei procesijų kryžių puošbos semantiką (kryžmų užbaigose vaizduojamus personažus), pamatysime, kad viršuje (virš Kristaus) vaizduojama dangaus sfera – spinduliu lydimi Dievas Tėvas bei šv. Dvasia balandžio pavidalu (9 il.). Sakraliosios Dangaus Karalystės sferai pri skirtinas ir kryžiaus centras su šv. Trejybei priskiriamu Dievo sūnumi – Jézumi Kristumi, kuris, būdamas žemiškosios moters iščių vaisius, sujungė dangą su žeme, t.y. savo asmeniu įkūnijoj archajinę kryžiaus reikšmę (vertikalė – dvasinis, horizontalė – materialusis pasauliai). Todėl ir jo vaizdavimas kryžiaus centre (išeities taške) atitinka visose archajinėse kultūrose pažįstamą sakralinio Centro semantiką.

Lietuviškų kryžių stiebinėje dalyje dažnai talpinama koplytėlė ar niša su šv. Marijos Dievo Motinos skulptūra. Pasaulio medžio struktūroje stulpo stiebas – žemiškoji sfera, tad ir Dievo Motinos žemiškoji prigimtis atitinka šios semantikos sričių. Viduramžių kryžiuose horizontalios kryžmos užbaigose (abi puses Kristaus šonų) vaizduojamieji šv. Marija ir šv. Jonas Krikštytojas taip pat priklauso žemės sferai. Tai atitinka horizontalų Pasaulio medžio projekcijos variantą – krikščioniškieji šventieji, kaip ir archajinėse kultūrose vaizduoti žemiškieji valdovai bei jų dieviškieji sparnuotieji palydovai (grifonai, cherubinai ir kt.), sutelkti abi puses sakralinio Centro. Todėl įvairoje religinėse sistemose

18 il. Šventas kryžius (S. Croce bazilika, Roma, 1803 m.).

žinotą sakralinio Centro vizualinę schemą matome ir įvairių istorinių stilių Europos altoriuose bei religinėje dailėje (22, 23 il.).

Medinių kryžių įkastają dalį traktuojant kaip trečiąją, požemio, mirusiuju sferą, XII–XVI a. Europos kryžiuose tai atitiktų Dievo sukurto žmonijos protėvio Adomo kaukolés vietą.

Taigi sakralinėje struktūroje lietuviškųjų kryžių geležinės viršūnės – saulės atlieka tiesioginį, pakankamai aiškų dangaus šviesulį bei dangiškojo pasaulio atributų vaidmenį. Šią mintį paremtų ir ankstyvieji krikščioniškieji paminklai: tiek keltų kryžių, tiek škotų stelų ir arménų chačkarų kompozicijose dominuoja vertikali tridalė simbolių sistema, kurių viršutinė turi vizualines dangaus sferos išraiškas. Kelčių kryžiuose ji matyti mažiausiai, nebent „namelį” ar „kepurę” kryžiaus viršuje traktuotume kaip mitinių protėvių „būstą”.⁴⁴ Škotų, arménų paminkluose ši Pasaulio medžio struktūros dalis labai aiški, joje vaizduojami soliariniai ženkli: sujungti skrituliai (Škotija) ar spindintys apvalūs Saulės bei Ménulio veidai, kartais jojantys ant soliariniam kultui priklausančių gyvūnų – jaučio, paukščio (Arménija) (14 c il.). Liaudies menui būdinga archajinė simbolika išlaikyta ir XVIII a. pr. škotų antkapinėse plokštėse, kuriose akivaizdi jau nuo VII a. kelčių bei piktų gentyse žinomos dangaus sferai priklausančios – segmentinės žvaigždės svarba (13 il.).

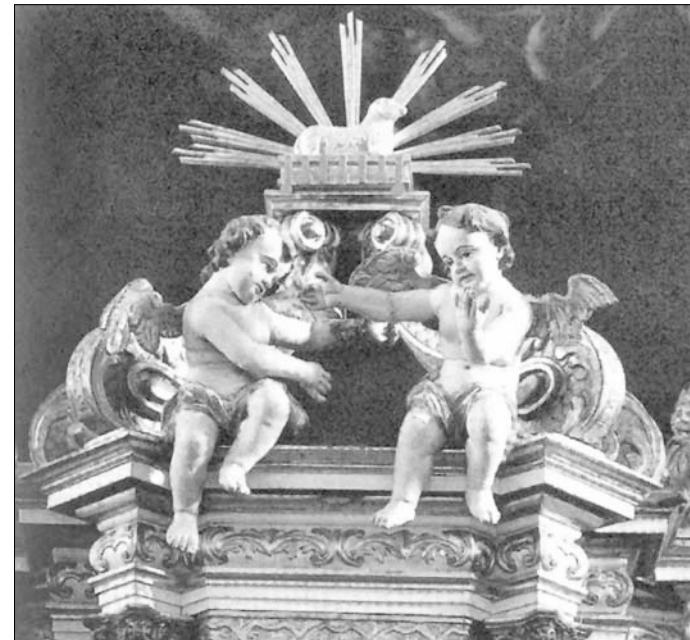
Spinduliuojančios saulės motyvai kryžmų dekore (6 a, b il.) gali būti susiję su iki XVI a. Europoje plitusiu nukryžia-

19 il. Šventoji Šeimyna
(liaudies grafika, medžio raižinys)
// Galaunė P. Ten pat. – 159 il.

20 il. Kristaus monograma (XVIII a.).

21 il. Eišiškių bažnyčios didžiojo altoriaus detalė (apie 1730m.) // Matušakaitė M. Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje. – Vilnius, 1998. – 222 il.

vimo siužeto variantu, kur vaizduojami dėl Dievo sūnaus mirties liūdintys Saulė ir Ménulis. Tačiau dviejų ar daugiau Saulių lietuviškuose kryžiuose vaizdavimą tiesmukai sieti su šiuo siužetu negalima, nes nėra Ménulio, o sauliu pernelyg daug... Tad verta prisiminti religijotyrininkų minimą indoeuropiečių, tarp jų ir baltų tautoms, būdingą mitą apie Saulės dukteris – jų paprastai būna dvi arba daugiau.⁴⁵ Pagal stogastulpiai dekoro analogijas galima daryti prielaidą, kad ši sauliu vaizdavimo tradicija gali turėti pagoniškojo mitinio mastymo „nuosėdų”, t.y. gal tai iki XIX a. pab. – XX a. pr. išlikusių prieš saulėtekį pasirodančios Aušrinės, Saulei patalą paklojančios Vakarinės (mitinių Saulės dukterų, tapačių vedę Surijos dukterims) vaizdinių atšvaityai? Aišku tik tiek, kad tai lokalinis reiškinys, padiktuotas savitos pasaulėžiūros prioritetą, o ne bažnytinės dailės įtakos.

Problemiškas ir saulė, spinduliuojančių ostijų su taure, monstrancijų vaizdavimas kryžių stulpinėje dalyje (tiesa, paliginti retas). Galbūt tai savitas Pasaulio medžio struktūros „apačios” atitinkmo – požemiu, mirusiuju pasaulio saulės vaizdinio atributas? Šią įžvalgą iš dalies patvirtina kaimo bažnyčių altorių staluose (mensose), tarsi vertikaliosios Pasaulio medžio struktūros „apačioje”, dažnos švytinčios monstrancijos (23 il.). Tačiau i ši klausimą atsakyti kol kas sunku.

Saulės motyvai pomirtinio gyvenimo sampratos kontekste

J. Basanavičiaus, P. Galaunės, V. Bagdanavičiaus ir kitų analizuotos sakralinių paminklų sąsajos su nekrokultu, su šia sritimi susijusios lietuvių senosios pasaulėžiūros ilgaamžiškumo faktorius įgalina teigt, kad viena iš saulės motyvų vaizdavimo kryžiuose priežasčių susijusi ir su lokaline pomirtinio gyvenimo samprata. Pirmiausia tai pasakytina apie palaidojimų vietose (kapinėse) statytus kryžius, tačiau turi ryšį ir su sodybose buvusiais paminklais.

Sakralinio paminklo funkcija niekad neapsiribota vieno turinio raiška – be tikinčiojo sajungos su Dievu, jo globos ir šventosios apsaugos, buvo išreiškiamos ir su mitine laiko bei erdvės samprata susijusios atskirų hierofanių sakralinės reikšmės. Viena tokiai – palaidojimo vietas sakralizacija, susijusi su kapo kaip naujo (kito) mirusiojo busto – „namo“, mirusiojo sielos pomirtinio gyvenimo erdvės iprasminimu. Šis turinys būdingas daugeliui archajinių tautų bei kultūrų, o vizualinės jo pasireiškimo formos tiesiogiai susijusios su mirusiojo sielos likimo anapusiniame pasaulyje vaizdiniais. Lietuvių pasaulėžiūroje tai išreiškiamas Dausų, Rojaus ar kitus vardus turinčios pomirtinės buveinės įsivaizdavimui.

Pasak šį klausimą išsamiausiai analizavusio G. Beresnevičiaus, lietuvių pasakose ir mitinėse sakmėse pomirtinio pasaulio lokalizacijos „dangišumas“ labai įvairialypis, tačiau indoeuropiečių vaizdinių grupei neabejotinai priklauso jo centre esančio Pasaulio kalno bei su juo susiję pomirtinio sielos kelio į Dievo dvarą, sodą motyvai.⁴⁶ Kita vertus, pats įvardijimas Dievo dvaru konkretizuoją jo buvimo vietą, t.y. siejama su Dievo buveine – dangumi.

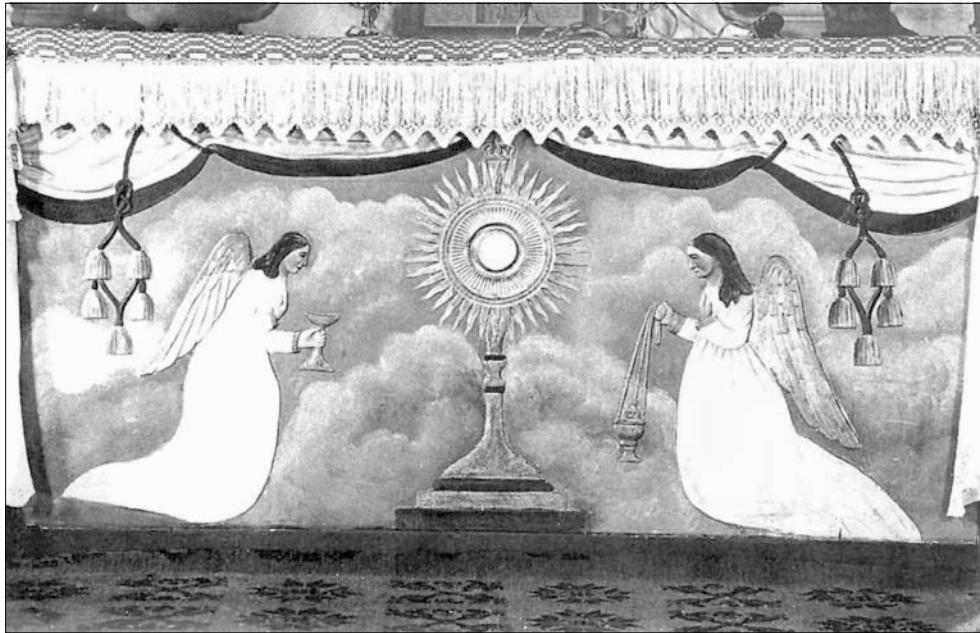
Pasaulio kalno archetipo bruožai aiškiai matomi pilkapinių kultūros palikime, kurio atspindžiai išlikę ir XIX a. pab. – XX a. pr. kaimo žmonių pasaulėžiūroje, – pagal senosios tradicijos modelį kaimo kapinaitėms buvo parenkama vieta ant kalvos ar supilamas paaukštinimas, t.y. atitinka sampratą „aukštai“.⁴⁷

Dvaro bei sodo vaizdiniai susiję su pomirtinės kelionės tikslu: kalno viršuje stovi šviesos nutieksta Dievo sodyba (dvaras), kurioje kartu su angelais gyvena mirusiojo artimieji, draugai, tarnai ar buvę ponai. Mirusiuosius džiugina Dievo sodo vaismedžių vaisiai, paukštelių giesmės bei gėlių žiedai. Dievo sodas dažnai vadinamas Saulės sodu – „vėlių darželiu“, nes jį prižiūri pati Saulė, jos veido sklindančioje šviesoje auga dangiškieji ir žemės augalai. Saulės sodas (vėlių, Rojaus darželis) – žydičių gėlių ir amžinios šviesos, mirusiuų paguodos žemė, tikrosios Dausos – čia jie ne tik gyvena, bet ir patys žydi gėlėmis, šviečia saulėmis.⁴⁸ Su šia samprata gali būti susijusi ir medinių kryžių „saulių“ – ratų spindulių stilistinė traktuotė: liaudies mene (tuo pačiu – kryžių puošyboje) dominuoja realiai neegzistuojančių stilizuotų augalinių deriniai („eglutės“ šaką primenantis stiebas turi tulpės, lelijos, kryželio formos žiedą ir pan.). Tikėtina, kad taip buvo išreiškiamas dalinius atitikmenis žemėje turinti pomirtinio Saulės sodo šventosios augmenijos prigimtis.

Analogiški vaizdiniai atsispindi ir mirusiuų kultui skirtose lietuvių, latvių liaudies dainose, kur didžiausia reikšmė teikiama rožei: Saulės darželyje (sode) šiuo žiedu žydi ar puošiasi mirusiojo siela,⁴⁹ pati Saulė – taip pat rožės pavida. Tą liudija ne tik tautosaka (plg. lietuvių mjslė: „Kalėdų rytą roželė (rožė) pražydo“), bet ir aštuonlapės rozetės ornamento vadinimas rožele. Raudonos rožės metafora išreiškia saulę, įvairiomis prasmėmis susieta su gyvybės simbolika: raudona spalva – figūratyvinė krauko, gyvybės skysčio, ir ugnies, saulės materialiosios „projekcijos“ reprezentacija bei ryšys su anapusiniu pasauliu, Saulė reiškiasi rože, transformuoti gyvybės, krauko pavidalu. Ant kapo išaugusi rožė tam-pa ne tik metempsichozės (naujos/kitos mirusiojo sielos būties), bet ir Pasaulio medžio forma, taip ji sujungia žemę su dangum, pagaliau, saulės vainikas yra ir vėlių darželio atitikmuo. Trumpai tariant, rožės simbolika turi ne tik visiems augalamams būdingos amžinojo gyvenimo raiškos idėją, bet tiesiogiai priklauso ir saulės semantikos laukui. Kitas reikšmingas Saulės – rožės (rozetės, rato) įvaizdžio elementas – saulės spindulių vainiko bei išsišakojusio rožyno, rožės žiedo

22 il. Sedos bažnyčios presbiterija // Jankevičienė A.
Lietuvos medinė sakralinė architektūra – Vilnius, 1998.

23 il. Tryškių bažnyčios altoriaus mensa // Jankevičienė A. Lietuvos... – 11 il.

panašumas, imanentinė, pasak A. J. Greimo, rožės kaip kryžiaus – „susikryžiavimo”, susikirtimo taško praplėtimo apskritimu (ratu), reikšmė.⁵⁰ Tieki stilistikos, tiek simbolikos požiūriu, tai gali būti pagrindinės medinių „saulėtujujų” kryžių kompozicinių principų bei dominuojančių augalinių spindulių susiformavimo bei jų populiarumo priežastys.

Jei šis Saulės sodų – pomirtinių dausų – įvaizdis galėjo lemti mirusiesiems statomą paminklų formą, kokia prasmė kryžius – saules statyti sodybose? Ta galėjo lemti iki XIX a. pab. išlikęs Saulės gerbimas (jai skirtose maldelese prašoma sveikatos)⁵¹ bei paties paminklo, statomo sodybos gelių darželyje, traktuotė. Aptartųjų vaizdinių kontekste taip buvo iprasminamas dangiškojo Saulės sodo – savito namų Rojaus, sodybos vėlių buveinės žemiskasis atitikmuo.⁵²

Su Saulės sodų – Dausų įvaizdžiu siejasi ir dviejų bei daugiau (septynių, devynių) saulų vaizdavimas medinių stogastulpiai ir kryžių ornamentikoje, nes tautosaikoje nereti motyvai apie Rojuje (Saulės darželyje) augančias *devynias rožes* (*Saulės*). Tai dar vienas soliarinių mitų simbolikos variantas:⁵³ daugelio tautų mitologijoje žinomas „papildomos“ saulės. „Septynios saulės patekėjo“ reiškia „atėjo džiaugsmas“,⁵⁴ taip apibūdinamas su žmonių viltimis siejamas amžinos saulės šviesos ir gėrio pasaulis.

Saulės diskų siluetą formuojantys tiesūs spinduliai, apskritimai ir įvairūs saulų motyvai kryžmų dekore gali būti susiję ir su pomirtinio vėlės likimo, jos saugos temaika. Lietuvoje, Latvijoje dar neseniai buvo tikima, kad mirties valanda bei palaidojimo laikas turi tiesioginį ryšį su šventuoju saulės keliu. Pasak V. Vikės–Freibergos, vakare numirdama, rytą prisikeldama saulė laisvai keliauja per abu pasaullius, vėlių kelias įsivaizduojamas su saulės palyda, nes tik tada pomirtinė kelionė lengva ir saugi.⁵⁵ Ši tikėjimą liudija ir labai svarbūs religiniai tabu: laidojama tik iki saulėlydžio, t.y. su saule. Taip pat tikima, kad „[...] labai tinka kavoti numirėlius (..), kad galva būtų pietų pusėn – dūšia ne taip kankinas, padeda saulę“.⁵⁶

Su Saulės globos ir apsaugos simbolika susijęs ir bažnyčiose (Dievo namuose) šventintų žvakų – grabnycių deginimas bei jų įkapių déjimas šalia mirusiojo, kapo duobės išklojimas rožės žiedais. Spėjama, kad ir spygliuočių šakų funkcija laidotuvui apeigose kilusi iš Saulės kulto (karstas – „namas“ iš pušų, eglų ir pan.). Saulės globos bei saugos funkcijos atsispindi ir kitų tautų laidojimo papročiuose: žirgų traukiamuose ratuose riedančios saulės diskas ir karių apsauginės ginkluotės dalis – skydas

priešistorinėje Danijoje turėjo vienodas formas ir dekorą.⁵⁷ Skydų įkapių rodo soliarinės saugos motyvo svarbą ir transcendentiniame pasaullyje, sąsają su pomirtinės kelionės tematika.

Medinių kryžių dekore saulų motyvai susiję ir su Saulės – globėjos ir palydovės, liaudies dainose minimos gyvujų bei mirusiuju dangiškosios motinos įvaizdžiu. Galima teigti, kad krikščioniškoje ikonografijoje Kristaus – Tikėjimo Šviesos bei Saulės apibūdinimai atitiko archajinius Saulės globos aspektus. Tokios dvigubos reikšmės galimybę rodo ir tautosakiniai motyvai, kur Saulę pakiečia sielos palydovai angelai.

Dievo dvaro ir Saulės sodų atitikmuo krikščioniškoje ikonografijoje – biblinis Edeno sodas, kuris yra ne tik pirmųjų žmonių, bet ir jų Kūrėjo buveinė. Teisių tikinčiųjų pomirtinė būtis taip pat siejama su dangumi: ant debesų kalno stovi Dievo sostas, kurio dešinėje – prisikėlęs Kristus. Kalno pamoksle apaštalams jis sakęs: „Būkite linksni ir džiauktės, nes jūsų laukia gausus atlygis danguje“ (Evangelija pagal Matą).⁵⁸ Pomirtinės Dangaus karalystės (arba – Dievo karalystės) sąvokos krikščioniškaja dogmatika tiesiogiai siejamos su Kristumi, nes, nužengdamas į mirties valdas – pragarą (judėjų pomirtinės būties vietą – šeolą), jis įnešė ten Dievą. Per Kristą Dievas mirtį nugalėjo ir sunaikino,⁵⁹ todėl krikščionis nugali mirtį ir igyja amžinąjį gyvenimą, kai miršta su Kristumi ir Kristuje.⁶⁰

Bažnytinėje dailėje vaizduojamų dangiškojo Rojaus bei požeminio Pragaro vaizdiniai susiformavo veikiant judaizmo mokymams, kuriuose sakoma, kad mirusieji laukia pasuktinio teismo ne požemyje, o vakaruose – besileidžiančios saulės karalystėje, kalnuose ir pan., teisieji (ypač kankiniai) gyvena šviesoje, susibūrę aplink Gyvybės vandens šaltinį, po pomirtinio teismo teisieji patenka į Edeno sodą žemės rytuose arba danguje. Šie Rojaus, Dievo sosto prieglobščio vaizdiniai pateikti ir

Naujajame Testamente (Lk 23, 43; Apr 6,9 ir kt.). I Roju patekti krikščionys gali vieninteliu raktu – tikėjimu Kristumi, nes tikrasis Rojus atsiveria Jėzus. Jis pats ir yra Rojus, Šviesa, tikroji Dangaus karalystė, tikrasis Gyvenimas, Gyvybės medis. Taip kosmologiniai vaizdiniai virsta krikščioniškais teiginiais. Tačiau krikščioniškame mokyme dominuoja ne tiek pomirtinio gyvenimo anapusiniame pasaulyje vaizdiniai, kiek su nemirtingumo sąvoka tiesiogiai susijusi prisikėlimo bei paskutiniojo teismo tematika. Paskutinis teismas yra riba, nuo kurios prasidės naujojo Rojaus – žemiškuų Edeno sodų atkūrimas prisikėlusiemis tikintiesiems.

Dievo sūnaus ir rožės ryšį atspindi ne tik Kristaus kraujų simbolika, jis tiesiogiai išreiškiamas gotikinių bažnyčių langų – rožių (rozečių) vitražuose, kurių apskritimo centre vaizduojamas Dievo sūnus suponuoja amžinybės Dievo buveinėje prasmę.

Krikščioniškieji Rojaus, Edeno sodų, Dangaus karalystės, Dievo sosto bei tikičių laukiančios amžinos šviesos ir palaimos šalies vaizdiniai panašūs į tautosakinio Dausų pasaulio, Saulės sodo įvaizdžius. Esminis pasauležiūrinis skirtumas – krikščioniškoji anapusinio amžino gyvenimo būtis buvo tapatinama ir su tikėjimu konkretiu „asmeniu” – Kristumi, Dangiškosios karalystės žemėje ir danguje valdovu. Pasak G. Beresnevičiaus, archaiškias baltų tautų pomirtinio atpildo tiesų formuliuotes, buvusias prilyginimų, nuojautų išraiška, „krikščionybė sukonkretino iki sąvokų ir kilstelėjo iki tokio lygmens, kuriame tos pagoniškosios nuojautos jau galėjo būti reflektuojamos, [...] todėl ir lietuvių pasauležiūroje Dievo įvaizdin suplaukė tiek pagoniškieji, tiek krikščioniškieji elementai”.⁶¹

Išvados

Naujajai religijai prisiaikant, pritaikant vietinius papročius, palaipsniui pakeičiant buvusius simbolius, senieji stulpiniai mediniai paminklai – stogastulpiai bei kopytstulpiai, išreiškė kosmologinę Pasaulio (Gyvybės) medžio reikšmę bei archajinių lokalinių sakralinių centrų žymenų funkcijas, ne tik išliko kaip atskiri paminklų tipai, bet virto stulpais – kryžiais, gana gerai išlaikius architektūrinį bei semantinį senųjų paminklų palikimą. Saulės – rato, saulės – rožės, gelių vainiko formos kryžiai galėjo atsirasti iš medinių bei geležinių viršinių kompozicijų, kita vertus, neatmestina ir bažnytinė monstrarancijų, aureolių formų poveikio galimybė. Lokaliniam bruožams neabejotinai priklauso augalinė saulės spindulių kryžiuose traktuotė.

Turint omeny ilgaamžį nekrokulto reikšmingumą, akiavazdu, kad mirusiojo palaidojimo vietoje, gyvujų išskirtinėje teritorijoje, – žemiškoje Rojaus „projekcijoje“ statomas paminklas – sakralinio centro žymuo, laikinas vėlės būstas išreiškė ir pomirtinio Rojaus – Saulės darželio, Saulės – rožės, spindinčio Saulės vainiko idėjas. Todėl Kristaus kančios simbolio reikšmę papildė dangiškais žiedais spinduliuojančios, prisikėlimą skelbiančios gyvybės manifestacija. Taip lotyniškas kryžius tapo į dangų besistiebiančia,

amžiną tikėjimą šviečiančią saulę – rožę. Medinių kryžių dekoru saulė išreiškia ne tik Dievo šviesos, bet ir globos, saugos idėjas.

Siandien sunku aiškiai atskirti ribą, kur baigiasi senosios pasauležiūros vaizdiniai bei jų įtaka, ir kur prasideda krikščioniškajai ikonografijai priklausanti „teritorija“. Soliarinių motyvų atsiradimą bei populiarumą kryžių kompozicijose taip pat sunku vienareikšmiškai priskirti vienos ar kitos religijos sričiai. Todėl galima teigti, kad šios simbolinės sistemos vienos sakralijos plotmėje susiliejo kaip lygiavertės.

NUORODOS:

1. Gimbutienė M. Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. – Kauñas, 1994. – P.7.
2. Perkovskis J. Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika. – Vilnius, 1999. – P. 26 – 30.
3. A. Stravinskas šiuos kryžius priskiria „kryžių su karūnomis“ tipui (KL. – Vilnius, 2000). Deja, tiek pats terminas, tiek tipologijos principas labai abejotini. Tai atskiro tyrinėjimo reikalaujanti problema.
4. Be lotyniškojo kryžiaus – Kristaus kančios ir Atpirkimo simbolio, ilgą laiką krikščioniškoje simbolikoje naudoti ir kiti kryžiaus klasės variantai: egiptiečių *gyvenimą* reiškiantis hieroglifas *ankh* („Nilo raktas“), nuo neolito laikų žinomas, išplitęs visame pasaulyje lygiašonis arba graikiškasis kryžius bei kablinis kryžius (crux decussata), svastika. Vieni jų buvo populiarūs ankstyvosios krikščionybės laikotarpiu, kiti, tapę atskirų šventųjų emblemomis, išliko iki šiol (pavyzdžiui, kablinis kryžius – šv. Andriejaus kryžius ir pan.) // Топоров В. Н. Крест // МХМ. – Т. 2. – Москва, 1997. – С. 14; Freud W.H.C. The Early Church. From the beginnings to 461. – London: SCM. 1st ed. 1965, reprinted 1992; KIŽ (sud. D. Ramonienė). – Vilnius, 1997. – P.167.
5. Iki XIV a. lotyniškasis kryžius Vakarų Europoje buvo naudojamas tili procesijose. Joms pasibaigus, būdavo pastatomas netoli altoriaus. Plačiau apie lotyniškojo kryžiaus istoriją: Marucchi O. Archaeology of the Cross and Crucifix // New Advent, The Catholic Encyclopedia. – Volume IV. – 1908, online Edition Copyring ©2002 by Kevin Knight: <http://www.newadvent.org/cathen/04517a.htm> (2003 01 26); Stevenson J. The Catacombs. Rediscovered monuments of early Christianity. – London: Thomas and Hudson, 1978; Топоров В. Н. Мин. str.
6. Apie stulpo, kolonus, obelisko ir kitų vertikalių paminklų kaip sakralinio centro žymens funkcijas plačiau rašo M. Eliade: Šventybė ir pasaulietiškumas. – Vilnius, 1997; Amžinojo sugrįžimo mitas: archetipai ir kartotė. – Vilnius, 1996; Аспекты мифа. – Москва, 2001.
7. Plačiau apie kelto mitologiją ir religiją: Davidson H. R. Myths and symbols in pagan Europe. Early Scandinavian and Celtic religions. – Manchester, 1988; Bonwik J. Irish Druids And Old Irish Religions. – London: Griffith, Farran, 1894; Rosen – Pszeworska J. Religia Celów // Zarys dziejowej religii. – Warszawa: ISKRY, 1988; Puhvel J. Lyginamoji mitologija. – Vilnius, 2001; Powel T.G.E. Keltai. – Vilnius: Alma littera, 2002; Kelto mitologija // Mitologijos enciklopedija. – Т. 2. – Vilnius, 1999; krikščionybė ir paminklai: Диллон М., Чедвик Н.К. Кельтские королевства. – С.Петербург, 2002; Karsavinas L. Europos kulturos istorija. T.I: Romėnų imperija, krikščionybė ir barbarai. – Vilnius, 1991; Carson M. Ancient Irish monuments // www.users.bigpond.com/kirwilli/domen/monuments.htm (Kalifornijos Universitetas, 1992).
8. Daugiau apie tai: Petraitis R. Arménų Grigaliaus Bažnyčia // Religijotyros žodynas. – Vilnius, 1991. – P.31; Keller J. Katolicyzm

- // Zarys dziejów religii. – Warszawa: ISKRY, 1988. – S.644 – 645; Hye Etch (J. Semerdjan) Religion and Church // The Armenians, online book, updated 10 July 2002, www.hyeetch.nareg.com.au/index.html.
9. Plačiau: Lenzenweger J., Stockmeier P., Amon K., Zinnhobler R. Katalikų bažnyčios istorija. – Vilnius, 1996; Keller J. Min. str.
 10. Maziliauskas St. Lietuvos kelias krikščionybėn. – Vilnius, 1992. – P. 232 – 254; Jurginius J. Lietuvos krikštasis: feodalinės visuomenės socialinės ir kultūrinės raidos istorija. – Vilnius, 1987. – P.262 – 263; Grinius J. Lietuvių kryžiai ir koplytėlės. – Roma, 1970. – P.62–65; Beresnevičius G. Lietuvių religija ir mitologija // ME. – Vilnius. – T. 2. – 1999. – P.236. Apie XIV a. pagonybės ir krikščionybės santykius Lietuvoje žr.: Rowell S.C. Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. – Vilnius, 1994. – P.127–160.
 11. Ši lokalinių sakralinių erdvų iprasminimo tradicija būdinga. Tieka keltai, tiek arménai akmeninius paminklus statė ne tik palaidojimų vietose, bet ir religine prasme svarbiuose centruse: prie kelijų, upių, miškuose, jais žymėjo svarbius istorinius įvykius, statė žymią žmonių atminimui.
 12. Apie lietuvių medinių paminklų statymo tradiciją: Milius V. Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose // LKMA metaštis. – T. 11. – Vilnius, 1997. – P. 207–215; Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. – Vilnius, 1993. – P. 480–484; Končius I. Min. veik. ir kt.
 13. J. Matuzas remiasi 1534 m. žinia Lietuvos Metrikos dalyje, redaguotoje Downar – Zapolskio // J. Matuzo straipsnio, publikuoto išeivijos leidinyje „Draugas“ (1960, sausio 6 d.) ištrauką pateikia I. Končius knygoje „Žemaičių kryžiai ir koplytėlės“. – Čikaga: Tėviškėlė, 1965. – P. 139.
 14. Končius I. Min. veik. – P. 148.
 15. Grinius J. Min. veik. – P.62, 65.
 16. Apie išlikusias pagoniškų papročių liekanas XVII–XIX a. faktų pateikia įvairūs autorai: A. G. Krause (1834), Schultz (1832), M. Valančius (1872), Vyšniauskaitė A. Lietuviai IX a. – XIX a. viadurio istoriniuose šaltiniuose. – Vilnius, 1994; Vyšniauskaitė A. Pagoniškosios pasaulėžiūros atspindžiai kaimo kultūroje // Iki-krikščioniškosios Lietuvos kultūra. – Vilnius, 1992. – P. 108–123; Račiūnaitė R., Senvalytė D., Vaicekauskas A. Senovės lietuvių pasaulėžiūra. – Kaunas: VDU, 2001; Maziliauskas St. Lietuvos kelias krikščionybėn. – Vilnius, 1992.
 17. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – Kaunas, 1930. – P.110; Bananavičius J. Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje // Lietuvių kryžiai. – Vilnius, 1912. – P. 27–28.
 18. Plačiau: Gimbutienė M. Senovinė.....; Vyčinas V. Senovės Euphoros deivės. – Kaunas, 1999; Rimantienė R. Lietuva iki Kristaus. – Vilnius, 1995; Bagdanavičius V. MIC. Lietuviško koplytstulpio genezės klausimai // Iki-krikščioniškosios Lietuvos kultūra. – Vilnius, 1992. – P.78–88; Zabulytė J. Memorialinių paminklų traktuotės modeliai: medžio, augalo idėja pasaulėžiūroje ir medinių kryžių plastikoje (XIX a. pab. – XX a.) // Logos. – 2002, Nr. 29, p. 150–160; Nr. 30, p.141 – 156.
 19. A. Varno ekspediciją Vievio apylinkėse metu vietinis gyventojas taip apibūdino lietuviškuosis ir „lenkiškuosis“ medinius kryžius. Petruskaitė Ž. „Važiavau kryžių rinkti...“// Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 4, p. 45.
 20. Končius I. Min. veik. – P. 9.
 21. Jakštasis A. Keletas žodžių apie mūsų kryžius // Židinys. – 1935, Nr.8 / 9, p. 131–134.
 22. Apie Saulės kultą raše Petras Dusburgietis, Jeronimas Prahiškis, Janas Dlugošas. Žr. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. – Vilnius. – T. 1. – 1996; – T. 2, 2001.
 23. Balys J. Saulinės dainos // Raštai. – T. 1. – Vilnius, 1998. – P.29; Gimbutienė M. Min. veik.; Latvių mitologija // ME. – T. 2. – Vilnius, 1999. – P.216; Biezaus H. Saulė; Sun worship // Encyclopedie Britannica 2003.
 24. Vienas seniausių tokio įvaizdžio pavyzdžių – žalvario amžiaus apeiginis Trundholmo (Danija) saulės vežimas. Indijoje šešių stinių ratas taip pat reiškė ir saulę, ir vežimą.
 25. Gimbutienė M. Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene. – Vilnius, 1994. – P.14; Išsamių rato semantinė analizė pateikia D. Razauskas knygoje: Ryto ratų ritimai. – Vilnius, 2000. – P.8 – 27.
 26. Šiuo klausimu objektyvesnis Perkovskis J., nurodydamas, kad „[...] dažniau tenka matyti koplytelių geležinių užbaigų, kurios tik pa-našios į monstranciją“. Perkovskis J. Min. veik. – P. 39; Rūkštėlė A. Lietuvių kryžiai. Jų kilmės aiškinimai ir trūkumai // Draugas. – 1957, kovo 9.
 27. Sol Invictus įvaizdžio kilmė siekia III a., kai iš romėnų Saulės kulto buvo perimtas Saulės dievo Helio ir jo dangiškojo vežimo (kvadrigos) vaizdinys: keturių arklių traukiamas dviratis (dažnai įkomponuotas į apskritimą) tapo Jézaus Kristaus – Saulės atributu ir buvo populiarus viduramžių religinėje dailėje iki XII – XIII a. ir XIX a. pab. (neogotikoje). Apie šio vaizdinio egzistavimą liudija ir XX a. pr. Lietuvos kaimuose plėtę religinių paveikslų – reprodukcijos, kuriuose vaizduojamas Kristus (Dievas) Saulės vežime (Prienų krašto muziejus). Apie Kristaus – Saulės simboliką plačiau žr.: Becker U. Simbolų žodynės. – Vilnius, 1995. – P. 225; KIŽ. – P. 281; Kajackas A. Bažnyčia liturgijoje. – Kaunas, 1998. – P. 52, 64; Signs and Symbols in Christian Art by George Ferguson. A Hesperides Book. – New York: Oxford University Press, 1961. – P.45.
 28. Maceina A. Saulės giesmė: Šventasis Pranciškus Asyžietis kaip krikščioniškojo gyvenimo šauklys. – Vilnius, 1991. – P. 410.
 29. Terminai „monstrancija – saulė“, „saulės formos monstrancija“ naujojami įvairiuose religijos žodynouose: The Dictionary of the Liturgy by Rev. Jovian P. Lang, OFM, Catholic Book Publishing Co. – New York, 1989. – P. 436; KIŽ, p. 208–209. Daugiau apie monstrancijas žr.: Thurson H. Ostensorium (Monstrance) // New Advent, The Catholic Encyclopedia, Volume XI, Copyright © 1911 by Robert Appleton, Company Online Edition Copyright © 2003 by Kevin Knight // <http://www.newadvent.org/cathen/11344a.htm>.
 30. Brigitą buvo pagoniška keltų deivė, krikščionybės laikotarpiu „pakuikštysta“ kaip vietinė šventoji, todėl ir su jos kultu susijusios apeigos ilgai išlaikė senas formas.
 31. Tai susiję su Romos imperijos sosto perėjimu neribotai popiežiaus valdžiai, Bažnyčios centralizacijos procesu. Lit. žr. 8 nuoroda.
 32. Perkovskis J. Min. veik. – P. 46.
 33. Рыжакова С. Язык орнамента в латышской культуре. – Москва, 2002. – С. 89–97.
 34. Guenon R. Centro idėja senovės tradicijose // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 3, p. 63–66; Becker U. Min. veik. – P. 21–22; Biedermann H. Naujasis simbolų žodynės. – Vilnius, 2002. – P.37 – 39; ME. – T. 1. – Vilnius, 1997. – P. 25.
 35. Palyg. kryžiaus apskritime – Saulės simbolų reikšmes uolų piešiniuose Švedijoje. Čia saulė vaizduojama plaukianti luotu. Panasių pavyzdžių yra Airijos, Arménijos, Šiaurės Amerikos ir kt. šalių uolų bei kaulo piešiniuose.
 36. Prieškrikščioniškaisiais laikais šios apeigos buvo atliekamos prie šventujų akmenų. Apie tai ir XX a. pr. papročius žr.: Buračas B. Min. veik. – P. 481–482. Ši tradicija žinoma ne tik Lietuvoje – forma bei turiniu analogiška tokiai aukų Dievui (ir atskiriemis šventiesiem) tradicija XIX a. – XX a. pr. egzistavo Latvijoje, Rusijoje, Šiaurės Sibiro tautose ir kt.
 37. Vainiko ryši su soliariniais ženklinais rodo ir kitų šalių mitologijoje bei tautosakoje žinomas Saulės vainikų įvaizdis, atitinkantis užtemimo metu Saulę gaubiantį šviesos vainiką. Robino Edgaro nuomone, šis astrologinis reiškinys veikė ne tik senovės Egipcio „Saulės akies (Ra)“, sparnuoto saulės disco, fenikso, bet ir kitų su aukščiausia dievybe – Valdovu Saule susijusius mitologinius įvaizdžius // The Ancient Egyptian Winged Sun Disk Symbol by Robin Edgar <http://wingedsundisksymbol.homestead.com>, last updated on: February 11, 2002.
 38. Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones. – Vilnius, 1990. – P. 131; Vyšniauskaitė A. Pagoniškosios pasaulėžiūros... – P. 119.
 39. Signs and Symbols in Christian Art by George Ferguson, A Hesperides Book. – New York: Oxford University Press, 1961. – P.153.

40. KIŽ. – P. 218 – 219; Becker U. Min. veik. – P. 176; Ferguson G. Min. veik. – P. 149.
41. Lietuvių žodžio Dievas (prūsų Deywis, Deiws, latvių Dievs) etimologija siejama su ide. protautės dievavardžiu, kuriuo buvo nusakomas švytintis dangaus skliautas. Šią prasmę išlaikė ir su dievu bei švesa susijusio žodžio diena reikšmė, atitinkanti sen. indų dya – dangus, dangaus dievas ir diena // Beresnevičius G. Lietuvių religija ir mitologija // ME. – T. 2. – Vilnius, 1999. – P. 277; Razauskas D. Ryto ratų ritimai. – Vilnius, 2000. – P.51; Toporov V. Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. – Vilnius, 2000. – P. 254.
42. Иванов В.В. Солнечные мифы // МХМ. – Т.2. – Москва, 1997. – С. 461 – 462.
43. Becker U. Min. veik. – P. 30, 176, 273 – 274, 122; KIŽ. – P. 41–42, 83, 218–219; Ferguson G. Min. veik. – P.148–149.
44. Šios nuomonės laikosi ir amerikiečių antropologas Carson M. Žr. – M.Carson. Ancient Irish monuments // www.users.bigpond.com/kirwilli/domen/monuments.htm.
45. Иванов В.В. Min. veik. – P. 461, Puhvel J. Lyginamoji mitologija. – Vilnius, 2001. – P. 229.
46. Beresnevičius G. Dausos. – Vilnius, 1990. – P.161.
47. Giedraitienė R. Senojo nekrokulto apraiškos XX a. lietuvių kaininėse ir jų priežiūros papročiuose // Senieji tikėjimai naujausiomis tyrinėjimų šviesoje. – Vilnius, 1977. – P.63.
48. Išsamiai Saulės sodų įvaizdžių analizė pateikiama D. Vaitkevičienės studijoje „Saulės sodai“ // Liaudies kultūra. – 1997, Nr.1, p. 27 – 35.
49. Latvių dainoje sakoma: „Juk tai ne rožių žiedelis, / Tai dvasia jauno bernelio“. Arba „Giedodama eisi, vėlele, / Dievo sūnaus darželin (2 k.) / rožytėmis puoštis“// Vaitkevičienė D. Min. veik. – P. 29, 31. Taip pat: Vaitkevičienė D. Ugnies metaforos. – Vilnius, 2001. – P. 48–51.
50. Vaitkevičienė D. Min. str. – P.29, Greimas A. J. Min. veik. – P. 468.
51. Vyšniauskaitė A. Pagoniškosios pasaulėžiūros.... – P. 118.
52. Plačiau apie tokį atitikmenų galimybes: Žumbakienė G. Gélių darželis valstiečio sodyboje // Liaudies kultūra. – 1995, Nr. 4, p. 15–18; Vaitkevičienė D. Min. veik. – P. 30; Stanikaitė E. Gélių darželiai // Mūsų kraštas. – 1994, Nr. 2 (5), – P. 77–78; Lietuvos Enciklopedija. – T. 4. – South Boston, 1954. – P. 341.
53. Verta prisiminti ir elnio devyniaragio su spindinčiais ant jų 9 žiedais ar taurėm įvaizdži, susijusi su Saulės kelio cikliškumu.
54. Vaitkevičienė D. Saulės... p.31.
55. Vike-Freiberga V. Kosmologinė saulė: šis pasaulis, anas pasaulis ir saulės kelias tarp abieju // Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 1, p. 45–50; Stebuklinga saulė ir saulės mitai // Liaudies kultūra. – 1991, Nr. 3, p.16–21.
56. Vaitkevičienė D. Ugnies metaforos. – Vilnius, 2001. – P. 138–139.
57. Žr. Abenteuter aus dem Norden von Thomas FroeckII., Time – Life Books B. – Vilnius, 1981, iliustr.: 96–97, 100, 121. Analogiskos formos religinių ritualinių diskai bei karių skydai buvo naujodami ir keltų, graikų ir kt. genčių pagoniškose kultūrose.
58. Religijų istorijos ontologija. Judaizmas. Krikščionybė / Sud. B. Kuzmickas. – Vilnius, 2000. – P.112.
59. Daugiau apie tai žr.: Ratzinger J. Eschatologija: mirtis ir amžinasis gyvenimas. – Vilnius, 1996.
60. Ši tikėjima gyvenimu Kristuje byloja jau VI a. antkapio Romoje epitafija „Aš gyvenau čia žemėška gyvenimą 40 metų, dabar gyvenu amžinai“ // Umberto Fasola. Le origini cristiane a Trastevere. Fratelli Palombi Editori. – Roma, 1981. – P. 61.
61. Beresnevičius G. Dausos. – Vilnius, 1990. – P. 160.

SUTRUMPINIMAI:

MHM – Мифы народов мира.

KIŽ – Krikščioniškosios ikonografijos žodynės.

ME – Mitologijos enciklopedija.

LLM MA – Lietuvos liaudies menas. Mažoji architektūra.

KL – Kryždirbystė Lietuvoje.

Solar motifs of the late 19th and early 20th centuries in the décor of wooden crosses: their forms, origins and the interpretations of their meanings

Jolanta ZABULYTĖ

The article provides a discussion on the essential typological features of the crosses that are linked with solar symbolics and were formed on the basis of religious syncretism and are inseparable from the ancient world conception, Christian iconography and the stylistics of church art.

After a brief review on the issue of the origins of the crosses it has been concluded that analogously to the countries with the surviving archaic traditions that adopted a new religion, i. e. adjusted local customs and gradually changed religious symbols the old pillar-type wooden monuments – pillar-type crosses and roofed pillar-type crosses, which revealed the cosmological meaning of the Tree of the World (Life) and the functions of their indicators of archaic sacral centres, have survived not only as separate types of monuments but they were also converted into poles – crosses possessing rather a distinct architectonic and semantic heritage of old monuments. Crosses of the form of the Sun – the wheel and that of the Sun – the roze, the wreath of flowers may have emerged under the influence of the compositions with iron and wooden tops, otherwise, the possibility of the impact made by the forms of church monstrances and halves is not an unacceptable either. Undoubtedly, the treatment of the rays of the Sun in the crosses in terms of the motifs of plants belongs to local features.

A centuries-long importance of necrocult shows that the monument – the indicator of the sacral centre, a temporary dwelling of the soul, which was built in the territory of the „home“ of the dead – on a burial spot or in an exceptional territory of the live – in the earthy projection of the Heaven, expressed the concepts of the after world – the flowerbed of the Sun, the Sun – the roze, the gleaming wreath of the Sun. Therefore the manifestation of life proclaiming the resurrection and gleaming with heavenly blossoms was added to the meaning of the symbol of Christ's pain and the Latin cross became the Sun – Roze turning towards the heaven and holding a light for eternal hope. The suns in the décor of wooden crosses express not only the ideas of God's light but also those of the patronage and protection of the Sun (Christ) for the soul of the dead travelling to its everlasting dwelling.

Today it is very difficult to outline the dividing line between the impact of the old world outlook and the „territory“ belonging to Christian iconography. It is also very difficult to accept a one-sided attitude in ascribing the appearance and popularity of solar motifs in the compositions of the crosses to either sphere of religion.

We may thereby conclude that these symbolic systems as equally important ones have blended on the same level of sacrality and this is directly reflected by a peculiar perception of wooden crosses – religions symbols.

Tradicinių kaimo pirčių statybos pokyčiai XX amžiuje

Stasys DAUNYS

Straipsnio objektas – Lietuvos kaimo tradicinės pirtys. Tikslas – tirti tradicinių pirčių Lietuvoje architektūrinę, konstrukcinę, paskirties raidą. Metodas – istorinis lyginamasis. Išvada. Tradicinio plano bei dydžio pirtys Lietuvoje kito, prie jų vienaertmio rentinio pristatant naujas funkciskai artimas patalpas.

XX amžius yra dinamiškas ir negailestingas tradicinėms kultūroms, daugeliu atvejų užbaigiantis jas ir ligi galo atve-

riantis duris naujovėms. Tradicinės pirtys ligi šiol neišnyko, tačiau jų pokyčiai pastebimi, ypač kai prakalba XIV–XX a. laikotarpio pirčių pastatų palyginimai.

Pradékime nuo archaiškiausio pirties statinio. Seniausiuose šaltiniuose aptinkame teiginį, kad XVI–XVII a. valstiečių pirtys buvusios rūsinės (žeminės), o antžemines statėsi tik dvarai.¹ Toks kategoriškas teiginys yra nepagrįstas: apie antžemines valstiečių pirtis žinių randame viduramžių valstiečių teismų bylose,² tačiau bylos liudija, kad ir vadinamosios žeminės buvo dažnos ano meto valstiečių sodybose. A. Sabaliauskas 1922 m. rašė, kad Šiaurės Lietuvoje rūsinės pirtys „buvo dažnos“.³ 1973 m. K. Čerbulėnas mini, kad „anksčiau daug jų buvo rūsio ar pusiau rūsio tipo“, ypač Varėnos rajone.⁴ Šiaulių „Aušros“ muziejaus 1934 m. tyrimų duomenimis, rūsinės bei pusrūsinės pirtys tebesančios tik mažažemių sodybose, o pasiturinčių ūkininkų sodybose buvo statomos antžeminių pirtys.⁵ XX a. antrojoje pusėje žeminė pirtis teliko viena kita – kalvotose Lietuvos vietovėse. XX a. rūsinės bei pusrūsinės pirtys Lietuvoje nyko, kol baigė savo dienas.

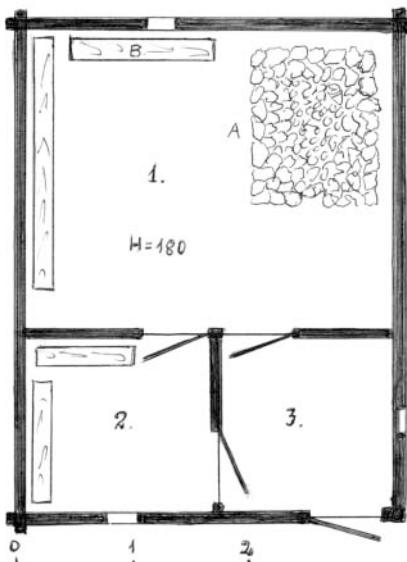
Rūsinės, pusrūsinės pirtys tyrinėjamos neatsitiktinai: archaiškiausių medinių konstrukcijų aptinkama būtent jose. Ne vienas liaudies architektūros tyrinėtojas antžeminių pirčių statybos raidą sieja su rūsiniais statiniais (žemine, slavų zemlianka, ugrofinų sauna). XX a. netekę rūsinių pirčių, praradome seniausius ir autentiškiausius paliudijimus apie medžio, molio, akmenų ir žemų konstrukcijų derinius statant tradicinius kaimo trobesius. Iš Lietuvos dvarų inventorių sužinome, kad XVI a. Lietuvos dvaruose buvo statomos dvigalės pirtys, t.y. su trimis patalpomis: pirtimi, priesieniu ir kamara, arba seklyčia.⁶ Tai buvo galutinai susiformavęs tipiškas higieninės paskirties trobesys. Jo pirmtakas – viengalė pirtis, prie kurios šalia priesienio buvo pristatyta antras rentinys su durimis iš priesienio. XX a. pradžioje ir šios baičių nykti. Valstiečiai dvigalių pirčių statybos neperėmė. Aptinkama tik plano atitikmenė. Šeimyniškelių kaime (Anykščių r.) XX a. antrojoje pusėje buvo pastatyta trijų patalpų pirtis: centre buvo įrengta virtuve, viename gale pirtis, o antrame – gyvenamasis kambarys. Stogas dvišlaitis. Tačiau siečių statybinės medžiagos bei konstrukcijos jau buvo visiškai nebe tradicinės, t. y. ne rentinių.

XVI a. dvarų inventoriuose minimos pirtys vadinamos *mazosiomis* (*maliuškomis*). Apie jas yra žinių ir ano meto valstiečių sodybas aprašančiuose dokumentuose. Tai vienos patalpos rentininiai statiniai, keturkampiai su durimis rentinio gale, dvišlaičiu stogu, su vienu nedideliu langeliu ir akmenų krosnimi kampe šalia durų. Tai tipiškas vienertmės

1 pav. a – pirtis su prisieniu (trisieniu), statyta XX a. vid. Varėnos r., Valkininkų apyl., Dargužių k. 1974 m.; b – pirtis su priemene (penkiasieniu). Utenos r., Sudeikių apyl. 1975 m. S. Daunio nuotraukos.

2 pav. Kompaktiško plano pirtis. Kupiškio r. J. Mačiūtės nuotrauka. 1973 m.
Tos pirties brėžinys. Braižė S. Daunys.

pirties trobesys, kokių XX a. pirmojoje pusėje dar buvo galima pamatyti senuosiuose viensėdžiuose bei kupetiniuose kaimuose. XX a. viduryje jų skaičius mažėjo, nes buvo statomos dažniausiai tik neturtingų valstiečių sodybėlėse: plito jau kitokio tipo dviejų patalpų pirtys su minėtu priesieniu (trisienu).

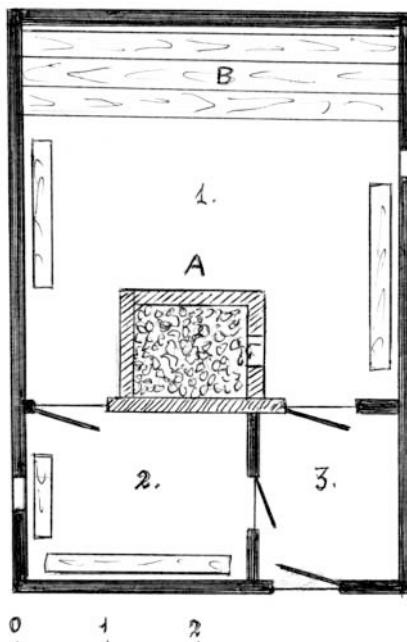
Taigi prie aptartos *mažosios (maliuškos)* pirties su durimis rentinio gale XVI a., kaip minėta, imta pristatinėti rentinines pereinamąsias patalpas – šulinės konstrukcijos

priesienius (1 pav. a, 6 pav. b). XX a. tokį nemažai. Viensėdžiuose jos ypač plito XX a. šimtmečio pirmojoje pusėje, pamėgtos gatviniuose kaimuose, kur pirtimis gyventojai naudojosi bendruomeniniais pagrindais. Pirtis su erdviu priesieniu – savitas higieninės paskirties architektūrinis statinys, formomis ir konstrukcijomis artimas aukštaičių viengalėms pirkoms su gana erdviais prieseniais. Nuo XX a. vidurio tokie trobesiai jau buvo reti, jas keitė pirtys su priepirčiu.

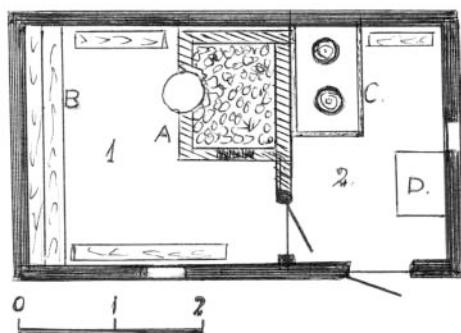
Iki XX a. vidurio Rytų Lietuvoje plito specializuotos pėrimuisi ir linų džiovinimui skirtos pirtys, statybos požiūriu artimos aprašytosioms – su rentiniuose prieseniais. Linams džiovinti skirtų pirčių prieseniai dažnai būdavo ne iš rastų, o karkasiniai, du karkaso šulus pristatant prie rentinio kampo. Tokio priesienio sienos nesandarios, asla plūktu molio, plotas kartais didesnis negu pirties, kad būtų galima sustatyti 4–5 mintuvus linams minti. Nors priesienių konstrukcija skyrėsi, abu aptartieji dvejopos paskirties statiniai etnografinėje literatūroje įgavo linpirčių pavadinimą.⁷ Viena iš tokų su karkasiniu priesieniu atkelta į Lietuvos liaudies buities muziejų iš Užtakų kaimo (Kaišiadorių r.). XX a. pirmojoje pusėje jų nemažai buvo Astravo rajono (Gudija) lietuvių kaimuose. Lietuvoje jos neteko paskirties XX a. antrojoje pusėje, nykstant individualiems valstiečių ūkiams, ilgiausiai išliko pietryčių Lietuvoje, tarpmiškiuose, kur nebūta melioracijos, nenaikinti vienkiemiai.

Pirčių su priemenėmis esama ir šiandien. Dydžiu ir planu seniau jos buvo artimos pirtims su prieseniais. Skyrėsi patalpų dalijimo konstrukcija. Literatūroje jos kartais vadintinos *penkiasienėmis*: keturių sienos sudaro pailgą rentinį, o penktąją sieną, kurios rastų galai įleidžiami į išilgines sienas, suformuoja priemenę, užimančią maždaug trečdalį rentinio ploto (1, 2 pav., 6 pav. c). Išorės architektūrinėmis formomis jos šiek tiek skyrėsi ir nuo archajinių pirčių su prieseniais – kitokios proporcijos. XX a. sienojai iš lauko pusės būdavo truputį aptašomi arba apipjaunami, kertes imta suleisti į spynas. Kaip ir viengalės, pirtys su priemenėmis buvo nedidelės (tik bendruomenės poreikiams jos buvo statomos erdvios). Kaip ir viengalėse, tokiose kartais buvo apdorojami linai ir todėl jos taip pat vadintos linpirčių. Toks rentinio dalijimas kapitaline sieną į dvi dalis būdingesnis Žemaitijai.⁸ Penkiasienės pirtys XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose neminimos, nedaug ką žinome apie jų statybą ir XIX a. Manytina, kad iš jų išsirutuliojo kompaktiško plano pirtys.

Kernavėje atkasta XIV a. vienos patalpos pirtis, kurios sienos surėtos taip pat iš rastų, tačiau su durimis šoniniame gerajame fasade, po dvišlaičio (archeologo išvada) stogo nuolyda (*paskoriumi*) ir akmenų krosnimi šalia durų.⁹ Tai kitokio tipo vienertmė pirtis. Tokių XVI–XVII a. rašytinių šaltinių

3 pav. Kompaktiško plano pirties (XX a. pirmoji pusė, Ignalinos r., Linkmenų klebonija) brėžinys. Braižė S. Daunys. 1977 m.

4 pav. 1980 m. statyta pirtis su vasaros virtuve, vaizdas ir brėžinys Anykščių r., Liudiškių k.
1 – pirtis, 2 – virtuvė,
A – krosnis, B – suolai
ir plautai, C – virykė,
D – stolas.
S. Daunio nuotrauka
ir brėžinys. 1982 m.

nemini, nors šio tipo pirčių bruožų esama sekciniuose dvarų trobesiuose. XX a. jų aptinkame mažiau negu su durimis iš galo. Vėliau iš jų formavosi ilgi su keliomis patalpomis vadanimieji sekciniai pastatai.

XX a. (turbūt ir anksciau) pirtys buvo priskiriamos prie ūkinį pastatų, nes jose buvo rauginamos odos, džiovinamas salyklas, rūkoma mésa ir pan. Tarpukariu prie aptariaimojo tipo vienos patalpos pirties galo imta pristatineti kal-

vę, staliaus dirbtuvę, virtuvę. Ekonominiai motyvai paveikė pirčių statybą, tokiais atvejais pastatas dažnai netekdavo tradicinio pavadinimo, imtas vadinti kalvelémis, dirbtuvémis. Ligi 1973 m., pavyzdžiu, Auksučių kaime (Šakynos apyl., Šiaulių r.) po vienu stogu dar tebebuvo pirtis, kalvė ir staliaus dirbtuvė. I kiekvieną patalpą buvo atskiras įėjimas iš fasado. Visas pastatas buvo vadinamas tai pirtimi, tai kalve. Taip pastatai buvo įvardijami (pagal ūkinę, gamybinę patalpų paskirtį) ir XVI–XVII a.: kartais dvigaliai ar viengaliai pastatai buvo vadinami tai pirtimis, tai braverais, kartais net seklyčiomis, jei tokia patalpa buvo po tuo pačiu stogu.

Kaimo pirčių statybos pokyčiams didelę įtaką turėjo XX a. pirmojoje pusėje besitęstantis gatvinių kaimų sodybų kėlimas į vienkiemius. Gatviniuose (grupiniuose) kaimuose buvo po keletą pirčių, nes viena pirtimi naudojos 5–7 kiemai. O išskurdamas vienkiemyje, beveik kiekvienas ekonomiškai išgalintis ūkininkas statėsi pirtį savo šeimos reikalams. Dėl to pirtys mažėjo, bet jų skaičius didėjo. Tūrių mažinimas keitė senųjų pirčių proporcijas, kai kurias konstrukcijas. Šeimos poreikiai lémė ir interjero atributikos kaitą.

Vietoj didelių pirčių su erdviais priesieniais bei priemėnėmis XX a. plito nedidelės vienertmės pirtys, atgijo prieangų statymo tradicija, kuri išliko senųjų viensėdių sodybose. Prieangis nebuvo laikomas patalpa, tik išorėje šalia durų įruošta vieta viršutiniams drabužiams sukabinti: sienoje sukalti mediniai kabliai (gembės), pasienyje – suolas, kiek prailgintas stogas, kad lietus neužlytu, kartais išplūkta molio asla. Prieangio plotis būdavo nuo 0,5 iki 1,5 m, Žemaitijoje – iki 3,7 m.¹⁰ Platesnių prieangų perlaidinius sienojus paremdavo keturkampėmis ar apvaliomis kolonélémis, patstatytomis ant akmenų (6 pav. D) arba ant apatinį perlaidinių galų. Kartais šoninių fasadų sienelės uždaromos antais, paliekant atvirą tik galiniame fasade.

XX a. pirmaisiais dešimtmeciais statytų pirčių su prieangiais buvo visoje Lietuvoje, bet jos būdingesnės Žemaitijai. Vienos su keturšlaičiais, kitos su dvišlaičiais stogais. To-

5 pav. a – naujausių formų pirtis su rūsiu šakniavaisiams. Anykščių r., Šeimyniškelių k. S. Daunio nuotrauka. 1982 m.;
b – plytinė pirtis, statyta 1960 m. Kaišiadorių r., Ginteikiškių k. J. Mačiūtės nuotrauka. 1974 m.

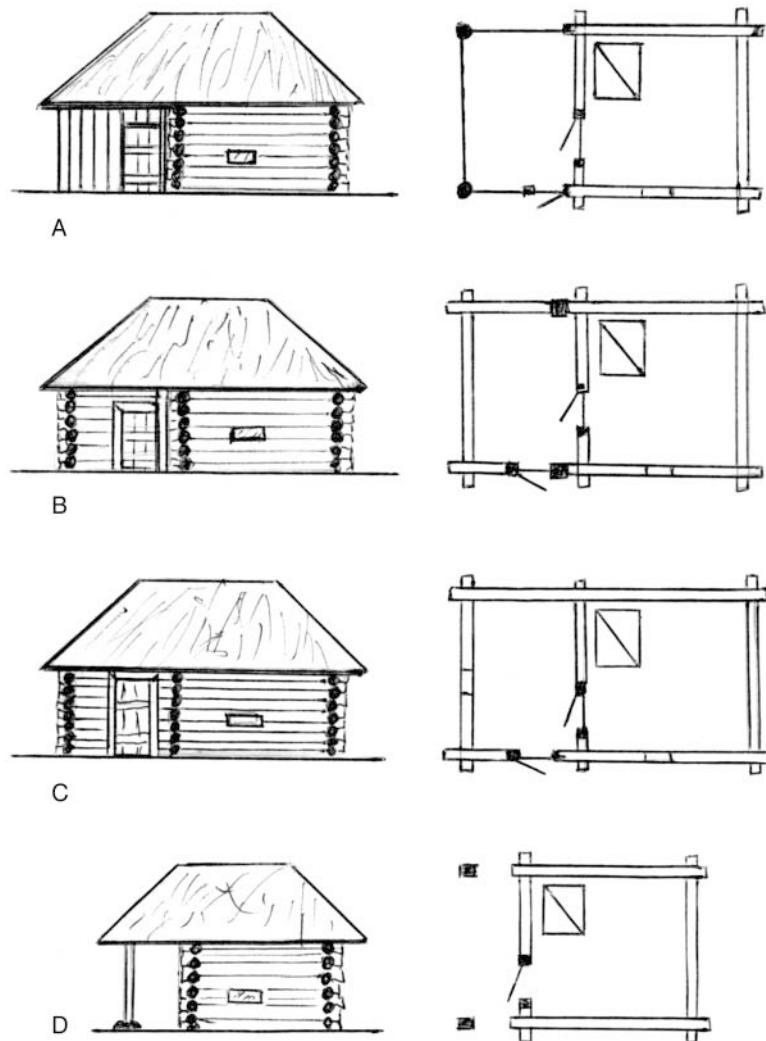

kių pirčių statybos tradicija, kaip liudija seni žmonės, ateina „iš senovės”.

Pirties prieangis laikomas priepirčio prototipu. Žemaitijos pirčių tyrinėtojas J. Mickevičius 1936 m. rašė, kad „iš prieangio išsvystė dažtinių dūminių pirčių priešpirčiai”.¹¹ Jie minimi XVII–XVIII a. slavų kalbomis rašytuose dvarų dokumentuose (*predbannik*, *pšylaznik*). Apie jų konstrukcijas žinių neturime. XIX–XX a. Lietuvoje priešpirčiais vadintos bet kokios patalpos ties pirties durimis, nesvarbu, kokių konstrukcijų jos būtu. Pirtis su priepirčiu yra savitas architektūros statinys – su griaudinės (kar-kasinės) konstrukcijos pereinamosiomis patalpomis, kurių sienos buvo apkalamos vertikaliomis lentomis arba užtaisomos kartelėmis bei šiaudų apmušalais (5 pav., 2, 6 pav. A). Besikuriantieji vienkiemiuose, taupydami statybinę medžiągą, naudojo ir senų pastatų medieną. Prieplėčiai tapo pereinamosiomis patalpomis, perėmusiomis prieangų funkcijas. Dėl to jie buvo mažinami kartais iki 1 m pločio. Daromi dažnai iš atsitiktinės statybinės medžiagos, ne visada dailiai išbaigtai prieplėčiai keitė pastatų išvaizdą, darė ją mažiau patraukliai. Tačiau pačios pirtys gana vykusiai derintos prie visos sodybos pastatų bei kraštovaizdžio.

Pirtis su priemene buvo patvaresnių konstrukcijų nei su priesieniu ar prieplėčiu. Matyt, tai lėmė jos plano plėtotę, formuojant trečią patalpą prie gerojo šoninio fasado. Tokių pastatų aptikta gana skirtinguose rajonuose: Kaišiadorių, Pasvalio. Jų planų sprendimai kiek skiriasi, ir tai liudija, kad statyba nesusijusi su gilesnėmis tradicijomis. Įdomiausias pavyzdys – M. Malinausko pirtis Paparčių kaime (Kaišiadorių r.): trečioji 2 m pločio galerinio tipo patalpa suformuota stogo užlaidos pagrindu, sienas apkalant vertikaliomis lentomis, kaip tai daroma įren-giant griaudinius prieplėčius.¹² Tokio reiškinio negalima laikyti atsitiktiniu, nors aiškesnių tradicių sąsajų tarp aptiktų pastatų planų kol kas neįstengta atsekti.

XX a. pirmojoje pusėje kaimuose ėmė plisti glausto (kompaktiško) plano šeimyninės pirtys (2 pav.).¹³ Statybiniu požiūriu jos sietinos su penkiasienėmis pirtimis. Tai nedideli rentiniai pastatai su dvišlaičiais, rečiau – keturšlaičiais stogais. Pailgas rentinys kapitaline siena pertvertas į dvi dalis: pirtį ir priemenę. Pastaroji – į dvi nedidelles patalpėles: priemenaitę ir persirengimo kambarį. Vienerios durys į kambarį visada esti iš priemenaitės, kitos – vaikščioti tiesiogiai iš pirties (3 pav.). Kai yra durys iš pirties į persirengimo kambarį, krosnis kartais nukeliamas prie

6 pav. Pirtys: A – su prieplėčiu, B – su priesieniu, C – su priemene, D – su prieangiu.

galinės sienos priešais duris (2 pav.). Tokia tipiška glausto plano pirtis eksponuojama Lietuvos liaudies buities muziejuje Daujėnų sodyboje.

Tokias pirkles 1929–1939 m. Žemės ūkio rūmų (ŽŪR) Statybos skyrius rekomendavo statyti besikuriantiems sodybose: buvo parengta keletas projektų, viename iš jų net vištide vietoj périmosi patalpos. Sunku pasakyti, kokią reikšmę tai turėjo tokį pirčių išplitimui visoje Lietuvoje. S. Gutautas rašo, kad ŽŪR Statybos skyrius per savo gyvavimo laiką kaimo trobesių statybai bei raidai didesnio poveikio neturėjo.¹⁴ Aptariamojo tipo pastatų daugiau aptikta šiaurės bei šiaurės rytų Lietuvoje. Jų gausu Estijoje ir Latvijoje, todėl galima prieštarauti, kad būtent šiaurinai kaimynai šiuo atveju mums galėjo turėti nemenkos įtakos. Bet kažin ar glausto plano pirčių statybą galima laikyti siaurai lokaliniu reiškiniu: XX a. ji buvo išplitusi visame rytų bei centrinės Europos areale. Tačiau matyt ir tai, kad Lietuvoje tokį rentinio skaidymą į tris dalis diktavo nuosekliai tradicių pastatų statybos raida. Apie tai liudija jau ir XVII a. Lietuvos dvarelių dokumentai. Tarpukariu buvo skatinamas intensyvus ūkininkavimas, todėl siūlyta atnaujinti sodybas, statyti kompaktiško plano gyvenamuosius namus. Tačiau Statybos skyriaus parengti projektai liudija nutolimą nuo liaudies architektūros tradicijų.

XX a. antrojoje pusėje naujosiose sodybose (taip jas įvardijo ŽŪR) pastebima tendencija sudarinti netradicinių trobesių derinius, nebūdingus tradicinėms ūkininkų sodyboms. Pastate, kur yra garažas ar sandėlys, rūsyje įruošiama, pavyzdžiu, pirtis, naujoviška medinė pirtis statoma ant betoninio rūsio (5 pav., 1) ir pan. Buitiniai bei ūkiniai pokyčiai lėmė naujoviškus pastatų derinius.

Naujosios glausto plano pirtys savo dydžiais panašėjo į šeimynines. Išorė įgavo naujų architektūrinį bruožą, būdingų XX a. naujoviškiems kompaktiškojo plato gyvenamiesiems namams. Skiriasi tik dydžiai. Tokios pirtelės bei netradiciniai kompaktiško plato gyvenamieji namai, statyti iš plytų pagal tipinius projektus, plito XX a. antrojoje pusėje. Pavyzdžiu gali būti Liudiškių k. (Anykščių r.) 1980 m. statyta pirtis su priemenaite, išore primenant nedidelį šaliavatomis sienomis medinį gyvenamąjį namą (4 pav., 2). Tokia tendencija atispindi ir ŽŪR siūlytuose projektuose. Tai liudija, kad pirčių statybos pokyčiai XX a. vyko priklausomai nuo ūkio bei ekonomikos pokyčių, sodybų modernizavimo tempų.

Taigi akivaizdu, kad tradicinio plato bei dydžio pirtys kitos, prie jų vienaertmo rentinio pristatant naujas funkciskai artimas patalpas. Taip imta didinti patalpų skaičių rentinyje, tai lėmė pastato dydį bei formą.

Išvados

XVI–XVII a. dvigalių pirčių XX a. Lietuvos kaimas neperėmė, jos išnyko, nykstant senosioms dvarų sodyboms. Šimtmecio pabaigoje išnyko ir rūsinės pirtys, Pietryčių Lietuvoje kur ne kur išliko pusrūsinės.

Ūkininkų skirstymo iš gatvių gyvenviečių į vienkiemius reforma sunaikino daug senų pirčių. Naujoviškose vienkiemiuose sodybose vienos šeimos reikalams imta statyti pirtis su patobulinta vidaus įranga: atsirado krosnys su moliniais gaubtais ir dūmtraukiais, vandens šildymo statinės su vamzdžiais. Pastatėlio išvaizda įgyja kiek kitokias architektūrines formas bei matmenis. Nuo ketvirto dešimtmecio ēmė plisti kompaktiško plato trijų patalpų pirtys.

XX a. paskutiniaisiais dešimtmeciais naikinant vienkiemius, pirčių skaičius kaime mažėjo, naujose kolektyvinio kaimo gyvenvietėse daugėjo dailesnių formų nedidelių šeimai skirtų pirčių su priemenėmis ir priepirčiais, rečiau glausto plato.

Pirčių architektūra bei sanitarinė įranga, palyginti su šimtmecio pradžios pirtimis, kiek pagerėjo: plintant naujoviškomis sodybomis bei trobesiams, keitėsi ir pirčių statyba, pamažu nutolstant nuo senųjų statybos tradicijų.

NUORODOS:

1. Narbut T. Dzieje storozytne narodu litewskiego. – Wilno, 1838. – T. 3. – P. 550.
2. Jablonskis K. Lietuviški žodžiai. – Kaunas, 1941. – P. 136.
3. Sabaliauskas A. Lietuvių pirtis // Kosmos. – 1922., sąs. 4, p. 467.
4. Čerbulėnas K. Valstiečių kiemo pastatų formavimasis istorija Lietuvoje. (Daktaro disertacijos mašinraštis), 1973, p. 174.
5. Bugailiškis P. Senovės pirtis. – Gimtasai kraštas. – 1934, Nr. 2, p. 93.
6. Jablonskis K. Istorijos archyvas. – Kaunas, 1934. – P. 245 ir kt.
7. Vyšniauskaitė A., Laniauskaitė J. Valstiečių linininkystė ir transportas. – Vilnius, 1977. – P. 78–80; Daunys S. Pirtys, lininės ir linpirčės Kauno pamariuose XIX–XX a. // Rumšiškės, 1982. – P. 13–21.
8. Čerbulėnas K. Apie lietuviškų dvigalių gyvenamujų namų susidarymą // Lietuvos TSR architektūros klausimai. – Vilnius, 1964. – T. 2. – P. 175.
9. Luchtanas A. Kernavė. Naujausi archeologiniai tyrinėjimai // Mokslas ir gyvenimas. – 1978, Nr. 1, p. 12–14.
10. Mickevičius J. Senovės žemaičių pirtis. – Gimtasai kraštas. – 1936, p. 470–479.
11. Mickevičius J., op. cit., p. 473.
12. Apraša ir bréžinė žr.: Daunys S. Paparčių apylinkės pirtys // Paparčių ir Žaslių apylinkės. – Kaišiadorys, 1997. – P. 265–266.
13. V. Švipas ją vadino pirtimi su trimis patalpomis. Pastato tipas neapibrėžiamas, nes šiame dvare minėtos XVII a. dvigalės pirtys taip pat buvo trijų patalpų. Švipas V. Ūkininko pirtis. – Kaunas, 1934. – P. 4; Kaip kurti ir tvarkyti sodybą. – Kaunas, 1933. – P. 19.
14. Gutautas V. Žemės ūkio rūmų Statybos skyriaus poveikis lietuvių liaudies architektūrai // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, ser. A. – 1986, Nr. 1(94), p. 90.

The changes in building traditional peasant bath-houses in the 20th century

Stasys DAUNYS

Based on archaeological finds (Kernavė, 14th century), dead stock of Lithuanian manors of the 16–17th centuries and investigations of peasant bath-houses the changes in building Lithuanian bath-houses in the twentieth century have been traced. Bath-houses, which had one room and side door, remained unchanged between the 14th century and the late 20th century. Bath-houses with two ends (three rooms), which were popular in farmsteads of sixteenth-century manors, disappeared in the early twentieth century, whereas the dug-out bath-houses disappeared in the late twentieth century. In the first half of the 20th century the number of group settlements decreased and big village community bath-houses with two rooms were superseded by smaller bath-houses of similar design, which were built in individual farmsteads and used by one family. The cultural progress, improving building tectonics and advanced constructions resulted in an increase of the number of bath-houses; particularly in the eastern part of Lithuania. The interior equipment of bath-houses also improved: smoke bath-houses with open stone-stoves were replaced by bath-houses with chimneys. The traditional interior design remained unchanged (the stove used to be situated in the corner near the door), however, the interior equipment improved: board floor became popular, small windows without glass were replaced by larger ones with window-frames and glass. In the first half of the century there appeared bath-houses of new construction. They were compact, had 3 rooms, a gable-roof, 2–3 glazed windows and were boarded on the outside. By architectural forms and layout they resembled compact dwelling houses which became more and more unlike the traditional one- or two-end dwelling houses. In the late 20th century bath-houses used to be joined with other outbuildings: smithies, joiners' shops, cooking houses, garages. In the period of collectivization individual bath-houses disappeared together with individual farmsteads. On collective farms urban bath-houses were built. Many individual farmsteads and, concomitantly, traditional bath-houses survived in the localities where land reclamation was not implemented.

Muziejaus g. 6–3, Rumšiškės,
Kaišiadorių raj.

Gauta 2003 09 13, spaudai įteikta 2004 06 18

Laisvalaikio kultūra – neformaliojo ugdymo faktorius

Daiva MOCKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas: visuomenei susirūpinus vaikų socialinėmis problemomis – augančiu nusikalstamumu, smurtu prieš vaikus, narkomanija ir pan., kuriamos ir įgyvendinamos įvairos vaikų socializacijai skirtos programos. Šių programų turinys arba dažniausios prevencinės priemonės ir strategijos yra vaikų užimtumo organizavimas neformaliojo ugdymo** metodais (kultūriniai ir pramoginiai renginiai, kūrybiniai, meniniai, kiti vaikų gabumus ugdyantys užsiėmimai, žaidimai ir pan.). Turinėjamas laisvalaikis svarbu ne tik socialiai pažeistiems, bet visiems vaikams, nes laisvalaikio turinys daro didelę įtaką kiekvieno vaiko socializacijos procesui. Valstybė, stokodama finansinių resursų, neskiria pakankamai dėmesio vaikų laisvalaikio kultūros plėtotei, nėra sudarytos lygios galimybės visiems vaikams rinkitis laisvalaikio veiklą pagal poreikius.*

Šio straipsnio tikslas – atskleisti laisvalaikio kultūros įtaką neformaliojo ugdymo kokybei. Remdamiesi literatūros šaltinių, statistikos duomenų analize, socialinių ir kitų tyrimų apibendrintais duomenimis, empiriniu tyrimu, atliku tarp Vilniaus miesto moksleivių, formuluojamame išvadą, kad kuo socialiai reikšmingesnė veiklą rinksis vaikas, kuo aukštesnė bus jo laisvalaikio kultūra, tuo geresnė neformaliojo ugdymo kokybė.

Laisvalaikio kultūra kaip neformaliojo ugdymo kokybinis komponentas

Laisvalaikio kultūra apibrėžiama kaip kasdienė kultūrinė veikla laisvalaikiu (laisvu nuo darbo metu), sąlygojanti asmenybės savikūrą, laisvalaikio bendravimą, kūrybinių poreikių tenkinimą. Laisvalaikio kultūrai priskiriamos kelios funkcijos (paskirtys): rekreacija (fizinių ir psichinių gyvybių jėgų atstatymas), asmenybės tobulėjimas (G. Kviesienė, A. Liepuonius, 1991). Pagrindinės laisvalaikio kultūros dalys: laisvalaikio bendravimas, savišvieta, pramogos, šventės, žaidimai, mėgėjų veikla, glaudžiai susijusi su kultūra, menu, įvairių laisvalaikio kultūros institucijų darbu (Lietuvos kultūros namų konцепcija, 1989). Laisvalaikio kultūros sudedamosios dalys svarbios ir neformaliajam ugdymui, kurio tikslas – sudaryti galimybes asmenybei reikštis ir rekreacijos poreikiams tenkinti, siekti atskleisti ir plėtoti

gebėjimus, polinkius ir kūrybiškumą. Neformalusis ugdymas, vienas iš dažniausiai aptariamų ir nagrinėjamų terminų 1960–1970 m. švietimo politiką ir teoretikų forumuose, yra vienas svarbiausiu asmenybės socializacijos veiksnių. Daugumas ekspertų šis terminas dažnai prilyginamas mokymosi visą gyvenimą (lifelong learning) koncepcijai. Diskusijų apie neformalujį ugdymą dalyviai, tokie kaip T. Tight (1996), P. E. Fordham (1993) siūlė, kad neformaliojo ugdymo sampratos, apimančios mokymąsi per visą gyvenimą, ugdymą už formalųjų ugdymo institucijų ribų bei mokymąsi ir tobulinimąsi pasirinkta saviraiškos kryptimi, gali plėtotis keturiomis kryptimis:

- Sudarant sąlygas ugdytis socialinės atskirties grupėms.
- Susiejant su specifinėmis asmenų grupėmis.
- Nustatant aiškius specifinius tikslus.
- Lanksčiai pasirenkant organizacijos metodus ir technologijas.

Daugelyje Europos kraštų neformalusis ugdymas darbo metodais yra artimas arba gimininingas bendruomeniniam ugdymui, jaunimo darbui, informaliam ugdymui ir socialinei pedagogikai.

UNESCO iškėlė idėją mokytis visą gyvenimą, kuri buvo apibendrinta UNESCO 1972 metų raporte „Mokytis gyventi“ (*Learning to Be*). UNESCO švietimo sistemų apibendrinimai (UNESCO 1972), P. Coombs ir M. Ahmed (1973) darbai bei Lietuvos normatyviniai dokumentai leidžia teigti, kad:

formalusis ugdymas – hierarchiškai struktūruota, chronologiškai išdėstyta švietimo sistema, prasidedanti nuo pradinio ugdymo, besiremiant universaliomis žiniomis, akademiniams rodikliais ir susidedanti iš specializuotų atskirų mokymo dalykų programų ir pilnos bendrojo, profesinio arba specializuotų studijų dienos.

informalusis (laisvas) ugdymas – visą gyvenimą trunkantis individualus procesas, pagristas individualiais gebėjimais, poreikiais ir vertybėmis, kasdieniais eksperimentais ir asmeninės aplinkos, kurioje didžiausią vaidmenį vaidina šeima ir artimiausia bendruomenė (kaimynystė), įtaka bei ugdomąja makroaplinkos (sociokultūrinė artimoji aplinka ir tolimesni sociokultūriniai subjektai, tokie kaip masinės informavimo priemonės, biblioteka, elektroninės informacijos resurso, parodos, kultūrinis gyvenimas ir kt.) įtaka.

neformalusis ugdymas – bet koks organizuotas ugdymo procesas, vykstantis už formaliojo ugdymo sistemos ribų. Neformalusis ugdymas nesiremia formalizuotomis programomis, neišduodami mokslo cenzą liudijantys dokumentai.

Formalusis ugdymas susijęs su švietimo ir kvalifikacijos

* **socializacija** – žmogaus vystymasis per visą jo gyvenimą saveikaujant su aplinka, socialinių normų ir kultūrinų vertybų perėmimo procesas, taip pat savęs tobulinimas ir realizavimas toje visuomenėje, kuriai jis priklauso (Vaikų ir jaunimo socializacijos programos projektas, 2002).

** **neformalusis ugdymas** – ugdymas, skirtas vaikų ir jaunimo gebėjimams atskleisti, saviraiškos poreikiams, kūrybiškumui plėtoti, turinėjamas praleisti laisvalaikį, socializacijai ir nusikalstamumo (krizių) prevencijai įgyvendinti (pagal Neformalaus vaikų ir jaunimo švietimo konceptijos projektą, 2002).

institucijų sistema, neformalusis ugdymas dažniausiai susijęs su neformaliomis bendruomenės grupėmis, sociokultūrinėmis akcijomis, interakcijomis tarp draugų, šeimos, kolegų. Realiame gyvenime formalusis, neformalusis ir informalusis ugdymas dažnai persipina, ir ribas tarp šių ugdymo kryptių tiksliai nustatyti sunku.

Neformalusis ugdymas, kaip laisvalaikio kultūra, aprépia visus visuomenės narius. Vaikai yra jautriausia visuomenės dalis, jų psichika labili ir vertybų sistema dar tik formuoja, tad didžiausią įtaką neformalusis ugdymas daro būtent šiai visuomenės daliai. Laisvalaikio kultūra deda pagrindus tolesnei vaiko asmenybės raidai, veikia jo socialinį elgesį.

Laisvalaikio kultūros kaip neformaliojo ugdymo veiksniai, organizuojamos veiklos formos

Neformalusis ugdymas, kaip ir laisvalaikis, gali būti organizuotas ir neorganizuotas. Galima formuluoti tikslus ir ne, galima tikėtis ir numatyti rezultatus, galima jų ir nenumatyti. Bendras bet kurios veiklos požymis yra tai, kad veikiama laisvo laiko metu. Laisvalaikio metu žmogus gali tenkinti asmeninius poreikius laisvu arba organizuotu būtu, pasinaudodamas sociokultūrinės, socioedukacinės organizuotos veiklos pasiūla.

Sociokultūrinės, socioedukacinės laisvalaikio veiklos organizatoriai ir formos:

Šeimoje bendraujama nuolat, bendravimas nukreiptas (arba ne) į vaiko auklėjimą arba auklėjimo korekciją (Ə. Bėrph, 1994), vaikai perima tėvų vertynes, patirtį ir t.t. Šeima dažnai veikia ką nors kartu. Veiklos vertyninis ugdomasis poveikis gali būti labai skirtingas, priklausomai nuo veiklos turinio ir tikslų, gali būti prognozuojamas arba ne. Viena svarbesnių laisvalaikio šeimoje funkcijų – rekreacija (Z. Bajoriūnas, 1997).

Mokykloje organizuojami būreliai, savivalda, fakultatyvai, sekcijos, studijos. Čia vykdoma veikla dažniausiai turi tikslus, rezultatas prognozuojamas; kiek mažiau rezultatas prognozuojamas klubų, dienos centrų, tikslai ne tokie konkrečiai. Sudėtingiau patikrinti, ar igyvendinti tikslai, jeigu veikla vyksta bibliotekoje, moksleivis naršo po internetą ar pan. Šio pobūdžio laisvo laiko praleidimo formas moksleivis renkasi pagal savo vertybų sistemos prizmę. Jeigu bibliotekoje ar prie interneto leidžiamas laikas turi konkretų turinį, tai šią veiklą taip pat galima prognozuoti, galima jai formuluoti ir tikslus.

Bažnyčiai. Turiningas auklėjimo procesas čia vyksta nuolat, bandoma prognozuoti ir formuluoti tikslą, tačiau rezultatus patikrinti sunku, nes kiekvienas klausytojas pamokslą išklauso ir vertina pagal savo vertybų sistemos prizmę. Kita vertus, bažnyčios organizuojami kursai, paskaitos, sekmandieninės mokyklėlės daro stiprų ugdomajį poveikį. Aktyviai praktikuojančių tikinčiųjų šeimoms bažnyčia tampa vienu svarbesnių laisvalaikio kultūros komponentu.

Kitos valstybinės ir nevalstybinės institucijos. Šių institucijų spektras labai platus, bet jas galima skirstyti pagal galio-

mybę formuluoti tikslus ir prognozuoti rezultatus, organizuotumą ir formas.

- a) labiausiai prognozuojamą poveikį ir konkrečius asmenybės ugdymo tikslus gali formuluoti papildomojo mokymo mokyklos ir institucijos (muzikos, dailės, meno, sporto, sekmadieninės mokyklos ir kt. institucijos, kurios turi konkrečius darbo tikslus, programas, uždavinius ir višą kitą formaliai ugdymo sistemai būdingą atributiką);
- b) sekanti institucijų grupė, taip pat tikslinai organizuojanti savo veiklą, numatanti rezultatus ir formuluojanti tikslus, kuriuos iš dalies taip pat galima patikrinti, tai – papildomojo ugdymo institucijos, kuriose veikla organizuojama pagal tam tikras temas: gamtosauginiai, turistiniai, techninės kūrybos būreliai, meno ir dailės, muzikos ir šokio studijos, teminiai konkursai ir olimpiados, stovyklos, kursai ir paskaitos. Šiose institucijose visus vieni ja tikslas – konkreti veikla;
- c) kita grupė, kurios veikla organizuojama, tikslą tai pat galima formuluoti, patikrinti nors sunku, bet įmanoma, tai – laisvalaikio klubai, sporto ar muzikos klubai, moksleivių namai, įvairaus tipo stovyklos, dienos užimtumo centrai, visuomeninės organizacijos, įvairios sporto aikštės, teminiai parkai, parodų rūmai;
- d) mažiausiai galima prognozuoti pramogų klubų, bibliotekų, interneto, žaislotekos, kino teatrų, laisvalaikio parkų, masinių renginių, kiemo ugdymo rezultatus. Jeigu veikla organizuota, galima formuluoti ir konkrečius uždavinius, tačiau patikrinti neįmanoma. Kiekvienas, leidžiantis laisvą laiką šiose institucijose, turi individuilius tikslus, kurie atspindi jo vertybų sistemą ir laisvalaikio poreikius.

Žiniasklaidos reikšmingumas asmenybės ugdymui, priklausomai nuo konkretaus turinio, taip pat gali būti ir prognozuojamas, ir neprognozuojamas.

Uždaviniai gali būti formuluojami kaip socialiai reikšmingi ir bereikšmiai: pavyzdžiu, geografijos, kitos moksliinės laidos, kulinarijos laidos, diskusijos aktualiomis visuomenei temomis ir pan. Praplečia žmogaus pasauležiūrą, teikia naujų žinių, skatina domėtis ir pan. Mažiau reikšmingos yra publicistinės TV laidos, tokios kaip „Abipus sienos“, „Srovės“ ir pan., ugdančios nepasitikėjimo ir baimės jausmus. Vulgarus humoro laidos, agresiją demonstruojančios laidos ir filmai yra dinamiški ir patrauklūs, bet dažniausiai daro neigiamą įtaką vaiko vertybų sistemai ir elgesiui. Spaudos ir kitų informacijos priemonių socialinis reikšmingumas ir įtaka vaiko asmenybės ugdymui priklauso nuo jų turinio ir keliamų tikslų ar uždaviniių.

Visų šių užimtumo formų poveikio stiprumas priklauso nuo:

Organizuotumo (organizuota ar ne). Organizuotumui reikalingi žmogiškieji ištakliai, o organizuojant veiklą visada formuluojamas tikslas.

Laiko arba trukmės (kuo daugiau laiko užsiimama konkrečia veikla, tuo didesnę įtaką ji daro asmenybei). Laikui ir trukmei daro įtaką šie faktoriai: socioedukacinių institucijų

infrastruktūra ir gyvenamoji vieta, finansiniai ištekliai, dalyvaujanciųjų veikloje amžius, psichinės ir fizinės ypatybės.

Turinio ir formos (turinį ir formą sąlygoja keliami tikslai, poreikis daryti stiprią įtaką ar ne. Tikslai gali būti arba ne, bet forma išlieka visada. Keliamiems tikslams kažkiek įtaikos daro pasirinkta forma ir atvirkščiai, taip pat daro įtaką finansiniai resursai, socioedukaciniai poreikiai ir pan.).

Motyvaciją pasirinkti veiklą ir joje dalyvauti nulemia psichinės, fizinės savybės, amžius, pačių dalyvių ir jo artimiausios aplinkos (šeimos ir draugų) vertybų sistema, gyvenamoji vieta, kultūrinių ir socioedukacinių institucijų infrastruktūra, finansiniai ištekliai, laisvalaikio praleidimo poreikiai ir igyta kompetencija.

Neformaliojo ugdymo tikslas yra laisvalaikį padaryti kokybišką, turiningą.

Visuomenės poreikiai skiriasi nuo konkretaus *asmens poreikių*. Kita vertus, visuomenės poreikiai atitinka kiekvieno žmogaus poreikius atskirai. Visuomenė, dėdama pastangas organizuoti neformaliojo ugdymo veiklą, tikisi:

- ugdyti pilietiškumą (nes vaikai – būsimieji valstybės piliečiai ir valdytojai);
- išlaikyti ir puoselėti kuo aukštesnę visuomenės kultūrą;
- organizuoti nusikalstamumo ir žalingų įpročių prevenciją (nes tai kelia pavojų ne tik pačiam vaikui, bet ir visai visuomenei);
- atlikti korekcinę funkciją (t.y. koreguoti tai, ką neteisingai padarė formalios ugdymo sistemos, nes vėlgi žmogaus nepasitenkinimas gauta nekokybiška paslauga keilia grėsmę kitims visuomenės nariams).

Visuomenė, tenkindama savo narių poreikius, sudaro galimybes organizuotai ar neorganizuotai:

- tenkinti saviraiškos, savirealizacijos ir kūrybiškumo poreikius (taip pat talentams ugdytis ir profesiškai pasirengti);
- papildomai švestis ir tobulėti;
- sukurti laisvalaikio praleidimo vietas ir formas.

Visas neformalusis ugdymas, kaip ir laisvalaikio kultūra, yra laisvas, nevaržomas, savanoriškas. Laisvalaikio kultūros neįmanoma reglamentuoti kokialiai nors dokumentinis, tai yra kiekvieno žmogaus buities dalis, tačiau visuomenė, siekdama išgyvendinti savo tikslus, turi nuspręsti, kokias veiklas, atitinkančias jos ir kiekvieno nario atskirai neformaliojo ugdymo poreikius, valstybė gali remti. Remiant konkretios veiklos formas, pasiūlant įvairias laisvo laiko užimtumo formas, galima daryti įtaką visuomenės narių laisvalaikio kultūrai.

Vaikų laisvalaikio praleidimo poreikių analizė

Siekiant išsiaiškinti, kokios populiariausios laisvalaiko praleidimo formos tarp moksleivių XXI amžiaus pradžioje, apklausta 500 Vilniaus miesto moksleivių. Iš duomenų analizės matyti, kad populiariausias užsiėmimas kiekvieną dieną yra žiūrėti televizorių (95,45 proc.), laiką praleidžia kieme su draugais

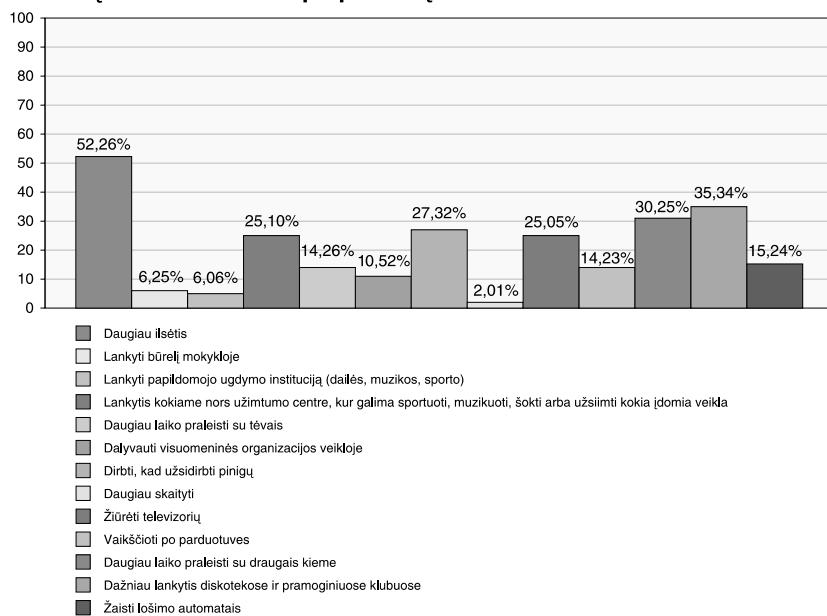
81,81 proc., o 63,63 proc. žaidžia su kompiuteriu. Gana nemažas procentas respondentų nurodė, kad kiekvieną dieną žaidžia lošimo automatais – 22,72 proc. (31,81 proc. nurodė, kad niekada nežaidžia). Kitais užsiėmimais (sportavimas, pagalba namuose, praleidžiamas laikas kavinėse ar diskotekoje) užsiimama daugmaž tolgyai (18,18 proc. – 27,27 proc.). 36,36 proc. moksleivių nurodė, kad kartą per savaitę lanko būrelį mokykloje arba kitą papildomojo ugdymo instituciją, tačiau atitinkamai 22,72 proc. ir 27,27 proc. nurodė, kad niekada papildomojo ugdymo užsiėmimų nelankė. Net 36,36 proc. moksleivių nurodė, kad kartą per savaitę sportuoja. Apskritai sportas yra viena populiariausiai moksleivių užimtumo formų, nes net 63,63 proc. moksleivių nurodė, kad nors retkarčiais sportuoja. Populiarus tarp moksleivių meninis ugdymas (54,54 proc.) ir gamtinis – ekologinis (45,45 proc.) ugdymas. Kur kas mažiau populiarėsniai kiti laisvalaikio užsiėmimai: techninis ugdymas – 13,63 proc.; etnine kultūra domisi taip pat tik 13,63 proc.; šokių kolektyvus lanko 13,63 proc.; visuomeninių organizacijų veikloje dalyvauja tik 9,09 proc.

Moksleiviai mielai važiuoja su klase į ekskursijas (77,27 proc.), lankosi diskotekose (59,09 proc.) ir tradicinėse mokyklos šventėse (Naujuujų metų karnevale, krikštynose ir panašaus pobūdžio pramoginiuose renginiuose) – 36,36 proc..

Dažnai laisvalaikio praleidimo formų pasirinkimui daro įtaką tėvai (13,63%), draugai (18,18 proc.), pragmatiniai būsimos profesijos interesai (9,09 proc.), bet dažniausiai ir labiausiai sveikintina motyvacija, kai pasirinkta veikla yra moksleivio hobis (50,00 proc.).

Tyrimo metu moksleivių buvo pasiteirauta, kada paskutinį kartą lankėsi meno ar kultūros institucijose. Paaiškėjo, kad dažniausiai lankomasi kino teatre (36,36 proc. nurodė, kad lankėsi vakar). 22,72 proc. nurodė, kad lankėsi prieš savaitę kino teatre ir bažnyčioje. 40,9 proc. moksleivių nurodė, kad prieš mėnesį aplankė parodą, o 18,18 proc. – teatrą.

Ką norėtumei veikti po pamokų

Tačiau net 31,81 proc. moksleivių nurodė, kad teatre buvo prieš metus, ir tiek pat nurodė, kad neatsimena. 27,27 proc. neatsimena, kada lankėsi parodoje. Ne visada vaikų laisvalaikio praleidimas neatitinka jų poreikių, tad tyrimo metu buvo teirautasi, ką moksleiviai norėtų veikti, jeigu jie turėtų daugiau laiko. Paaiškėjo, kad vaikams trūksta poilsio – 52,20 proc. Moksleiviai dažniau norėtų lankytis pramoginiuose klubuose ir diskotekose (35,34 proc.), norėtų dirbtį ir užsidirbtį pinigų (27,32 proc.), bendrauti su draugais (30,25 proc.). Pedagoginėje visuomenėje kalbama, kad sąlygos vaikų saviraiškai nepakankamos, tačiau tik 6,25 proc. norėtų lankytis būrelį mokykloje ar kitoje papildomojo ugdymo institucijoje (25,10 proc.) (1 diagrama). Šis faktas rodo, kad nėra pakankamai tiriamos vaikų laisvalaikio poreikiai. Visuomenė turi ne tik tenkinti vaikų laisvalaikio poreikius, bet ir ugdyti turinio laisvalaikio praleidimo poreikį. Galima išvada, kad ne viską lemia pinigai, o reikalingi energingi, vaikų sudominti pajėgūs pedagogai ir didesnis tėvų dėmesys. Tokiu būdu galima tikėtis turinėsnes vaikų laisvalaikio, pozityvesnės motyvacijos ir aukštesnės laisvalaikio kultūros.

Išvados

Laisvalaikio kultūra yra svarbus neformaliojo ugdymo ir asmenybės socializacijos veiksny.

Laisvalaikio veiklos pasirinkimą nulemia psichinės, fizičinės savybės, amžius, artimiausia aplinka, gyvenamoji vieta, kultūrinių ir socioedukacinių institucijų infrastruktūra, finansiniai ištekliai, laisvalaikio praleidimo poreikiai.

Tyrimas parodė, kad vaikai dažniau renkasi mažiau socialiai pozityvų laisvalaikį, nurodo, kad trūksta pramogų. Šiuolaikiniams paaugliui norisi greičiau būti savarankišku, užsidirbtį pinigų.

Iš aukšciau išdėstyto medžiagos galime formuluoti išvadą, kad kuo socialiai reikšmingesnė veiklą renkasi kiekvienas vaikas, tuo kokybiškesnė jo laisvalaikio kultūra ir neformalusis ugdymas. Kokybės neformalusis ugdymas turi lemiama vaidmenį asmenybės vertybinei brandai ir socialinės komunikacijos lygiui. Kultūra dėl kultūros neegzistuoja, ja kuria žmonės, ji yra skirta žmonėms, todėl vardan jų pačių ji turi būti puoselėjama, propaguojama ir, pagaliau, vartojama. Kokybės laisvalaikio kultūra yra labai svarbus, o dažnai net lemiamas asmenybės ugdymo ir ugdymosi komponentas.

LITERATŪRA

1. Bajoriūnas Z. Šeimos edukologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams.–Vilnius: Jošara, 1997.– 49 p.
2. Coombs P. (1968). The World Educational Crisis. – New York, Oxford University Press.
3. Coombs P. (1985). The World Crisis in Education. – New York: Oxford University Press.
4. Coombs P. with Ahmed M. (1974). Attacking Rural Poverty. – Baltimore: The John Hopkins University Press.
5. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.– P. 917–918.
6. Fordham P. E. (1993) 'Informal, non-formal and formal educa-

tion programmes' in YMCA George Williams College ICE301 Lifelong Learning Unit 2. – London: YMCA George Williams College.

7. Graham-Brown S. (1991). Education in the Developing World. – Harlow: Longman.
8. Jeffs T. and Smith M. K. (eds.) Using Informal Education. An alternative to casework, teaching and control. – Milton Keynes: Open University Press.
9. Kvieskienė G., Liepuonius A. Laisvalaikio kultūra // Lietuvos kultūros kongresas. – Vilnius: Spaudos departamento Leidžios centras, 1991. – P. 530 –533.
10. Lietuvos kultūros namų koncepcija. – Vilnius: LTSR mokslinis metodinis kultūros centras, 1989. – 31 p.
11. McGivney V. and Murray F. (1991) Adult Education in Development. Methods and approaches from changing societies. – Leicester: NIACE.
12. Rubenson K. (1982) Interaction Between Formal and Non-Formal Education. – Paris, Paper for Conference of the International Council for Adult Education.
13. Tight M. (1996) Key Concepts in Adult Education and Training. – London: Routledge.
14. UNESCO (1972) Learning to Be (prepared by Faure E. et al). – Paris: UNESCO.
15. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия.– С. Петербург: Братство , 1994.–224 с.

Leisure Time Cultural Activities as a Factor of Informal Education

Daiva MOCKEVICIENĖ

As the society has begun paying attention to children's social problems like increasing juvenile delinquency, violence against children, drug abuse and similar ones, a variety of programmes intended for child socialisation started emerging and being implemented. The contents or most widely used prevention measures and strategies included in such programmes embrace child activity organisation using informal methods of education: cultural and entertainment events as well as creative, artistic and other activities, games, etc., which help to develop children's capabilities. Organisation of purposeful leisure activities is important not only for socially disadvantaged children, but for all the children, as the contents of such activities are of importance in every child's socialisation process. Due to insufficient financial resources, inadequate attention is paid to development of children's leisure time cultural activities on the national level, and no equal opportunities are provided for all the children to choose leisure activities according to their needs.

The **objective** of the present article is to disclose the influence of leisure time cultural activities on the quality of informal education. On the basis of literary sources, analysis of statistical data, generalised results of social and other research as well as empirical analysis carried out with schoolchildren learning in Vilnius, we have drawn a **conclusion** that the more socially important activities are chosen by children, the higher level of leisure time culture and better quality of informal education they will achieve.

Nepaprastų asmenų gimimas. Budos atvejis

Minoru HARA

Apie Budos gyvenimą, remiantis tekstais, pasiekusiais mus pali, sanskrito, tibeto, kinų kalbomis, tiek Vakaruose, tiek ir Rytuose parašyta nemažai darbų. Tekstologiniai tyrimai gretinti su kitų disciplinų – istorijos, archeologijos bei meno istorijos duomenimis. Dar 1948 metais E. Lamotte, apžvelgęs svarbiausias iki tol pasirodžiusias studijas bei susistemintas žinomas legendas, nustatė penkis jų susidarymo etapus.¹ Kadangi mano paties tyrinėjimų objektas yra hinduizmo religija bei literatūra, tam tikrus Budos gimimo istorijos aspektus norėčiau aptarti būtent ryšium su hinduistine „gimimo kančios“ (*janma-dukkha*) samprata, kuri, anot E. Lamotte, yra *la douleur qui est la plus grave parmi toutes les douleurs „kančia, sunkiausia iš visų kančių“*.²

Pirmiausia Budos gimimo istoriją trumpai apžvelgsime, kaip kad ji pateikiama „Ačarijabhutasutoje“, „Mahapadanasutoje“, „Nidanakathoje“, „Mahavastuje“, „Lalitavistaroje“ ir „Budhačaritoje“ bei kiniškuose šiuų tekstų variantuose. Po to, pabrėždami Budos gimimo išskirtinumą, aptarsime kai kuriuos hinduizmo religinėje literatūroje aprašomos paprastų žmonių „gimimo kančios“ ypatumus. Galiausiai, sugretinę šiuodu gimimo būdus, apžvelgsime veiksnius, galimas daiktas, lėmusius legendų apie Budos gimimą atsiradimą.

I

Iš „Tušitos rojaus“ aukštybių kruopščiai nusižiūrėjės, kada ir kur įsikūnyti, Bodhisata sąmoningai ir apgalvotai nusileido į savo motinos įsciai. Sergédamos ji atlydėjo keturios kalavijais ginkluotos dievybės, skelbdamos: „Tenedrišta niekas, nei žmogus ar dvasia, nei kas kitas, pakenkti Bodhisatai ar jo motinai“. Jo motinos nelietė ligos nei negandos, jos kūnas nejautė nuovargio, o siela buvo sklidina palaimos. Bodhisatą savo kūne ji matė taip aiškiai, kaip per skaidrų brangakmenį regimas pervertas siūlas.

Vos gimusiu pirmiausia juo pasirūpino dievai, o tik po to – žmonės. Prieš jam paliečiant žemę, ji priėmė keturios dievybės. Sulig „Nidanakatha“, keturios „tyro proto“ (*suddha-citta*) dievybės ištiesė aukso skraistę, ant kurios ir nuzengės Bodhisata. Iš motinos įsciai jis išėjo skaistus, nesuzeptas nei skysčių, gleivų, nei kraujo. Atsparūs bet kokiems

nešvarumams, Bodhisata ir jo motina yra tartum ant Benareso muslino gulintis perlas – jie vienas kito nesuteršia, o tik papuošia kiekvienas savo taurumu. Vis dėlto dievybėms reikėjo atlkti privalomą Bodhisatos bei jo motinos apiplovimą, ir tam iš dangaus krito dvi, šalto ir karšto, vandens versmės. Pasak „Nidanakathos“, iš keturių ant švelnios antilopės odos aukso audinį jam paklojusių dievybių rankų Bodhisatą priėmė keturi karaliai. Viršum jo buvo išskleistas milžiniškas Baltas skėtis, o vabzdžius vaikė keilių vėduoklės. Bodhisata tuomet apžvelgęs visas šalis ir valdovo balsu pareiškės: „Pasaulyje sau neturiu lygių, aš – pats aukščiausias ir vyriausias. Tai paskutinis mano gimimas, daugiau aš nebegimsiu“.

Neskaitant kelių nereikšmingų neatitikimų, tokie yra pagrindiniai pali ir sanskrito tekstuose išlikę Budos gimimo istorijos elementai. Tačiau sanskrito tradicija įveda dar vieną, papildomą, pali tekstuose neaptinkamą ypatingą elementą, esą Bodhisata, užuot pasirodės iš *yoni* (makšties, įsciai), gimė pro dešinį savo motinos šoną (*dakṣiṇa pārśva*), o ši jo „gimimo be įsciai“ (*ayonija*) ypatybė persikėlė ir į kiniškus vertimus bei kitus priklausomus tekstus.³

II

Nuo šių stebuklingų vunderkindo Budos gimimo istorijų pereikime prie hinduizmo literatūroje vaizduojamo parasto žmogaus gimimo. Be bendruų fiziologinių bei embriologinių aprašymų viduramžių hindų medicinos traktatuose, esama nemažai religinių tekstų, kuriuose žmogaus gimimas apsaakomas iš reinkarnacijos teorijos pusės ir siejamas su „gimimo kančios“ (*janma-dukkha*) samprata.

Pradėkime „gimimo kančios“ aprašymu, duodamu Kaundinjos „Pančarthabhašoje“, komentare „Pašupatasūtrai“. Po žinomo trinario (*ādhyātmika*, *ādhībhautika* ir *ādhidaivika*) kančios (*dukkha*) apibrėžimo, Kaundinja pristato kitą, penkianarę jos klasifikaciją: *garbha*, *janman*, *ajñāna*, *jarā* ir *maraṇa*. Toliau pateiksime „īsciai“ (*garbha*) ir būtent „gimimo kančią“ (*janma-dukkha*) aprašančių fragmentų vertimus drauge su pirmaja „nežinojimo kančios“ (*ajñāna-dukkha*) dalimi.

„Pirmiausia įsciose kenčiamą štai kaip: kai individuali siela (*puruṣa*) patenka į motinos gimdą (*udara*), ji iškart

patiria nelaisvės nepatogumus, tarsi žmogus perkreiptame vežime įstrigusiomis galūnėmis; jai trūksta vienos, ne užtenka erdvės nei pasilenkti, nei išsitiesti, ir visi judesiai suvaržyti lgy ankstoje belangėje įkalinto nusikaltėlio. Kodėl taip? Ogi todėl, kad ji išlieka visiškai sąmoninga ir turi visus pojūčius, taip pat dėl to, kad tapatina save su šiomis aplinkybėmis. Pats kūnas su jutimo organais gi [kančios] nepatiria. Kodėl? Ogi todėl, kad jie savaimė nėra sąmoningi nei suvokiantys, taigi ir nesitapatina su šiomis aplinkybėmis.

Toliau patiriamą paties gimimo kančią (*janma-dukkha*). Vaikui gimstant, jo veidas panyra į išmatas, ji užlieja šlapimo lietūs, o kai makštis siaurymė spausdama aklinai užgniaužia visas jo kūno angas, ji ištinka neapsakomas skausmas; taip gimsta jis, traiškomais kaulais, gniaužoma oda bei sukinėjamais sąnariais, klykdamas bei raudodamas. O kai pirmą gimimo akimirką į ji šusteli neįprastas lauko oras, aštrus skausmas vėl persmelkia visą jo kūnelį.⁴ Būtent šios [, gimimo kančios] metu prarandami ankstesnių gimimų atmintį lemiantys latentiniai sąmonės įspaudai (*samśkāra*). Kodėl gi individuali siela patiria šią gimimo kančią? Ogi todėl, kad ji išlieka visiškai sąmoninga ir turi visus pojūčius, ir todėl, kad tapatinasi su šiomis aplinkybėmis.

Be to, patiriamą dar ir „nežinojimo kančią“ (*ajñāna-dukkha*). Būdamas visiškoje egoizmo (*aharikāra*) valdžioje, jis nebežino, kas esąs, iš kur atėjo, nuo ko priklauso, kuo tapo supančiotas, ką turi daryti, ko neturi daryti, ką turėtų valgyti, ko neturėtų valgyti, ką galima gerti, ko negalima gerti, kas yra tiesa (*satya*), o kas netiesa (*asatya*), kas yra (dvasisnis) žinojimas (*jñāna*), o kas – neišmanymas (*ajñāna*). Kodėl gi individuali siela patiria neišmanymo kančią?..”

Su puranų tekstais susipažinusį skaitytoją tikriausiai nustebintų Kaundinjos duodamos *dukkha*'os klasifikacijos panašumai su „Višnu“ ir „Brahma puranose“ aptinkamomis klasifikacijomis. Nepaisant tam tikrų skirtumų tarp Kaundinjos sąrašo ir gerokai sutrumpintos, sueiliuotos, pragara (*naraka*) kančiomis papildytos šešianarės puraniškosios klasifikacijos, jų panašumas akivaizdus. Bendra joms ir abiejų apimama minėta trinare kančios klasifikacija. Štai puraniškoji versija:

„Subtiliu kūnu (*sukumāra tanu*) apvilkta individuali siela (*jantu*) tampa įkalinta įvairių nešvarumų sklidinose motinos įšciose. Ją skaudžiai iš visų pusų spaudžia, nugarą, kaklą ir kaulus traiško gemalą supanti plėvę (*ulba*). Ji patiria nepakeliamą skausmą dėl motinos valgomo maisto, kuris jai pernelyg rūgtus, kartus, aitrus, karštas ir sūrus. Nepajégi ištiesti nei sulenkti galūnių, nuskendusi išmatų ir šlapimo liūne, ji kenčia neapsakomai. Ji vos alsuoja. Tačiau būdama visiškai sąmoninga ir dėl to prisimindama daugybę šimtų [ankstesnių savo] gimimų, slegiamą [apmaudo dėl] ankstesnių savo poelgių, įšcių gniaužtuose ji išgyvena baisias kančias.

Prieš pat gimstant jos veidas visas apskretęs išmatomis, krauju, šlapimu bei sėkla. Kaulus laužo ir raumenis tąso

prājāpatya vėjas. Gimimą lemiantis galingas gūsis ją apverčia galva žemyn ir taip, visiškai išsekusią, pagaliau išstumia iš motinos įšcių. O vos tik gimusi, vos paliesta lauko oro, ji praranda sąmonę ir iškart pamiršta viską, ką žinojo. Ji jaučiasi taip, tarsi jos galūnes badytų adatomis arba visą į gabalus pjaustyti pjūklu. Ji primena kirminą, krintantį lauk iš dvokiančios, pūliuojančios žaizdos. Ji nesugeba nei pasikasyti, nei pakeisti padėties, o savo mityba ir priežiūra taip pat visiškai priklauso nuo aplinkinių. Palikta nešvariouose vystykluose, pamestą, ją apspinta visokie vabzdžiai, gyliai, o ji nepajégia jų né mostu nuginti.

Taigi begalė įvairiausią kančių lydi gimimą ir kūdikystę (arba vaikiško paikumo metą, būklę, *bāla-bhāva*). Kančias sukelia išorinis pasaulis ir panašūs dalykai. Apniauktas nežinojimo (*ajñāna*) tamsos, sutrikusiais vidaus organais, ji nesupranta, iš kur atėjo, kas ji tokia, kurlink jai eiti ir kokia jos [tikroji] prigimtis, kokiai saitais ji susaistytą, kas yra priežastis, o kas nėra priežastis, ką jai daryti, ko nedaryti, ką sakyti, ko nesakyti”.

Šiedu savo turiniu panašūs „Pančarthabhasjos“ ir „Višnu puranos“ fragmentai pabrėžia štai ką: atminties (*smṛti*) ir žinojimo (*vijñāna*), esą būdingų žmogaus embrionui iki pat gimimo, praradimą lemia būtent *janma-dukkha*, t. y. gimimo metu patiriamas nepakeliamas skausmas. Šitą „gimimo kančią“ sąmoningam embrionui sukelia terpė, kurioje jis yra atsidūrės: makštis angos ankštumas bei neišvengiamas susidūrimas su galingais „vėjais“, siaučiančiais motinos įšciose bei išoriniame pasaulyje. Ši „gimimo kančia“ paprastą žmogų ir paverčia *bāla*, t. y. „paiku vaiku“. O tai kartu tampa paskesnio neišmanymo nulemtu kentėjimo pradžia.

Tačiau ką gi embrionas veikia tebebūdamas motinos įšciose ir tebeturėdamas ankstesnių gyvenimų žinojimą bei prisiminimus? Atsakymą randame „Garbha upanišados“ fragmente, aprašančiame fiziologinę embriono raidą nuo apvaisinimo akimirkos. Idențiškų paralelių, be to, esama antrojoje Niruktos „Parašištoje“: „Dabar, devintą [nėštumo] mėnesį, jis įgyja visus būdingus požymius bei žinias (*jñāna*). Jis prisimena ankstesnius savo gimimus bei atpažista savo veiksmus (karmą), ir dorus, ir nuodėmingus. [Tuomet jis dejuoja]: ‘Žvelgdamas į tūkstančius [mane kadaise glaudusiu] įšcių, [dabar atsimenu, jog] mitau įvairiausiu maistu bei žindau galybę krūtų. Aš be perstojo gimdavau ir mirdavau. Štai aš vėl vienas, ir mane kamuoja mano veiksmai, dori ir nuodėmingi, kuriuos pri-mečiau aplinkiniams. Nė vieno iš jų nebéra, jie raško [savosios karmos] vaisius. O varge, vėl aš grimztu į kančios vandenyną ir nerandu paguodos. Jei tik pajegčiau ištrūkti iš šitų įšcių, ieškočiau prieglobščio pas Mahešvarą, kuris panaikina nuodėmes ir dovanaja išsivadavimą (*mukti*). Jei tik ištrūkčiau iš šitų įšcių, ieškočiau prieglobščio pas Narajaną, kuris panaikina nuodėmes ir dovanaja laisvę. Jei tik ištrūkčiau iš šitų įšcių, studijuociau sankhją ir jogą, išlaisvinančias iš nuodėmių ir vedančias į išsivad-

vimą. Jei tik ištrūkčiau iš šitų įšcių, susitelkčiau vien tik į amžinajį Brahmaną’.

Bet štai jis pasiekia ‘īšcių vartus’ (*yoni-dvara*) ir, nepakeliamai spaudžiant, per skausmą jėga pašalinamas iš įšcių. O vos tik gimusį jį pasitinka Višnaus vėjas, ir jis pamiršta visus ankstesnius gimimus bei mirtis, ir nebežino savo veiksmų (karmos), nei dorų, nei nuodėmingų”.

Pastarasis fragmentas pasakoja, kaip embrionas, prisi- minęs ankstesnius savo gimimus ir persigimimų skausmo sukeltą neviltį, ryžtasi niekuomet ateityje jų nebekartoti. Jam užtenka ir išminties galvoti apie filosofinius mokymus, ir pamaldumo prašyti dievų užtarimo, bet viską sugriauna „gimimo kančia”, vėl paversdama ji nenuovokiu vaiku. Tačiau ankstesnių embriono gimimų atminimas, pasidygėjimas persigimimais bei apsisprendimas siekti galutinio išsivadavimo puranų literatūroje yra nuolat pasikartojančios temos. Kaip pavyzdžius pateikiame dar dvi ištraukas – vieną iš „Bhagavata puranai” beveik identiškos „Garuda puranos Pretakalpos”, o kitą – iš „Markandėja puranos”, kuriuos atitikmenį randame „Garuda puranos Utarakhandoje” (12–13).

„Prie pilvo prispausta galva, suriesta nugara ir kaklu, nelyginant paukštystis narve guli jis bejėgis motinos įšciose. Iš Dievo (*daivāt*) jam grįžta atmintis. Ir prisiminęs visa, ką buvo padaręs per šimtus [ankstesnių] gyvenimų, jis gailiai dūsauja [galvodamas], kur dabar rasti prieglobstį”.

Tuomet siela, vadinama *jantu*, *jīva* bei *r̄si*,⁵ virpančiu balsu meldžia viešpaties Višnaus (14):

„Tavo prieglobscio maldauju, Višnau, Palaimintosios suuoktini, pasaulio ramsti ir nuodėmių atpirkėjau, maloninges Tavyje paguodos ieškantiems. Tavo majos pakerētas, pasididžiavimo savimi, savo sūnumi bei žmona vedamas, aš vėl įžengiau į persigimimų ratą (*samisṛṣti*)” (16–17). „Jei tik išsivaduosiu iš šitų įšcių, galvosiu vien apie Tave. Visais įmanomais būdais (*upāya*) tesieksiu galutinio išsivadavimo (*mukti*). Išmatų ir šlapimo prarajon nublokštą, degina mane įšcių ugnis. O, kaip norėčiau ištrūkti iš čia, bet nežinau, kada man tai bepavyks. Vien tik Tavy trokštū prieglobscio, kurs suteikei man ši žinojimą (*vijñāna*), kurs atjauti nelaiminguosius. Tebus tai paskutinis mano giminimas” (19–21).

Nepaisant pamaldžios ištikimybės Dievui ir tokio iškilmingo apsisprendimo (*kṛta-mati*), „gimdymo vėjas” žemyn galva jii išstumia lauk. Per jėgą stumiamas iš motinos įšcių, jis patiria baisiausią skausmą. Jis vos begaudo kvapą ir kaip mat netenka atminties (*hata-smṛti*).

„Numestas žemén, jis kruta tarsi lerva išmatose. Žinojimas (*jñāna*) jii apleidžia, ir stumiamas priešinga [nei norėjo] kryptimi, jis tik gailiai rauda. Kiekvienas juk, jei tik būtų laikėsis savo apsisprendimo (*mati*), kurį padaré ankstesnio gimimo, ligos ar mirties metu, jei tik jo ryžtas būtų pakankamai tvirtas, galėtų išsivaduoti iš [šios persigimimų] vergijos” (26–27).

Vos tik palikusį motinos įšcias, nedelsiant jii apgaubia

Višnaus *māyā*, o įvykiai nebepaklūsta asmens valiai, tam-pa nebevaldomi. Maitinamas žmonių, nesuvokiančių jo poreikių, jis neturi jėgų pasipriešinti tam, kas su juo daroma prieš jo valią (28–30).

„Paliktas nešvariuose, prakaitu įmirkusiouose vystykluse, jis neįstengia nei pasikasyti, nei atsisėsti, pakilti ar bent pakrutėti. Uodai, gyliai, blakės ir kiti vabzdžiai apspitę gelia gležnā jo kūną it kirminėlį, o jis tik gailiai rauda, praradęs žinojimą (*jñāna*)” (31–32).

Kitas pavyzdys – iš „Markandėja puranos” II, 13–20:

„Galybė persigimimų rato būsenų (*sarisāra bhūmi*) iškyla jo atmintyje, ir visi vargai jam sukelia pasidygėjimą. Jis mašto: ‘Jei tik ištrūkčiau iš šitų įšcių, daugiau niekuomet nebekartočiau savo ankstesnių veiksmų. Prisiekiu, darysiu viską, kad nebetektų daugiau gimti’. Šitaip jis svarsto, prisimindamas šimtus kančių, kurias patyrė ankstesniuose gyvenimuose ir tuos [vargus], kuriuos jam primetė lematis (*daiva*) bei išorinis pasaulis (*bhūta*). Tuomet, kai po devynių ar dešimties mėnesių ateina metas vėl jam gimti, jis apverčiamas žemyn galva. Stumiamas lauk *prājāpatya* vėjo, jis kenčia baisų skausmą. Tada, kankinamas širdgėlos, raudodamas jis palieka įšcias. Kai tik ji išmeta lauk, jis praranda sąmonę. Tačiau oro paliestas, jis sąmonę vėl atgauна, kol galiausiai ją suvis apniaukia [sąmonę] ištrinanti Višnaus maja. Dėl to jo atmanas užsimiršta, ir jis netenka ankstesnio savo žinojimo (*jñāna*). Žinojimo apleistas, jis ir tam-pa „paikas vaikas” (*bāla*)”.

Embriono puoselėjama „tauri mintis” (*mati*) apie persigimimų galą kartais yra palydima tam tikrų dievybių šaukimosi. Lemtingi, atminties ir žinojimo praradimų pragaištingi veiksniai skirtinguose tekstuose įvairuoja: gimdos kaklelio ankštumas Kaundinjos „Pančarthabhašjoje”, slytis su lauko oru oru ten pat bei „Višnu puranoje”, Višnaus vėjas „Garbha upanišadoje”, gimdymo vėjas „Garuda puranoje” ir Višnaus *māyā* „Markandėja puranoje”.⁶

Vis dėlto, nepaisant smulkų skirtumų, minėti hindų religinės literatūros pavyzdžiai vieningai sutaria atsakomybę už sąmonės praradimą priskirdami „gimimo kančiai” (*janma-dukkha*). Visur sugretinamos sąmonės būsenos prieš gimimą ir po, pirmajai priskiriant palaimingą visišką sąmoningumą, o antrajai – apgailėtiną visišką ne-sąmoningumą ir įvairias kančias. *Janma-dukkha* įsiterpia kaip tik tarp pirmosios ir antrosios būklės. Mano démesi patraukė du panašiai įvykius aprašantys budistų traktatai, „Abhidharmakośabhaśya” ir „Viśudhimaga”, tačiau né vienas iš jų visiško nuovokos praradimo nepriskiria būtent „gimimo kančiai”. Vis dėlto kai kuriuose kinų „Tripitakos” tekstuose aptinkamas požūris, artimesnis hinduistiniams.

III

Nuo tekstų, aprašančių paprastų žmonių gimimo metu patiriamą kančią, grįžkime prie Budos gimimo aprašymų ir palyginkime juos.

Pirmiausia, sakoma, jog paprasti žmonės pereina penkias gemalo raidos fazes: *kalala*, *arbuda*, *peši*, *ghana* ir *praśākha*, o sąmonę (*caitanya*) bei žinojimą (*jñāna*) embrionas igyja tik gimimo išvakarėse.⁷ Tuo tarpu Buda sąmonė ir išmintimi apdovanotas nuo pat pradžių. Dar „Tušitos rojuje” viską nuodugnai apsvarstęs, jis ižengė į Majos iščias ir po atitinkamo laiko, taip ir nepraradęs aiškios sąmonės bei skvarbaus proto, jas paliko.

Antra, paprastas embrionas, būdamas motinos iščiose, patiria skausmą. Jis įkalintas tamsioje, dažnai pragarui pri-lyginamoje iščių belangėje.⁸ Ne tik jam sukelia skausmą bet kokie motinos veiksmai, bet jis ir pats ją kankina. O Buda nei pats nepatyrė nepatogumų motinos iščiose, nei jai nesukėlė jokių rūpesčių.

Trečia, paprastas embrionas, tiek motinos iščiose prieš gindamas, tiek ir gimimo metu susitepa visokiais nešvarumais (*mala*). Tik ką gimus kūdikis dažnai prilyginamas iš dvokiančios žaizdos iškritusiai kirmėlei. Buda gi yra atsparus nešvarumams (*amrakṣita*). Jis savo motinos iščiose prilyginamas perlui, gulinčiam ant Benareso muslino, – abu tobuli ir vienas kitą tik tuošia.

Ketvirta, paprastas žmogus gimsta žemėn tarsi kirminas, iškritęs iš žaizdos į mėšlo krūvą. Būdamas bevalis, jis visais savo poreikiais priklausomas nuo aplinkinių. O Budą, prieš jam paliečiant žemę, pasitiko dievybės, ir apiplovė dvi iš dangaus pasirodžiusios vandens versmės.

Penkta, paprastas kūdikis paguldomas į nešvarius vystyklus ir negali net pasisukti. Jį ēda visokie vabzdžiai, o jis negali nei jų nuyti, nei pasikasyti. Tuo tarpu Buda, keturių dievybių saugomas, buvo paguldytas į nuostabių lovą su baldakimais, viršum jo skėtį laikė pats Brahma, o nāgai vėduoklėmis jį gynė nuo vabzdžių.

Paskesni įvykiai, kaip antai septyni Budos žingsniai ir minėtas garsusis pareiškimas, jau patys savaime yra pakankamai iškalbingi ir nereikalauja papildomų paaiškinimų. Jiems né iš tolo neprilygsta puranose vaizduojami paprasti naujagimiai, nepajėgiantys nė pakrutėti, kur ten vaikščioti ir kalbėti, nebent išduoti neartikuliutus verksmus.

Tačiau dar svarbesnė už visas šias išskirtines Budos giminėm puošiančias ypatybes yra ta, kad jis yra „gimus ne iš iščių” (*ayonija*), tai yra atėjės pasaulin ne pro ankštą motinos makštį (*yoni*), o pro jos dešinį šoną (*dakṣina pārśva*). Vyrauja išitikinimas, jog ypatingomis savybėmis apdovanočiai žmonės yra nepaprastos kilmės ir pasaulin ateina ypatingu būdu, kaip kad gausūs sanskrito literatūros dievai ir išminčiai. Sakoma, jog ir Indra gime iš dešinio motinos šono, Aurva – iš šlaunies, Prithus – iš rankos, Mandgataras – iš galvos, o Kakšivat – iš pažasties. Vis dėlto susidaro išpūdis, kad, be legendų autorij intencijos pakyleti Budą iki senovės dievų ir išminčių rango, tokiu giminimu jį siekta išvaduoti iš gimimo kančios. Jei Buda yra *ayonija*, tai jis, vadinas, bus nepatyres užmaršti paprastai lemiančios *janmadukkha'* os ir todėl, skirtingai nuo kitų, neprarado nei ankstesnių savo giminėm atminties, nei embriono būklėje iščiose tebemastomų

„taurių minčių”.⁹ Kaip jau minėta, embrionas prisimena persigimimų kančias ir, pasidygėdamas jomis, ryžtasi ateityje jų nebekartoti. Kūdikėlis Buda, būdamas *ayonija*, ir toliau išsaugo ši ryžtą, paprastų būtybių užmirštamą dėl „gimimo kančios”, ir dėl to, vos tik gimus, skelbia: „Pasaulyje sau neturiu lygių, aš – pats aukščiausias ir vyriausias. Tai paskutinis mano giminimas, daugiau aš nebegimsiu”. Šie žodžiai ir sudaro išpūdį esą embriono apsisprendimo tasa.

Pateikt i skirtumai nušviečia savo išskirtinė metodologiją, kuri rėmėsi Budos gimimo istorijos autoriai, siekdami jį mitologizuoti. Ši mitologizavimą visų pirmą lémē bendra Indijos kultūrinė terpė, paliudyta hinduizmo religinės literatūros. Tokios priemonės ypač ryškios sanskritiškuose budistų tekstuose „Mahavastuje”, „Lalitavistaroje” bei „Budhačaritoje” ir kiniškose jų versijose. Čia mitologizavimas akivaizdžiai kur kas stipresnis nei pali literatūroje. Kadangi Budos giminimas pro dešinį motinos šoną yra būdingas sanskrito tradicijai ir išvis neaptinkamas pali tekstuose,¹⁰ galima manyti, jog pali kalba rašę budistai nematė jokio reikalo atributi Budą nuo hinduizme tokios reikšmingos „gimimo kančios”, nors tai jau būtų ateities tyrinėjimų dalykas.

Versta iš: Hara M.
Birth of Extraordinary Persons: The Buddha's Case
// The Yogi and the Mystic: Studies in Indian &
Comparative Mysticism / Editors Karel Werner.
– Richmond: Curzon Press, 1994.
Iš anglų kalbos vertė Eduardas NAVICKAS

NUORODOS:

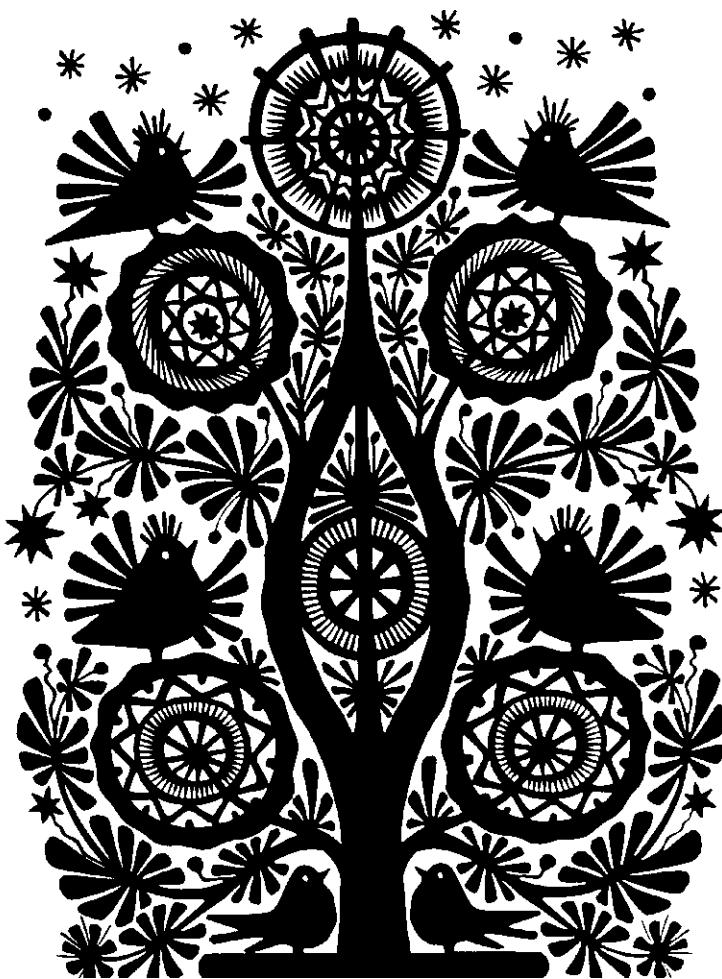
1. La motte É. La Légende du Buddha // Revue de l'histoire des religions 134. – 1948, p. 37–73. Taip pat plg. to paties autorius: Histoire du Buddhism Indien. – Louvain, 1958. – P. 718 t.
2. La motte É. Le Traité de la grande vertu de sagesse. – T. II. – Louvain, 1967. – P. 890.
3. Plg. Thomas E. J. The Life of Buddha as Legend and History. – London, 1927. – P. 34; taip pat Buddhacarita I, 11 (*yoni-ajāta*). Pali „Acarījabhutasutosa” (*Majjhima Nikāya*) kiniškoje versijoje sakoma, jog Bodhisata tik buvo išešiotas dešiniame savo motinos šone, bet gimus ne pro jį (*Taisho I*, 470 a.). Tačiau apskritai vyrauja išitikinimas vyriškos lyties gemalą glūdint dešiniame motinos šone, o moteriškos – kairiajame. Plg. J. Jolly. Medizin. – Strassburg, 1901. – P. 55.
4. Čia posakį *tasyanucitena bāhyena vāyūnā jananāvartena sprṣṭasya...* galima versti: „ji pastvėrė neįprastas išorės oras bei giminę lemiantis viesulas (*āvara*)”.
5. Individuali siela vadinama gausybe įvairių pavadinimų: *ātman* („Padma purana”), *puruṣa* („Paśupatasūtra”), *jīva* („Padma purana”), *janu* („Viśnu purana” ir „Markandeya purana”), *dehin* („Narada purana”), *īśi* („Bhagavata purana”), *nara* („Mahabarata”). Taip pat plg. Windisch E. Buddhas geburt und die Lehre von der Seelenwanderung. – Leipzig, 1908. – P. 12 t (*sattva*, *gandharva*, *devaputra*, *vijñāna*, *nāmarūpa*) ir p. 84 t (*buddhi*, *kṣetrajñā*).
6. Budizmo tekstuose teigiam, jog giminę lemiantis vėjas atsiranda iš karmos.
7. Puranų tekstuose sąmonę embrionas atgauna tarp 7-to ir 9-to nėštumo mėnesių.
8. *Viśuddhimagga*. – P. 501; *Abhidharmaśabhasya* 3.15; *Tandulaveyāliya* 27. Surešvaro „Komentarose Taitirijos upanišadai” (2.194, 196) sakoma, jog motinos iščios baisesnės už pragarą.
9. Pirmosios nuorodos į priešgimimines patirtis bei ankstesnių giminėm atmintį sanskrito literatūroje aptinkamos jau „Rigvedoje” IV.27.1 ir „Aitareya upanišadoje” IV.6.
10. *Nidānakathā* (p. 50) teigia, jog Bodhisata pro dešiniji šoną ižengė į motinos iščias, bet apie jo giminę iš dešinio šono neužsimena.

Iškarpinėjimų simfonija

Liudvikas GIEDRAITIS

Vyresnieji, be abejo, dar daugelis mena, kaip mama ar mociutė, tvarkydamos kokia spintelę, etažerę, jos kraštus papuošdavo nejmantriu karpineliu iš balto popieriaus ar laikraščio. Arba kai prieš žiemą kaime būdavo įstatomas antras lango rėmas – palangę iškloja vatos baltumu, o ant to „sniego“ iškarpiusi pridėlioja snaigelių... Mena ir karstų kraštus puošusias kryželiais iš popieriaus iškarpinėtas užuolaidėles. Arba – šventųjų paveikslus trobos kertėj nušviesinančius *abrūsēlius* (pasak R. Merkienės, tokis pavadinimas išlikęs dar nuo laikų, kai ten kabėdavo rankšluostis, kurį vėlesniais laikais ištūmė tie šventieji), taigi mena ir *abrūsēlius*, ilgais kraštais nukarusi, šviesuojančius popierinių saulaučių, žvaigždelių, augalų, gyvūnų apybraižomis. Šitokiais karpiniais iš popieriaus kadaise puošti ir veidrodžių pakraščiai, lempų gaubtai, net langai. Visa tai trobos vidui teikė šviesumo, baltumo, šviežumo, kurį labai lengva ir pigu būdavo atnaujinti, kai senieji popieriai patamsėdavo nuo laiko ir dulkių. Tokios mūsų trobų puošmenos iš dalių gyvavo net iki kolukinių laikų, kai „naujausios, pažangiausios

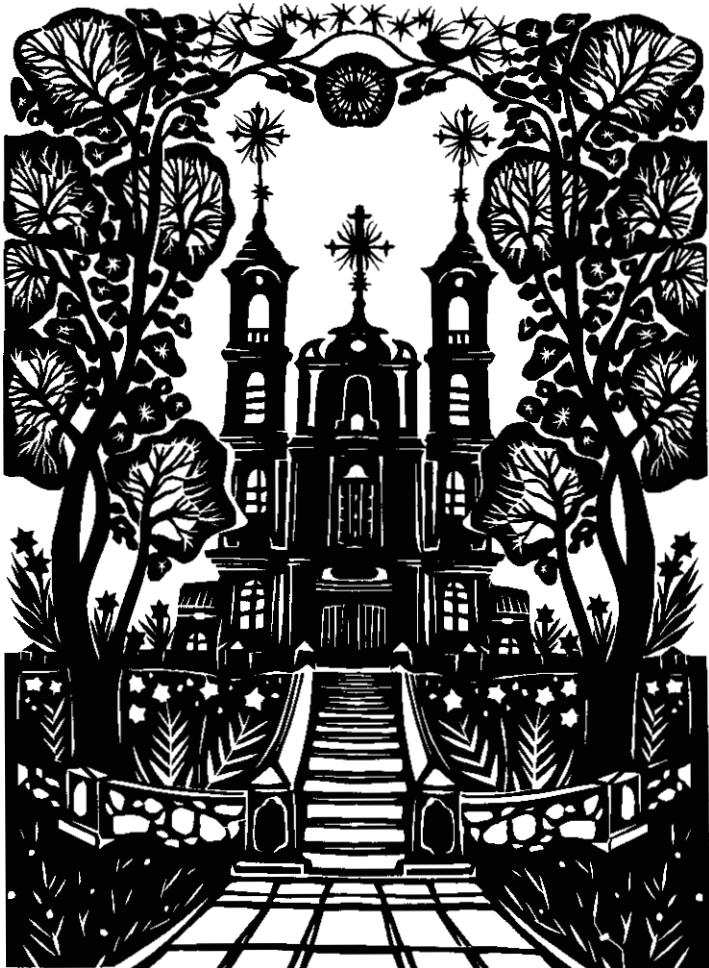
pasaulys“ ideologijos šaukliai apšaukė visa tai miesčioniškumu, senieną, be to, moterų išvargusios rankos po darbu koluky ne itin beturėjo jėgų ir laiko pasidžiaugti visa tai beiškarpinėdamos. Vis daugiau ėmė atsirasti ir medžiaginių papuošalėlių, tad karpinai iš popieriaus gana greit bene visai išnyko. Tačiau neilgam: apie 1964-uosius – vėl atgimė. Įvardijama net ir pirmoji to meno atgaivintoja, puoselėto, dabar neoficialiai vadina „karpinių atgaivinimo motina“, tai – Julija Daniliauskienė. „Gal taip tik sutapo, kad per mane atgimė karpinai“, – teigė ji praeity metų gruodžio dyvilktaj Vilniaus įgulos karininkų ramovėje, kur Lietuvos tautodailininkų sajungos bendrijos pirminkės veiklosios Ramutės Kraujalienės iniciatyva buvo surengta penktoji šios meno srities paroda „Lietuva karpiniuose“. Keletą metų Lietuvoje tebuvo žinomas dvi karpinių meistrės, kita – Nijolė Jurénienė. Bet šiandien, pasak tautodailės tyrinėtojo Felikso Marcinko, Lietuva šioje srityje „diktuoja madas“. Karpinių tarptautinės parodos Europoje rengiamos tik pas mus. Esam šioje srityje pirmaujantys. Ir ne tik kiekybiskai, bet

Julija DANILIAUSKIENĖ, Vilnius, „Gyvybės medis“, 2003.

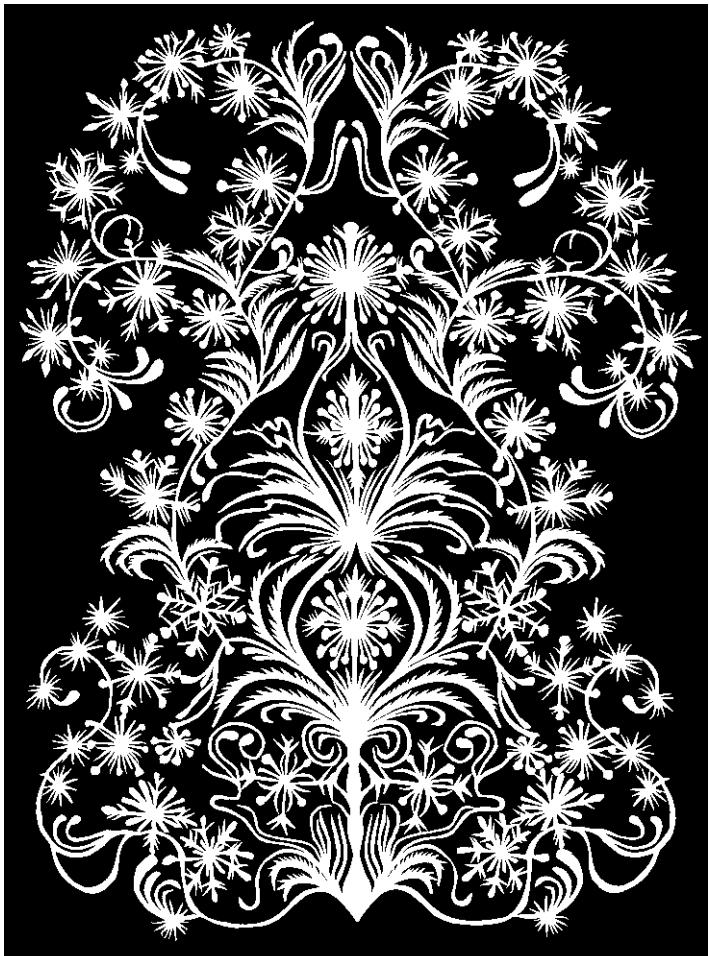

Nijolė JURĒNIENĖ, Vilnius, „Ožiaragis“, 2003

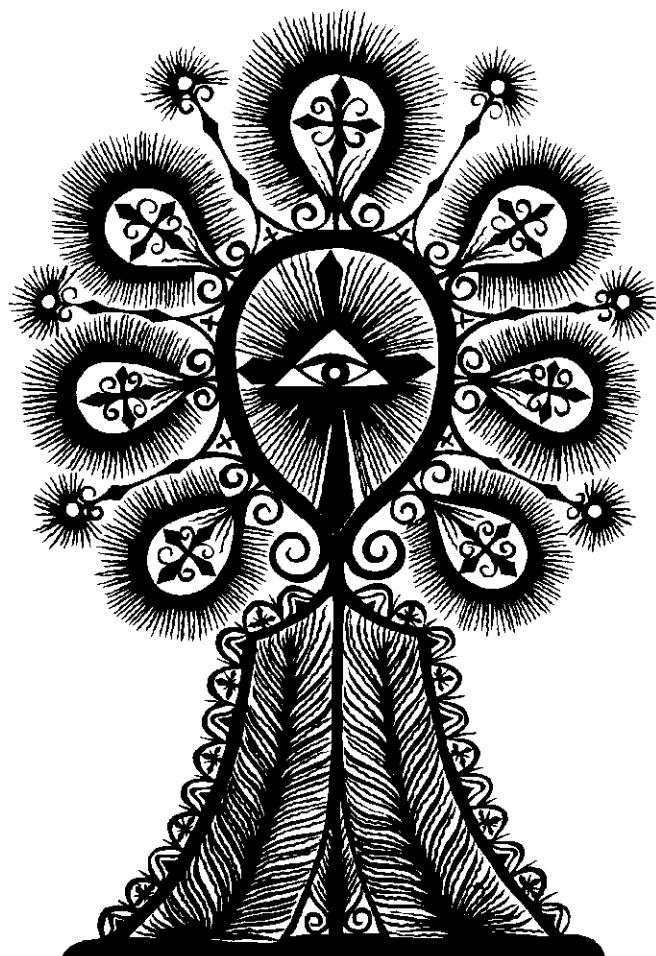

Dalia LOVČIKIENĖ, Molėtų r., „Šv. Kryžiaus bažnyčia Vilniuje“

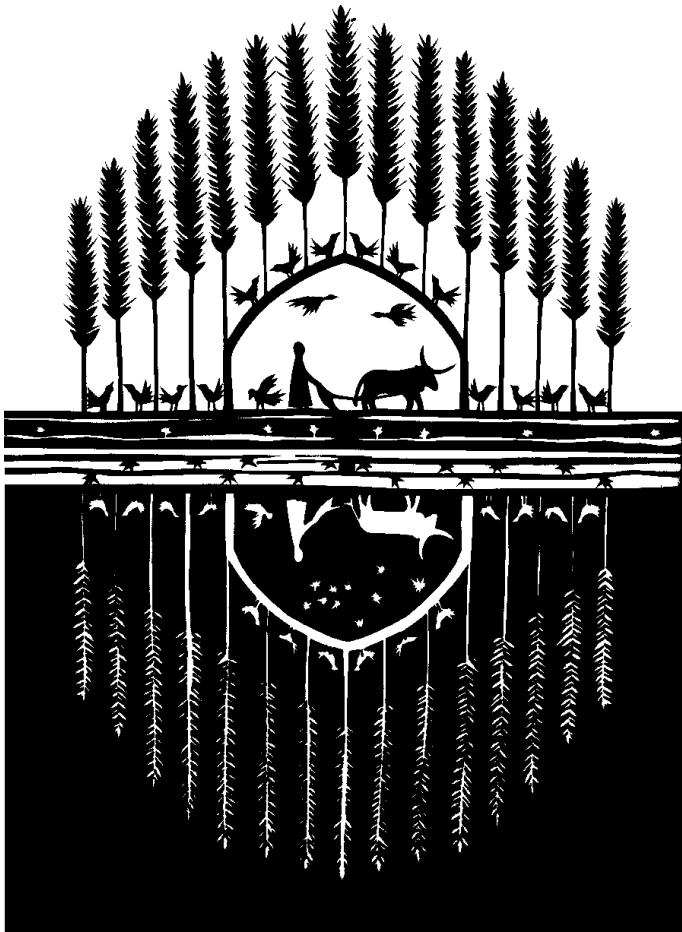
svarbiausia – kokybiškai. Minėtai parodai 107 kūriniai buvo atrinkti iš viso tūkstančio (!) atsiustujų. Siūlė per 300 šios srities meistrų, o pateko 47. Lenkai „90 procentų“ esą tik atkartoja senuosius karpinius, o pas mus – kuo įstabiausia stilių, pakraipų, karpinių „darymo“ technikos įvairovė. Šis menas mūsų padangėje tapo net savotiška ir grafikos rūšimi. Kodėl šitaip būtent Lietuvoje? Proto konstruktų, konцепcijų susiaurintame pasaulyje tie vaizduotės lengvumu, žaismingumu, sąlyginumu, netikėtumu kerintys „popieriniai vaizdai“ ir jų kūryba yra lyg šviesi priebėga, gana lengvai pasiekiamą techniškai, – daugeliui. Be to, Lietuvoje merdėja, beveik visiškai išgyvendinta (kadaisi taip pat ideologų, tarp jų – ir meno žinovų, pasmerkta, suniekinta: kičas...) tradicinė grafika, tad jos vietą kūrybingų žmonių sielose, matyt, dabar užima karpiniai, tapę, kaip minėta, tradicinės grafikos savotiška atmaina: iš fono, erdvino dalyko virtę plokštuminiais meno kūriniais – paveikslais, graviūromis – su išbaigta kompozicija, konkrečiu kažką vis netikėto ir šviesaus (toj parodoj man taip pasirodė) teigiančiu turiniu. Pasak menotyrininkės A. Počiulpaitės, karpiniuose atsiranda ir figūra, kuriai ornamentas jau tarnauja tik dekoru. Turim ir asimetriinių (kadaisi visai nebūdingų) karpinių, klijutinių, koliažo technika atliekamų... Taigi atgimę karpiniai (to atgimimo įteisintoja įvardijama muziejininkė A. Stravinskienė) jau nėra senujų atkartojimas, bet kūrybinga to meno principais pagrįsta tasa. Šis vyksmas ir iki šiol – labai gyvybingas. Tačiau visuomenės (ir – valdančiųjų) požiūris į karpinių meną keičiasi labai sunkiai: saviveiklininkai esą ir tiek. Prieš keletą metų šio meno specialistas ir žymus kolekcininkas iš Ukrainos profesorius A. Petričenko F. Marcinkui siūlė daugiačiukstantinį iš viso pašaulio sukauptų karpinių lobį, kad kartu su lietuviškųjų gausa sukurės Vilniuje unikalų muziejų, tačiau mūsų sostinės mero (A. Zuoko) valdomų pastatų lobyne tam reikalui taip ir neatsirado

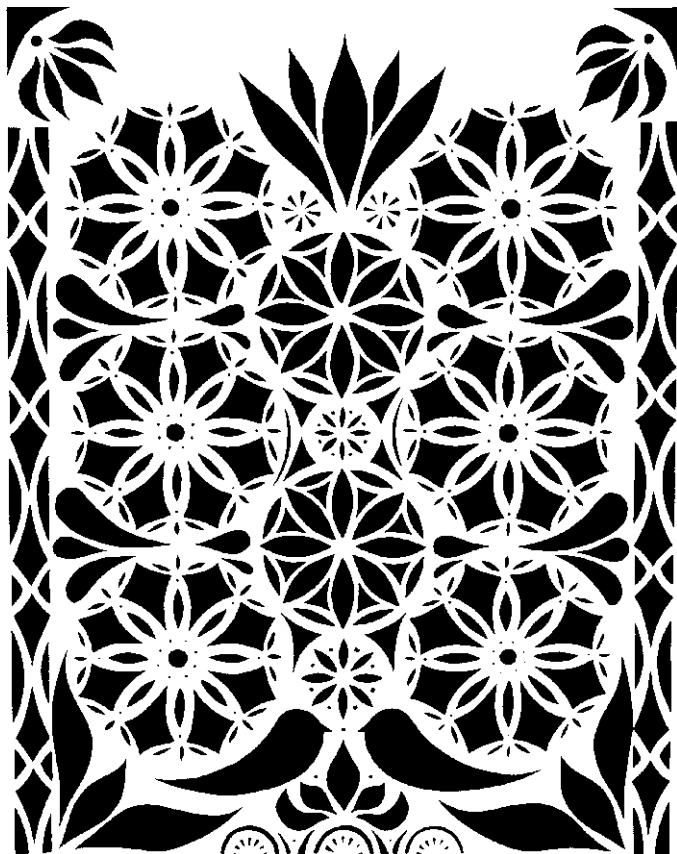
Jolanta JANONIENĖ, Biržai, „Žiema“, 2001

Stasė VILKIENĖ, Klaipėda, „Palaiminimas“, 1999

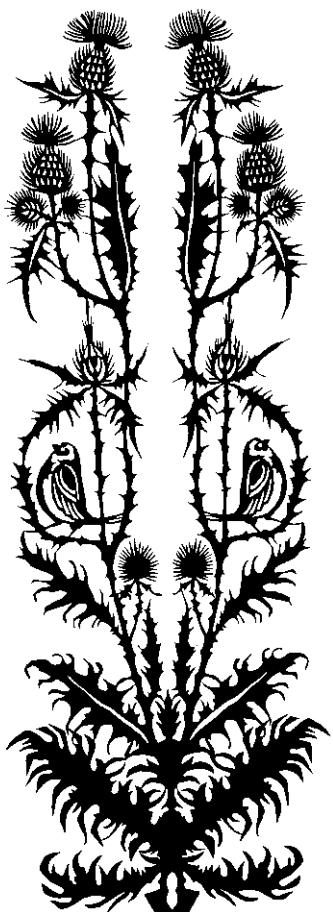
Vilija VISOCKIENĖ, Zarasai, „Artojas“, 2001

Saulė MANELYTĖ, Zarasai, „Verpsčių raštai“

(apmaudus, gédingas praradimas) – nė kamarelės: buvo pažadėtas kampus Užupy (labai puiki tam reikalui būtų buvus vieta), bet galiausiai ir tas kažkokiam turčiu parduotas (be abejo – taip labiau apsimoka!). O galėjo būti įkurtas Vilniuje unikalus savitas pasaulio karpinių muziejus. „Nuotykis“ tuo apmaudesnis, kad karpytoju, kitaip nei dau gelio (ypač taikomojo liaudies meno srities menininkų), pagrindinis židinys yra būtent Vilniuje, tačiau biurokratams, kaip įprasta, visa tai nė motais. Vilnių, pasak dailininko V. Valiaus, „gožia profesinis menas“, tad karpinių meistrams čia nelengva ištvirtinti. Lietuviai, anot V. Rimkaus, „naujai surado dar vieną dvasinės raiškos sritį, kuriai dabar svarbu – pripažinimas, sklaida...“ Deja, tai labai sunkiai sekasi.

Karpinių meno užuomazgos Lietuvoje ižvelgiamos jau XVI a. – didikų spauduose, senųjų knygų tituliniuose puslapiuose. Ir raštininkai labai mėgę lapų pagražinimus: ten persipynę viskas – ir baroko, rokoko puošmenos, ir liaudies audinių ornamentika... Tačiau pavadinimo „karpiniai“ iki XIX a. vidurio – nesą. Mūsų muziejuose esama nežinomų autorų karpinių (užuolaidėlių indaujai ir pan.) iš XIX a. pab. O seniausias Lietuvoje išlikę karpinys, kurio žinomas ir autorius (nepatikėsit) – Jono Basanavičiaus (!) rankomis iškirptas: pasakojama, – ligoninėje negaluojančiam prie lovov. Jis pavadintas „Monstrancija“. Akiavaiždu, kad jis padarytas šios srities meistro, o ne pirmą kartą paémusiojo į rankas žirkles... Šiandien tarp iškiliausių šio sa visto, kupino šviesaus paslaptิงumo, nuostabą žadinančio meno meistru – Odeta Tumėnaitė iš Utenos, Stasė Vilkinė iš Klai pėdos, Aurelija Končienė iš Marijampolės, Sigita Daciene iš Telšių, Nijolė Rimkienė iš Raseinių, Dalia Lovčikienė iš Molėtų, būrys vilniškių: Laimutė Fedosejeva su visa šeima, Klaidas Navickas, Roma Drakšienė, Darius Pakalka, Laima Kantakevičienė... Tai tik trumpinys iš gausos dosniaširdžių žmonių, kurie karpinių menu sau ir aplinkiniams semia ir teikia tą savitą šviesų grožį, kurio aidai šiandien labai gražiai pasklidę, pažirę ir po mūsų vaikų darželius, mokyklas, švytėtė nušvintančias (ypač švenčių metu) tuo plazdančiu, iš protėvių trobų paveldu (sakytum – tradiciniu), bet vis nauju, jaunu kūrybingų rankų sušildomu baltumu.

Danutė PETROVIČIENĖ,
Kaunas,
„Dagilis“, 1992

EXHIBITIONS

A symphony of pattern cuts

Liudvikas GIEDRAITIS

A peculiar traditional field of folk art – pattern cuts made of paper flourishing for long as a form of the applied arts (in decorating dwelling houses, furniture, winders) became extinct in Lithuania throughout the post war period. The period, however, was not long: having lost its nature as the applied art and having acquired its new phase as visual art it became a peculiar form of the graphic art. Pattern cuts, as a form of art is widespread in Lithuania – international exhibitions are commonly organized in the city of Vilnius.

Dainuoja Lietuvos sentikiai

Loreta SUNGAILIENĖ

2003 m. pabaigoje Lietuvos folkloro bibliografiją papildė knyga „Dainuoja Lietuvos sentikiai“ («Поют старообрядцы Литвы»). Tai pirmoji Lietuvoje gyvenančių sentikių dainuoja-mo folkloro rinktinė, kurioje visos dainos pateikiamos su melodijomis. Sudarytojai – Irena ir Nikolajus Zacharovai – leidinį skyrė liaudies muzikos specialistams, mėgėjams, folkloro ansambliai vadovams, mokytojams, studentams, – visiems, norintiems susipažinti su rusų dainuojamaja tradicija. Unikalios, iki šiol niekur neskelbtos dainos (jų rinkinyje – 67), atrinktos iš sudarytojų, Ivano Maloglažovo ekspedicijų medžiagos, Lietuvos muzikos akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus archyvo.

Ivairių sričių Lietuvos mokslininkai nemažai nuveikė tyrimi nedami Lietuvos sentikių istorinį, religinių, kultūrinių, etnografinį, kalbinį bei muzikinį palikimą. Sentikių tautosaką jau daug metų užrašinėja Vilniaus universitetų studentai, pastaruoju metu ją renka ir tūra kompleksinės Lietuvos sentikių tyrimo grupės nariai. Leidiniuose publikuota apie 5 600 tautosakos tekstu, tarp jų apie 300 religinės tematikos dainų, kurios filologų buvo užrašomos ir skelbiamos be melodijų. Muzikologų akiratyje iki šiol dominavo rusų sentikių bažnytinis giedojimas ir buityje funkcionuojančios vadinamosios dvasinės eilės. Pastarieji

žanrai išties aktualiausi kalbant apie sentikių, kaip konfesijos, išlaikiusių senųjų stačiatikių tikėjimą, muzikinę kultūrą. Tuo tarpu sentikių, kaip rusų etninės grupės, įsikūrusios Lietuvoje XVII a. pabaigoje, kūrybiškumas atsišpindi liaudies dainose. Nors autoritetingų dvasininkų ir draustos, jos išliko žmonių atmintyje bei širdyse. Mūsų dienomis sentikių liaudies dainos skamba Ukmergės, Molėtų, Ignalinos, Zarasų, Širvintų, Rokiškio, Anykščių, Trakų, Kupiškio rajonuose gyvenančių stačiatikių, deja, dažniausiai tik vyresnio amžiaus žmonių, lūpose.

Prieš keletą metų sentikių liaudies dainomis pradėjo domėtis rusų tradicinę kultūrą Lietuvoje propaguojantys folklorininkai I. ir N. Zacharovai. Gausi ir vertinga ekspedicijų medžiaga pamažu tapo neatsiejama ir bene svarbiausia jų vadovaujamo vaidikų folkloro ansamblio „Arinuška“ repertuaro dalimi, reprezentuojančia vietinę rusų dainavimo tradiciją. Folklorininkai neapsiribojo vien sentikių folkloro fiksavimu – rūpinosi ir jo perimamumu, propagavimu, sklaida. Tad netrukus atidžiai ir su išmanymu atrinktą medžiagą Vilniaus rusų folkloro centro vadovai I. ir N. Zacharovai „išguldė“ graziai parengtame ir iliustruotame leidinyje, kuris pradeda, sakyti, naują Lietuvos sentikių tautosakos publikavimo etapą.

Knygoje nepretenduota visapusiškai aprépti Lie-

Nuėmė derlių Sukinių kaimo gyventojai surengdavo šventę – „puošdavosi“ kaip kas išmano.

tuvos sentikių muzikinio folkloro. Čia sudėta daugiausia lyrinių dainų. Tų, kurios geriausiai atmenamos ir mėgstamos dainininkų. Šalia jų pateikta ir po keletą vestuvių, karų dainų, žaidimų, ratelių. Kalendorinių-apeiginių, istorinių dainų, baladžių pateikėjai jų atsimena vos po keletą arba nuotropomis, tad šiu žanrų pavyzdžių rinkinyje nepateikta.

Knygos pratarmėje „Lietuvos sentikių dainuojamoji kultūra“ autoriai bando atsakyti į pačių iškeltą klausimą – kuo ypatingos sentikių pasaulietinės dainos, koks jų turinys, muzikinė kalba? Pratarmėje nerasime teorinių ižvalgų (šios rusų etninės grupės liaudies muzika dar laukia tyrinėtojų), tačiau sudarytojai gana aiškiai ir suprantamai apibūdina pagrindinius sentikių lyrinių dainų bruožus. Vienas svarbiausiu – lyrinio herojaus jausmų išraiška, vaizduojama įvairios tematikos kūriniuose: dainose apie meilę, žiauriuose romansuose, našlaičių, tremtinių dainose, taip pat vėlyvesnės kilmės liaudies dainose pagal autorinius tekstus. I. ir N. Zacharovai pažymi, kad Lietuvos sentikių tradicines dainas atlieka moterų, rečiau – mišrios grupės. Solinis dainavimas greičiausiai perimtas iš dvasinų eilių, o ansambliui būdingi liaudiški atlikimo būdai – heterofonija ir dvibalsumas. Sudarytojų pateiktoms dainų melodijoms būdinga dermių kaita (dažniausiai minoras pereina į dorinę dermę), kintantys metrai, plaganinės kadencijos. Kai kurių dainų pateikta po du variantus, siekiant parodyti poetinius, melodinius, atlikimo skirtumus, kuriuos salygoja atskiros lokalinių tradicijos.

Natūralu, kad Lietuvos sentikių dainuojamoji tradicija yra patyrusi ir greta gyvenančių kitataučių (baltarusių, lenkų) bei lietuvių folkloro įtaką. Tai teigdami leidinio sudarytojai nesima analizuoti repertuaro bei tradicinio dainavimo kaitos procesų, priežasčių – šis ir daugelis kitų aktualų klausimų reikalauja atskiro dėmesio, platesnių studijų.

Anot I. ir N. Zacharovų, praktinėje veikloje bene labiausiai praverčia tradiciniai rateliai («хороводы»), kuriuose sinkretiškai jungiama daina, šokis ir žaidybinių elementai. Rinkinyje pateikta 16 dainuojamų žaidimų ir ratelių. Lakoniškai aprašomi jų choreografiniai piešiniai, kurie, anot sudarytojų, turi daug panašumų su Sibire ir šiauriniame Rusijos regione paplitusiais „chorovodais“. Naudodamiesi pateikėjų terminija, I. ir N. Zacharovai paaškina vaikščiojamųjų («походушки») ir sušakamųjų («кругеляя») ratelių specifiką.

Rengiant leidinį dirbta išties atsakingai – dainų tekstai tiksliai ortografuoti, laikantis literatūrinės rusų kalbos normų, kai kur nurodant specifinį tam tikro žodžio skambėjimą, ištarimą. Melodijos užrašytos naudojant iprastinę notografiją, pateikiant jas realiai skambančiame aukštyste, nurodant tempą. Kad leidinys būtų prieinamas visiems, melodijų šifruotės supaprastintos, pažymint pagrindines, palyginti negausias sentikių liaudies dainų puošmenas – foršlagus, glissando ir kt. Folkloro specialistai tikriausiai pasiges dainų melodijų variantų, kuriuos jau ipritome matyti „Lietuvių liaudies dainynuose“, įvairiuose rinkiniuose. Sudarytojų nuspresta pateikti apibendrintus dainų melodijų variantus (tikslios šifruotės liko rankraščiuose), nes Lietuvos sentikių liaudies dainų melodiniai tipai gana stabilūs, o

Marija Jerofejevna (g. 1931) ir Jefimas Artemjevičius (g. 1925) Artemanovskiai. 2003 m.

pateikėjai palyginti nedaug improvizuoja. Tad netikslinga „apsunkinti“ muzikinį tekstą, juolab kad juo naudosis ir speciaus muzikinio parengimo neturintys žmonės.

Rinkinys ne tik vertingas publikuojama medžiaga, bet ir patrauklus forma, paprastu dizainu bei patogiu medžiagos išdėstymo būdu. Belieka tikėtis, kad pirmoji Lietuvos sentikių liaudies dainų rinktinė bus papildyta ir autentiškomis garso publicacijomis.

Norėtusi, kad rinkinys „Dainuoja Lietuvos sentikiai“ taptų ne tik svarbiu rusų folkloro ansamblų repertuaro šaltiniu, ne pamainoma edukacine priemone, bet ir atkreiptų folkloro tyrinėtojų bei plačiosios visuomenės dėmesį. Na, o sudarytojams ir visiems rusų folkloro mėgėjams – tai savo išpareigojimas ir toliau puoselėti Lietuvos sentikių tradicinę kultūrą.

BOOKS

The singing of old believers in Lithuania
Loreta SUNGAILIENĖ

The ethnomusicologist Loreta Sungailienė presents the very first collection of the vocal folklore of the old believers residing in Lithuania, named „The old believers in Lithuania sing“, compiled by Irena and Nikolajus Zacharovai, published in late 2003. The major part of the book is covered by characteristic lyrical songs. It also contains wedding, war songs, games and rounds. The compilers have noted that traditional songs of old believers are commonly sung by female and, more rarely, by mixed groups of singers. Solo singing must have originated from spiritual verse, while group singing is characteristic of the ways of folk performing – heterophony and two-part singing.

Tradicijos virsmai

Retrospekcijų koliažas Dainų šventės „Mes” Dainų dienos tema

Aurelijus ANDREJAUSKAITĖ

KIEK ŽMONIŲ – TIEK POŽIŪRIŲ

Dainų šventės reikalai tiesiogiai liečia per 30 000 dalyvių (dukart tiek – jų artimųjų: tévelių, mamyčių, vyrų, žmonų, sūnų, dukterų, anūkų ir senolių), 1000 „bitelių”, dūzgiančių organizacinėse tarnybose rajonų ar miestų savivaldybėse, kultūros ir švietimo skyriuose, ministerijose, Dainų šventės būstiniuje. Ir visi turi savą požiūrį į tradiciją, deklaruojamą ne tik tarnybiniuose raštuose, politikų tribūnose ir enciklopedijose. Vieniems tai – didieji atlaidai, penkerių metų darbo prasmė, nuoširdus troškimas kuo gražiau prisdėti prie Dainų šventės tradicijos turtinimo. Kitiems – santūrus, be euforijos noras kuo solidžiau atliki pareigą. Trečiems – auka. Ketvirtiems – kančiai ir papildomi rūpesčiai. Kiek žmonių – tiek patirčių ir supratimų. I bet kurį klausimą visada yra UŽ ir PRIEŠ. Svarstymai, ginčai, referendumai – mums jau iprasta demokratijos abécélė. Nepriklausomybės, demokratijos metai jau duoda savo vaisius – žmonės tapo atviresni, drąsiau išsako savo nuomonę, nebéra vienos tiesos net kai šnekama apie Dainą, Tradiciją, Dainų šventę, Dainų dieną (1).

Svarstymai ta tema nesibaigia nuo pat 1924 metų, pirmosios Kaune įvykusios Dainų dienos. Apie tai kalbėta ir Dainų dienos aptarime, įvykusiame Nacionalinės M.K. Čiurlionio meno mokyklos salėje 2003 metų lapkričio 22 dieną. Šis rašinys – temų, nuomonių, vertinimų, siūlymų pynė, atspindinti dešimtmečiais gyvdenamas problemas.

DAINŲ ŠVENTĖS TRADICIJA – 80 METŲ KULTŪROS ISTORIJOS ATSPINDYS

Būti ar nebūti

Nuo pirmosios Dainų dienos Kaune 1924-aisiais iki 1950-ųjų (kai pradėta rengti Šokių dieną ir Liaudies meno parodą) Dainų šventė buvo – tik dainų. „Nuo 1950 metų dainų ir šokių šventės renginiai buvo organizuojami periodiškai kas 5-eri metai. (...) Dainų ir šokių šventės tradicijai, kaip ir kitiems menams, galiojo sovietinės estetikos ir politikos dogmos – Lietuvos menas turėjo būti tautinės formas, bet socialistinio turinio“ (18).

Plečiant „tautinės formos“ ribas 1970-aisiais prijungtas Ansamblių vakaras, 1980 m. Dainų dieną Vingio parke skambėjo ir pučiamujų orkestrai. Po Atgimimo 1990-aisiais šventė pasipildė Folkloro diena, 1994 m. atvyko lietuvių išeivijos kolektyvų, 1998 m. nuskambėjo pirmoji Kanklių

popietė, o 2003-aisiais į Dainų šventės rėmus sutilpo ir Kartų vakaras (miuziklo „Velnio nuotaka“ premjera), ir profesionaliosios kūrybos vakaras (V. Bartulio kūrinio „Mūsų Lietuva“ premjera), ir pučiamujų orkestro žygiutė „Vario audra“, ir Lietuvių tautinio kostiumo kolekcijos pristatymas, ir Teatrų svetainė. Taip Dainų šventė tampa tarsi menų olimpiada.

Dėl šios plėtimosi tendencijos buvo, yra ir bus diskutojama. Ir ne tik Lietuvoje. Mes švęsime Dainų švenčią 80-metį, Latvija 130 metų jubiliejų jau atšventė 2003-aisiais: šios iškilmės vyko tuo pat metu kaip ir mūsų Pasaulio lietuvių dainų šventė. Apie tai keletą apžvalginių straipsnių Lietuvos visuomenei pateiké Silvestras Gaižiūnas: „Patys latviai kategoriskai pabrėžia, kad dainų šventė – ne festivalis. Štai daugelio dainų švenčių dirigentas prof. Edgaras Račevskis sako: „Galima organizuoti įvairius festivalius, bet tai vis dėlto nėra dainų šventės. Aš nemanau, kad dainų šventės turi virsti festivaliais. Dainų šventėse mes stengiamės palaikti šimtmečių tradiciją, paimiti tai, kas geriausia.“ (8). Ši tema itin emocionaliai gyvindenta Lietuvos spaudoje (24).

Kas geriausia?

Penkiasdešimties metų skirtumas tarp Dainų švenčių pradžios Latvijoje ir Lietuvoje kultūros istorijos požiūriu nėra didelis, bet Dainų šventės tradicijos puoselėtojams – visas kūrybingo žmogaus gyvenimas. Tad Latvija turi viena šios tradicijos išugdyta piliečių karta daugiau nei Lietuva. Neatsitiktinai būtent Rygoje nenuilstančio Maestro prof. Imantso Kokarso iniciatyva gimė sumanymas – tarptautinė programa „Šiaurės ir Baltijos šalių dainų šventės“. Igvyvendinant šį naują tarptautinį projektą, dalyvauja tūkstančiai Švedijos, Suomijos, Norvegijos, Danijos, Islandijos, Farerų salų, Estijos, Latvijos ir Lietuvos mišrių chorų dainininkų. Projekto strategija pradėta kurti prieš dešimtmetį. Tikslai kilnūs: konkrečiu Šiaurės ir Baltijos valstybių bendradarbiavimo pavyzdžiu įrodyti, kad Baltijos šalių vienybė ne tik deklaratyvi. Svarbiausia – nuoširdus noras dainuoti kartu, keistis repertuaru, palaikyti ryšius, bandyti papildyti Baltijos šalių Dainų švenčių tradicijų paletę netikėtomis Šiaurės šalių patirties spalvomis. Sudarėme 8 svajotojų branduolį, projekto koordinacinę grupę, po vieną atstovą iš kiekvienos šalies chorų sąjungos (ar asociacijos). Diskutavome, ginčijomės, gludinome požiūrių skirtumus, aptarėme organizacinius ir finansinius klausimus, pagrindinius projekto struktūros metmenis, modeliavome artimiausią dešimtmečių renginių Norvegijoje, Suomijoje,

Danijoje, Švedijoje, Islandijoje, Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje tvarkaraštį, priimtinas datas, bražėme diagramas svajodami ir tikėdami, kad ši sumanymą įgyvendinti įmanoma. Verta pabandyti! Taip į Dainų švenčių tradicijos metraštį jau galima įrašyti šiuos faktus:

1995 m. liepos 12–16 d. Ryga (Latvija). I Šiaurės ir Baltijos šalių dainų šventė, 7000 dalyvių.

1997 m. birželio 25–29 d. Gotlando sala (Visby, Švedija). II Šiaurės ir Baltijos šalių dainų šventė. 2500 dainininkų.

2000 m. birželio 27–liepos 2 d. Skien (Norvegija). III šventė. Per 3800 atlikėjų.

2002 m. birželio 27–liepos 1 d. Klaipėda (Lietuva). IV šventė. Per 4000 dalyvių.

Šiandien ruošiamasi šios tradicijos dešimtmecio jubilieji – 2005 metų vasarą Joensu (Suomija) vyksiančiai V-ajai šventei (3; 32–37).

Apie būtinybę diskutuoti dėl (būsimų) Dainų švenčių idėjos, konceptualumo ir tradicijos puoselėjimo kalbėta ir Dainų dienos aptarime. Priešingų nuomonų būta ir šiuo klausimui. Štai dvi iš jų.

„Skandinavijos šalys, pripažinkim, aukštos kultūros šalys, perimdamos mūsų tradiciją, pradėjo organizuoti tik dainų dienas. Labai gražiai, labai kultūringai į dainų bloką jie įterpia ir estradinių kūrinių, nacionalinių šokjų, dar ši tą – pavairinimui, palinksminimui. Bet apskritai – tai DAINŲ šventė, kur DAINA – didžiausia vertybė. Renkime atskirą Dainų šventę („dūdos, šokiai“ gali organizuoti savo atskirus koncertus – ir nebūtinai Vilniuj“ (M. U.).

„Neturėtume taip siaurai matyti ... Nėra blogai, kad Dainų šventės yra meninės visumos forumas. Tai tik sustiprina Dainų šventę“ (L. A.).

MES ESAM DIDI TAUTA

Tradicija – nacionalizmas ar tautinio identiteto simbolis

Dėsninga, kad Latvijoje, švenčiant Rygos 800 metų jubiliejų, 2001 m. liepos 29 d. vyko Dainų šventė. Būtent ši tradicija Latvijos vyriausybei, Rygos savivaldybei buvo prasmungiausia jubiliejaus šventimo forma. Ispūdingas, pademonstravęs vos ne visas įmanomas šiuolaikinės technikos naujoves, netradicinės koncepcijos naktinis (pradžia 22 val.) Dainos koncertas buvo puiki jubiliejinė dovana Latvijos piliečiams. Šis konceptualiai naujas, sulaužęs visus įprastus Dainų šventės stereotipus koncertas sukėlė labai skirtingu vertinimų audrą ir buvo vienas iš impulsų reorganizuoti Latvijos Dainų švenčių organizacinių struktūrų. Deja, privalumų, kurių buvo siekta tuo reorganizavimu, šiandien dar nesimato. Įvykių fiksavimo technika ateities kartoms įgalina palikti, deja, tik blankų atspindį to, kas vyko realybėje: tuo laiku, toje erdvėje, tame pilietiško ir tautinio pasididžiavimo emocijų įkaitintame Rygos Mežaparko slėnyje. Atminimyje liko neįšildomas vaizdinys – įspūdingu tautiniu kostiumu pasipuošusi Latvijos prezidentė Vaira Vykė-Freiberga, tarianti sveikinimo žodžius: „MĒS ESAM STIPRA TAUTA. MĒS ESAM SKAISTA TAUTA. MĒS ESAM DIŽENI. MĒS

ZINAM, KO MĒS GRIBAM. KO GRIBAM, TO MĒS VARAM. KO MĒS VARAM, TO MĒS DARAM. LATVIJA. LATVIJA“, o dešimtūkstantinė dalyvių ir klausytojų auditorija (ir mes kartu) stovėdami atkartojo Prezidentės žodžius kaip priesaiką – „Mes esam stipri tauta. Mes esam graži tauta. Mes žinom, ko norim...“

50 metų Dainų šventės, pilietiškumo ugdymo pamokų, skirtumas, matyt, ir sąlygoja daugelį dalykų – nuo klausytojų skaičiaus Dainų dieną skirtumo Rygos Mežaparke (ir – Vilniuje, Vingio parke) iki valstybinio požiūrio, Dainų švenčių puoselėjimui iš biudžeto skiriamos paramos skirtumo (Latvijos Dainų švenčių sąmata vos ne dešimteropai didesnė nei Lietuvos).

„Mūsų Prezidentūra, mūsų valdžios aukščiausieji stengesi prisikvesti įvairių prezidentų, karalių, premjerų, kungiųgaikščių į mūsų garbingą Mindaugo karūnavimo jubiliejų. Latvių prezidentė p. Freiberga atsisakė važiuoti – Ji negalėjo palikti šalies svarbiausių šaliai įvykių metu. Ji dalyvavo kiekvienam Dainų šventės renginyje (pradedant atidarymu, baigiant naktiniais koncertais, jau nekalbant apie pačią Dainų dieną). Visus renginius ji aplankė. Ką gi darė mūsų prezidentūra? Bijojo būt sulyta, tad išvis „nusiplovė“. Tai jau požiūrio reikalus. Reikia bandyt formuot valdžios požiūrį. Kiekvienam valdininkui reikia šimtą kartų elementariai aiškinti tą patį, ko jis tikrai nesuvokia: kam reikalinga Dainų šventė“ (V. M.).

„Buvas atsakinga už jaunimo ir vaikų chorus... Daugiausia diskusijų sukelė „vargšai, sušlapę vaikai“ – esą tokie nelaimingi jie buvo, kam juos kankinti taip vėlai, neparvežti paršliaužė namo vos gyvi iki savo lovos, kur vaikų gynimo teisės... Aš manau, geriausia būtų paklausti pačių vaikų, ar jie tikrai jautési tokie vargšai ir nelaimingi. Ir vadovai turbūt atsakys – ar vaikai nori dar kartą dalyvauti tokioje šventėje. Tai tie nelaimingi sušlapę ir sušalę vaikai niekieno neliepiami – pirmieji pradėjo skanduoti – LIETUVA! LIETUVA!“ (R.M.).

Tarptautinėse konferencijose taip pat įvairiais aspektais šnekam apie Dainų šventę. Prof. Folke Bohlin (Švedija) jau gerą dešimtmetį Dainų švenčių fenomeną bando pagrįsti gretindamas nacionalizmo ir pasipriešinimo nacionalinėms grėsmėms aspektus. Tačiau ir tie mokslininkai, kurie Dainų šventės fenomeną analizuoją tik psichologiniu nacionalinių santykų aspektu, faktų tezėms pagrįsti taip pat randa nesunkiai. Taip yra ir Latvijoje, ir Lietuvoje, ir Estijoje. Ypač dėkinga tuo požiūriu 1988 metų liepos 1–3 dienomis Vilniuje vykusi Baltijos valstybių studentų dainų ir šokių šventė „Gaudeamus – X“. Atgimimo pradžia, tad Lietuvos, Latvijos ir Estijos nacionalinės vėliavos studentų rankose buvo lyg iššūkis. Tai – tikėjimo Laisve šventė. Joje dalyvavo rekordinis dalyvių skaičius – 7000! Vienas jų – Andris Teikmanis, tuometinis Latvijos Respublikos ambasadörus Vokietijoje, buvęs Latvijos universiteto mišraus choro „Juventus“ seniūnas, sveikinimo kalboje „Gaudeamus–XIII“ (vykusiam Vilniuje 1999 birželio 25–27d.) dalyviams prisimena: „Jau praėjo daugiau nei dešimt metų nuo tos puikios studentiškos šventės Vilniuje 1988-aisiais, kuriai neprilygsta nė viena kita šventė. Baltijos atgimimas tuomet tik prasidėjo.

Ypatingas dėmesys buvo atkreptas į simbolius – tautines Baltijos šalių vėliavas. Dainų šventės išvakarėse Estijos Aukščiausioji Taryba patvirtino Estijos tautinės vėliavos teisinį statusą. Estai tuo didžiavosi ir visur vaikščiojo iškélé vėliavą. Latvės Vilniaus parduotuvėse išpirko visas medžiagas, kurių spalva atitiko Latvijos vėliavos raudonį, visą naktį siuvo. Rytą jau plevėsavo keletas Latvijos vėliavų. Kasdien jų vis daugėjo” (Gaudeamus XIII. – Vilnius, 1999. – P. 67).

Mūsų studentams Lietuvos trispalvių tada ieškoti nereikėjo – jau nuo liepos 1 dienos, „Gaudeamus XIII” atidarymo ceremonijos Kalnų parke, iki Dainų dienos Vingio parke liepos 3 dieną – visur išdidžiai plaikstėsi trijų Baltijos šalių vėliavos. Atmosfera buvo taip patriotiškai pulsuojanti, kad „Gaudeamus–XIII” meno vadovo Adolfo Krogerto širdis tos pulsacijos nebeatlaikė – padirigavęs jungtinio choro dainas, iškeliao amžinybę.

1988-aisiais tautinio tapatumo teigimas buvo labai aktualus, šiandien – taip pat. Tačiau ar verta suabsoliutinti tautinio bendrumo aspektą kalbant apie Dainų šventės esmę? Tai, aišku, svarbu, bet ne mažiau svarbus bei įstabus lietuvio, latvio ar esto jausmas – meilė dainai. Gal todėl taip emocionaliai šią temą Dainų dienos aptarime gvideno Mykolas Usonis, Vilniaus miesto choro „Sodžius” dainininkas, 54 metus dainavęs mėgėjų kolektyvuose. „Prieš porą savaičių Rygoje vyko stambi tarptautinė muzikologų konferencija. Joje dalyvavo žinoma muzikologė ponia Ona Narbutienė, kuri pateikė įdomų faktą: vienas garbus švedų muzikas mūsų šventę pavadino *nacionalizmo pasireiškimu*. Kai jaunimas pradėjo skanduoti LIETUVA, LIETUVA – jis tai priėmė kaip nacionalizmo blogaja prasme aprašką... Prieš birželio 21 d. „Šiaurės Atėnai”, jų vyriausasis redaktorius, leido sau šitaip apspaudyti Dainų šventę: „Lietuviai, deja, yra grupinių perverșių mėgėjai. TV jau keletą mėnesių iš eilės kaišioja vaizdo klipą, kuriame grėsmingai parašyta MES... Dainų švente vadina reiškinio metu lietuvių tauta į atmosferą išmes labai didelį energijos kiekį, skirtą vienybei, bendrybei, meilei. Bet ar būtina taip garsiai apie meilę krikti. Todėl jeigu MES yra įvardis, tai geriausia ji būtų pakeisti JIE. Jie – sadistai sektantai, dainavimu kankinantys niekuo nekaltus piliečius” (M. U.). „Lietuvoje vyksta negeri dalykai, jeigu atsiranda rašinių, taip vertinančių mūsų Dainų šventes. Turėtume labai rimtai į tai atsakyti. Jei mes Dainų šventes paversime kažkokios muzikos koncertais, tai ir jų prasmės nebeliks”. (A. M.).

Dainų švenčių tema jaudino daugelį XIX a. pab. – XX a. pirmosios pusės publicistų. R. Gudelis (11; 282–302) aptaria net 23 autorius, rašiusius apie pirmąsias tris visuotines (1924, 1928, 1930-ujų metų) Dainų šventes. R. Gudelio teigimu, M. Budriūno straipsnis „Dainų švenčių meninė ir auklėjamoji reikšmė” laikytinas pirmuoju moksliniu analitiniu darbu, kuriame plačiau apmästoma Dainų šventės prigimtis ir funkcijos. O 1932 m. A. Sabaliausko straipsnyje „Dainų švenčių reikalai” išreikšti samprotavimai jrodo, kad filosofinis (hamletiškas) klausimas būti ar nebūti buvo ir tebeleikia aktualus:

„Man (...) norėtusi paklausti: kam Dainų šventė iš viso reikalinga? (...) Pirmutinis tikslas buvo per dainą žadinti tau-

tinę sąmonę, o per bendras Dainų šventes stiprinti tą sąmonę ir bent tuo būdu reikšti savo tautinį gyvenimą. Visų laikų okupantai ar nesiorientavo, ar šiaip nelaikė dainos kenksmingu dalyku savo valdymui. O iš tiesų dainos ir dainos šventės rengė dirvą tautos ir politiškai nepriklausomybei. (...) Estetinio pasitenkinimo dainų šventės neduoda, o žadinti tautinį susipratimą nebéra reikalo, nes savo tautinį tikslą esame pasiekę: jau turime tautinę nepriklausomybę” (11; 295).

Akivaizdu, kad jau nuo XX a. pr. abejonės „graužė ir tebegraužia” ne vieną protą. Ne vienas rašytojas, filosofas, profesorius, politikas pretenduojaapti tokį „sugraužtų protų” simboliu (19).

„Socialiniu požiūriu dainų ir šokių šventės tradicija yra labai vertingas, visuomenė kolektyvinio bendrumo pagrindu telkiantis, tautinį identitetą stiprinantis ir pasaulyui atvirą, harmoningą ir humanistinę pasaulėjautą formuojantis veiksny. (...) Dainų šventės tradicijos pagrindu į bendrą vienetą jungiamos ne tik pavienės tautos, bet ir tautų bendrijos, šiuo konkrečiu atveju – nepriklausomybę po sovietinės okupacijos atkūrės Baltijos šalių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – regionas” (18).

UNESCO IR TRADICIJA

„2003 m. lapkričio 7 d. tarptautinė komisija Paryžiuje palengvino naštą, kurią įvairiai laikotarpiais mums vis uždėdavo Dainų švenčių neigejai, esą tai sovietinis pramas, atgyvena. Tas moralinis palengvinimas – Lietuvos, Latvijos ir Estijos dainų švenčių pripažinimas pasaulyje masitu, paskelbimas kultūros šedevru – yra visų žmonių, kurie pradėjo kelią į Dainų švenčių olimpą, didelis ir be galio svarbus įvertinimas. Manau, kad visi būsime stipresni” (M. J.). (Plačiau – Lapinskas A. Pagal UNESCO informaciją. Dainų šventės tapo pasaulyje kultūros savastimi // Lietuvos aidas. – 2003 lapkričio 19; Šorys J., Mikutavičius J. Dainų švenčių tradicija – UNESCO išrinktoji // Šiaurės Atėnai. – 2003 gruodžio 6.)

„XXIII visuotinės latvių dainų šventės vyriausasis dirigentas, darbo grupės vadovas Romanas Vanagas yra pasakęs: „nė viena valstybė niekada nesilpnina savo gynybinių galių, nemažina savo ginkluotės ir nenaikina kariuomenės. Mūsų valstybės išsikovojo nepriklausomybę dainuodamos. Dainuojanti revoliucija. Jeigu nerengsim Dainų šventės (atsisakysim dainavimo, naikinsim chorus) – atsisakysim savo ginkluotės, savo galių ir tuo pačiu būsime labiau pažeidžiami” (A. V.).

„Mes turėtume žiūrėti į priekį ir nubréžti gaires, ką darysim toliau: koks repertuaras, kas yra tradicija, ar ji yra tobultintina. Esame pripažinti UNESCO, tad turėtume atsižvelgti į tam tikrus jos reikalavimus, supažindinti su jais visuomenę. Tie reikalavimai – išlaikyti gražias mūsų tradicijas. Tautos tradicijas” (P. B.).

„UNESCO pripažinimas mums visiems, vadovaujantiems chorų judėjimui žmonėms, duoda labai rimtą kozirį. Ir juo, aš nebijau to pasakyti, mums visiems reiktų labai gerai paimaudoti. Pirmiausia turiu omeny tai, kad yra labai daug

neišspėstų juridinių klausimų. Esu įsitikinęs, kad be Kultūros įstatymo, dėl kurio diskutavo jau du kongresai ir kuris nepriimtas iki šios dienos, nieko mes nepasieksim. Aš įsitikinęs, kad Kultūros įstatymas užtikrintų prielaidas Vyriausybei garantuoti Dainų švenčių finansavimą... Liudės kultūros centrui, Chorų sajungai, Chorvedybos katedrai Muzikos akademijoje reikia maksimaliai panaudoti UNESCO „kortą“, kad pasiektume geresnio rezultato. Nes jeigu valdininkai nesuvoks, koks tai svarbus pripažinimas (kai iš 70–76 kandidatų atrinkti 28) – viskas liks beviltiška“ (M. U.).

„Tai tam tikras mūsų išlikimo garantas. Klausimas – kas dabar tuo garantu vadovausis. Ar mūsų valdžia? Yra UNESCO įstatymas, vadinas, dabar turim laikytis tam tikrų nuostatų. Nieko gero nesulauksimė, jei dairysimės tik į valdžios aparatą“ (V. M.).

„Tam, kad šventė išliktu gyva, yra būtina, kad žmonės ją suvoktų kaip gyvą, o ne muziejinių daiktų ir nuolat bei gan masiškai dalyvautų. (...) Ateityje Dainų šventėje turėtų būti daug tradicijų ir archajiškumo. Tačiau ar ji išliks gyva, nežinia (4).“

GYVASTINGA TRADICIJA – TAI NAUJOVĖS

Pavyko – nepavyko

Dainų dienos koncertas – sudėtingo kūrybinio proceso rezultatas. Kuriant programą visada dalyvauja keliolika savitų ir ambicingų skirtingos patirties, skonio menininkų. Tad kompromisai neišvengiami.

Užsakovui (Lietuvos liaudies kultūros centru) privalu remtis ekspertų nuomone, *vykdytojui* (asmeniui ar grupei) dera atsižvelgti į užsakovo pageidavimus, pastabas, neiškreipiant kūrybinės idėjos esmės. Tai néra paprasta. Visi, kurie siūlo ar vertina, priima ar atmeta, tampa atsakingi. Keblu nubréžti kompetencijos ribas, „iškalkuliuoti“ koletyvinės kūrybos ir autorinės teisės prioritetų, atsakomybės santykį. Kompromisai ir prieštaravimai (įvairių atspalvių) – nuolatiniai Dainų dienos koncerto kūrimo palydovai. Lietuvos liaudies kultūros centro direktorius Juozas Mikutavičius, sveikindamas Lietuvos chorų vadovus Dainų dienos aptarimo dalyvius, kalbėjo: „Atnešėm ant Dainų švenčių aukuro visi kartu ir kiekvienas asmeniškai tai, ką galėjome,

ką sugebėjome, kiek išgalėjome. Kiekvienas darbas, kurį darai – nelengvas, ir išvengti vienokių ar kitokių klaidų (jeigu tai galima vadinti klaidomis), matyt, sunkoka. Tad reikia tikėtis ir žinoti: kad ir kas darytų, kas ruoštų Dainų šventes – visi vienokių ar kitokių (tų pačių ar kitų) klaidų padarys”.

Nuaidėjusios Dainų dienos kūrybinės grupės nariai – Alfonas Vildžiūnas, Raimondas Katinas, Regina Maleckaitė, Anatolijus Klemencovas, Alvydas Vizgirda – naujokai Dainų šventės organizavimo reikaluoose. Puiku, kad žmonės – tegul ir mažiau patyrę – turi idėjų, noro dirbtį ir keisti. Jeigu kiekvienas, prisilietus prie Dainų šventės organizavimo, būtų toks menininkas profesionalas kaip Juozas Javaitis (sukūrės meninę akciją Dainų dienos ekrane), visi darbai būtų padaryti labai gerai ir be klaidų. „Kaip klaipėdiečiams pavyko įsibrauti į grandiozinio renginio organizatorių gretas?” – į tokį klausimą kūrybinės grupės vadovas A. Vildžiūnas atsakė: „Iš tiesų Vilniuje mus vadina išsišokėliais, o Klaipėdoje – padlaižiais. Konkursas dainų dienos scenarijui buvo paskelbtas prieš trejus metus. Mes pasiūlėme surengti šiuolaikišką, vientisą kaip spektaklis nuo pradžios iki pabaigos turintį režisūrinę koncepciją koncertą” (17).

Dainų dienos programos „Karūna Tėvynei” aptarime sėkmės ir nesėkmės, kūrybinės grupės darbo bei pasirengimo Dainų šventei eigą apžvelgė Alfonsas Vildžiūnas:

„Pirmasis posėdis, kuriame buvo svarstomas scenarijaus projektas (dalyvaujant daugeliui chorvedžių iš visos Lietuvos), vyko 1999 birželj. Po to buvo sudaryta ekspertų komisija – scenarijus svarstėme rugsėjo–gruodžio mėnesiais. 2000 m. atsirado dar vienas scenarijus (grupės vadovas Vytautas Miškinis). Tie, kurie rašo, kad buvo tik vienas scenarijus, matyt, neturėjo informacijos: sausį–vasarą–kovo buvo svarstomi du scenarijai. Ir tik kovo pabaigoje (2000 m.) buvo galutinai patvirtintas mūsų scenarijus. Toliau visą laiką vyko labai intensyvūs repertuarinės komisijos posėdžiai, diskusijos su Meno komisija. Turbūt ne visi žinote Meno komisijos sudėtį: profesorius Petras Bingelis (pirminkas), Saulius Liausa (sekretorius), nariai: Vaclovas Augustinas, Vaclovas Juodpusis (Kultūros ministerijos Menų skyriaus vyr. specialistas), kompozitorius Algirdas Martinaitis, kompozitorius chorvedys prof. Vytautas Miškinis, prof. Povilas Gylis, operos teatro dirigentas Martynas Staškus ir režisierius Gintaras Varnas. Manau, tai autoritetinė, solidi komisija – repertuario klausimu „ietis laužėm” dešimtį kartų. Vyko scenografijos svarstymai, du iš jų Kultūros ministerijoje. Paskutinis komisijų darbo tarpsnis – dirigentų tvirtinimas. Dėl jų pagrindinį žodį tarė Lietuvos chorų sąjungos prezidiumas (jis galutinai patvirtino dirigentų korpusą). Jeigu yra manančiųjų, kad rengiant Dainų šventę gali daryti ką nori, esi laisvas ir nesuvaržytas, – labai apsirinka. Ko mūsų grupė siekė? Nesiekėme apversti pasaulio aukštyn kojom. Gink dieve. Tiesiog, svarstydam, kaip turi atrodyti mūsų Dainų šventė, pradėjom nuo idėjos, pagrindinės temos pasirinkimo... Ją po šventės atidėjimo metams padiktavo tai, kad buvo švenčiama Mindaugo karūnavimo sukaktis.

Nieko ypatingo ir naujo, **tiesiog taip matėme**:

- nusibodo Dainų dienos koncertų įprastos pabaigos iškilmingom kantatom, nusprendėm, kad būtų gražu finalą padaryti lyrinį, siek tiek sugraudinsiantį publiką;
- tačiau, kad nebūtų vien graudenimasis (liūdna), sumanėm linksmą dalį, kuri mums buvo problemiškiausia, dėl jos ir dabar daugiausia prieštaringu nuomoniu;
- pasiūlém sujungti visus chorus, neskaidyt, sustatyti estardoje į didelį keturbalsį chorą.

Kas pavyko:

- aš manau, kad pasiteisino scena, įrengta priešais žiūrovus (tarp estrados ir žiūrovų);
- pasiteisino vedėjai: Regina Šaltenytė ir Viktoras Gerulaitis buvo puikus duetas;
- pasiteisino chorą sustatymas balsais; turint šiuolaikines įgarsinimo galimybes taip yra daug patogiau;
- gana gerai pavyko sujungti atskiras Dainų dienos temas, kad viena kitą papildytų”.

Tai – vieno kūrėjo požiūris. Požiūrių daug, prieštaringu ir įvairių.

„Pranešėjai buvo giriами, bet aš girt negalėčiau. Paraštas tekstas – viena, pasakytas – kita, nes labai priklauso nuo to, kaip pasakomas, kur sudėlioti akcentai. Tas pranešėjų šnekėjimas – lyg jaunimo popso-roko renginiuose: „DAINUOJA – PATS PATS PATS! ... O diriguja ...jonaitis. Atėjo esą kažkas padiriguoti – DAINUOS...“ O tas dainuotojas – padainavo, išėjo ir dar honorarą gavo – nors prieš koncertą iš paskutinių „zubrino tekstą“. V. Gerulaičio tonas man nepatiko“ (A. P.).

„Švenčių aktualumas, dėmesys šventėms pradėjo po truputėli silpnėti. Dvi pagrindinės mintys, kuriomis stengėmės vadovautis: pirma – reikia, kad šventė taptų šventiška – džiugi, linksma. Nepriklausomybės ir visas kitas šventes, kurias pasaulis švenčia su fejerverkais, dainomis ir šokiais, mes ilgai šventėme Arkikatedroje – susitelkę, susikaupę. Kai Dainų šventė pretendavo tapti „dainuojama istorijos pamoka“, ji tapo kur kas mažiau šventiška. Antra – reikia, kad dainų šventė atitinkų pavadinimą – **Pasaulio lietuvių dainų šventė**. Neskirstykime šventėje – čia išeiviniai lietuviai, o čia kitos lietuvių grupės. Tik viena grupė, tremtinių ir politinių kalinių, aktyviai reikalavo išskirtinumo, tą klausimą pasistengėme išspręsti kuo diplomatiškiau (16) (R. K.).

„Drįstu pacituoti porą minčių, su kuriomis nenorėčiau sutikti: štai ponas J. Mikutavičius teigia: „Manau, svarbiausia – kad miuziklas įvyko“ (20). Kalbama apie „Velnio nuotaką“. Jūs tikriausiai matėte „Muzikos baruose“ dviejų kompozitorų profesionalų net antraštė uždėta „Velnava su velnio nuotaka“. Neturiu pagrindo jais netikėti. Ir dar: man atrodo, yra visiškai nepriimtina prilipdyti šitą miuziklą ne prie Valstybės šventės apskritai, o prie Dainų šventės programos“ (M. U.).

„Įvairių abejonių ir klaustukų – dar daugiau... Ar galima šiandien tiesiog dainuoti nedarant iš to taip madingo „šou“. Manau, jeigu tai daroma tikrai profesionaliai, tai kodėl gi ne? Geriausiu gan kokybiško šou ir gero kūrinio jungties pavyz-

džiu šioje Dainų šventėje, spėju, liks Viačeslavo Ganelino miuziklo „Velnio nuotaka“ premjera. (...) Šou elementų bandyta įvesti ir į šiemet iš esmės gyvesnę, lankstesnę Dainų dienos programą. (...) Ar sveikintinai ištrūkusi iš gan statiskos eigos gniaužtų Dainų diena nepasuko atnašavimo populiarajam menui, t.y. pavojingo „nupopsėjimo“ link? Nesakau, kad tai įvyko šiemet, bet – jei tai taps postūmiu?..”(26)

„Gyvenam permanentų laiką. Visuomeninio gyvenimo patimai pasireiškia ir mūsų profesijos baruose, ir Dainų šventėje. Todėl gal ir labai gerai, kad Dainų šventė – jos organizavimas, jos koncepcija – yra tam tikras iššūkis: mes turim apie ką kalbėti. Labai gerai, kad nebuvo pasilikta prie senosios „konservuotos“ koncepčijos“. Dar Mejerholdas sakė: tradicija yra gerai išsilaike lavonas“. Tradicija „turi ir gana neigiamą prasmę“ (A. P.).

TRADICINIAI GINČAI REPERTUARO TEMA – NUO 1924-ŲJŲ DAINŲ DIENOS

Šventė įvairiems skoniams

Buvo, yra ir bus įvairiausią nuomonų dėl Dainų šventės repertuaro, o dar įvairesnių – vertinant, kritikuojant, recenzuojant. Ginčams šia tema – taip pat jau 80 metų.

1924 m. K.V. Banaitis straipsnyje „Pirmoji Lietuvos dainų diena“ pateikia tokius „muzikalinių, estetinių Dainų dienos pusės“ vertinimus: „Himnas neskambėjo reikiama galingai, per lėtas tempas (dirig. J. Naujalis). (...) Panevėžio jungtinis choras „gražiai išlavintas, turi graži balsų. Iš atskirų chorų (tą dieną dainavusių) jam tenka pirmoji vieta. Daug blogiau tenka atsilipti dėl to choro atlirkos programos. Abu šio choro dirigentai (M. Karka ir V. Paulauskas) nori būti kompozitoriais. Bet vien noro ir gabumo čia neužtenka; reikia dar daug žinių ir mokslo, išlavinto skonio. Tų visų ypatybių abu Panevėžio dirigentai kol kas dar neturi, muzikos formų nevaldo ir neprivalo todėl skubintis su savo rašiniais viešai rodytis. Ypač metasi į akis harmonijos primitingumas, melodijos pigumas ir neoriginalumas. V. Paulausko „Žalgirio mūšis“ yra hiperdiletantinis, iš kąsnelių sulipdytas mišinys (...) Tokiems kūriniams Dainų dienos programoje ne vieta, nes tuo būdu dainų šventė lengva paversi dainušķi kermošium.“ (11; 188).

Problemos esmė nepakito iki šiol: Dainų dienos koncertas – tik forma. Bet forma be turinio tuščiavidurė. Todėl ir šiandien taip pat karštai kalbama repertuaro tema. Tik, deja, vertinimų amplitudė gana siaura: patiko, nepatiko.

„Keistokai susidėstė repertuaro momentai šioje Dainų šventėje: mes dainavome ir rimtas chorines dainas, bet buvo ir dainušķi. Kaip galima tai sujungti į visumą? Nebent galima būtų dalyti į dvi dalis – rimtą koncertinę ir pramoginę... Pačią šventę siūlyčiau pradėti anksčiau. Labai suvėlinama dėl fejerverkų, betgi Dainų šventėje svarbiausia ne fejerverkai, o patys žmonės, dainininkai... Estradiškumo ligą jau reikėtų persirgti, kviečti tik tuos solistus, kurie atitinka mūsų dvasią... *Lietuva brangi* – tai toks kūrinys, kurio metu nereikėtų „cirkintis“ nei su fejerverkais, nei su dirigentų „pamainom“ (L. A.).

„Repertuaras gerokai keitėsi: nei fejerverkas, nei puikus ponas Juozo Javaičio darbas, nei geras įgarsinimas, nei šokėjų atsiradimas nenulemtų Dainų šventės sekėmės, jeigu nebūtu gerų kūrinių. Galim sugalvoti geriausią fabulą, bet jeigu nepripildysim jos gerais kūriniais, kuriuos nuoširdžiai atliks choristai, su entuziazmu mokys chorų vadovai – ne turėsime Dainų šventės“ (P. G.).

„Neprisimenu, kada buvo kitaip. Ir vis sakoma „*kas per repertuaras*“... Anksčiau, suprantama, reikėjo latvių, baltarusių, kitokių kūrinių, bet visą laiką repertuaras buvo skaudi vieta... Tiesa, šią Dainų dieną buvo šiokių tokų šokiruojančių dalykų, ne veltui kai kurie atsiliaupimai kategoriski... Ir man (priimkiti tai kaip senio pabambėjimą, kurio ne visada reikia klausytis), pavyzdžiu, A. Raudonikio daina nepatiko – jos aš nebūčiau ēmęs Dainų šventei“ (A. P.).

„Kažin, ar ponui Mikutavičiui derėtų taip vertinti: „Bėda ta, kad programe buvo dainų, kurių neturėjo būti Dainų dienos programe“ (20). Man atrodo, jei jau repertuarinė komisija patvirtino, – ar verta apie tai diskutuoti.“ (M.U.).

„Nuotaikos prasme šventė pavyko. Tik gal koncertą reikėjo baigti po Kernagio „Mūsų dienos kaip šventė“... Po to atsirado eksperimentinių, sudėtingesnių kūrinių: gal jiems reikėtų naktinio koncerto – chorinio parodo, kurio vis siekiama, bet nesugebame įgyvendinti. Visada keblu sudaryti repertuarą, vis išlieka klausimas: ką paliksim pabaigai, kur tas kūrinys – lyg kelias į XXI amžių, kur tasa į būsimąsiaskartas. Štiekių metų ieškom tokio kūrinio“ (T. Š.).

„Atstovauju abiem Vilniaus universiteto chorams ir noriu išreikšti jų dalyvių nuomonę: buvęs repertuaras tikrai yra geras, jaunatiškas, originalus ir mums labai patiko. Ankstesnėse Dainų šventėse dalyvavusiems mūsų choristams (kai dar buvo moksleiviai) ši šventė atrodė puikesnė, malonesnė. Nors akademiniam jaunimui labiau patinka dainuoti klasiką, stambios formos (pavyzdžiu, Mocarto „Requiem“ ar Dvoržako „Stabat mater“) kūrinius, bet ši šventė jiems patiko... Apie šventės ilgumą: nemanau, kad viena kartą per 4–5 metus vykstanti, o juo labiau įrašyta į UNESCO šedevrų sąrašą šventė turi būti trumpa. Ji turi būti ilga, ir dalyvavimas joje – malonus“ (J. M.).

„Smagu buvo dainuoti tokiam dideliame ir vieningamme chore šį puikų repertuarą. Viskas buvo nepaprasta, didinga, įspūdinga – tai reikėjo tiesiog išgyventi“ (D. M.).

„Šventė ir viso pasaulio lietuvių – du kertiniai (pagrindiniai) dalykai: nuo to prasidėjo scenarijus ir – repertuaras. Buvo pirmieji, kurie susidūrė su tokiu šventės organizavimu, su labai galinga, autoritetinga komisija. Siūlėme repertuarą, o komisija svarstė: priimti, atmetti... Toks bendradarbiavimas, mano galva, buvo vaisingas: šventės dalyvių nuotaika išliko šventiška... Šventes atsimenu nuo 8 metų. Néra buvę tiek prašymų pakartoti, tiek bisų, tokios gyvos reakcijos... Kuravau dalį „Dainuokime drauge“, kuri sukėlė daug diskusijų: ar toks Dainų šventės repertuaras nesumenkino meninio lygio. Įvykęs koncertas – atsakymas. Gal ir gerai būtų, jei Dainų šventėje padainuotume St. Šimkaus „Nakties tylumoj“ ar J. Gruodžio „Audžia audžia“. Tačiau šiandien, kai skamba įvairiausia muzika, klesti įvairiausiai skoniai, mes negalime

rengti šventės vien tik sau – chorvedžiams. Turim rengti šventę visiems dainininkams, publikai – įvairių skonių žmonėms” (R. K.).

LIAUDIES DAINA DAINŲ ŠVENTĖJE

Kunigo ir kompozitoriaus Teodoro Brazio žodžiu, rašytu 1924 metais pasitinkant pirmają Lietuvos dainų šventę, aktualumas neblėsta ir šiandien: „Štai muzikos žvilgsniu išlepinto, teisingiau sakant, iškrypusio pasaulio akivaizdoje lietuviai rengia savo „dainų šventę”, kurioje teikia ne išdidižių simfonijų ar kitų moderninių, šių dienų skoniui atatinamų kūrinių, o tiktai savo paprastą, po šiaudiniu stogu gimusią ir išauklėtą „dainų dainele”“. Ar nėra čia perdaug drąsos, vaikiško naiviškumo?” (5).

„Ar dažnai mus lydėjo lyg brangakmenis nugludinta liaudies daina? Be Folkloro dienos, deja, tiek lietuvių liaudies dainos, tiek klasikinė muzika buvo reti paukščiai dainų šventės padangėje – visose programose daugiausia skambėjo šiuolaikinių autorų kūryba. Viena vertus, tas repertuaras – mūsų švenčių savitumo ženklas, turime lyg ir vos ne specialų repertuarą, kita vertus, per šį repertuarą sunkiai beprasmuša tradicija, tai, ką laikytume aukso fondu. Iki šiol man sunku pasakyti, kas dainų šventė yra lietuviams. Bent jau stebint šių metų dainų šventės eiga, susidare įspūdis, jog mes vis dar neapsisprendė, ar šį savo kultūros fenomeną laikyti prioritetiniu valstybei, ar eiliniu masiniu pasistumdymu. Apie tokį neapsisprendimą byloja programų (ypač Dainų dienos) nekonceptualumas” (8).

„Dirbu Kompozitorų sąjungoje, susitinku daug kompozitorių, muzikologų: jie šitą straipsnį (*Sigitas Parulskis. Dainos šokiai estrada // Šiaurės atėnai. – 2003 birželio 21*) nusinešė į katedrą, o ten Jonas Bruveris sako: „Palaukit, čia dar ne viskas“. Ir pateikė Gintaro Beresnevicius esė „Dainavimas atsistojus“, kuriame, mano giliu įsitikinimu, liaudies daina suniokota, sudirbtta. Pasišnekėjo katedros profesoriai, docentai – reikia atsiliepti, parašyti ir ... niekas neparašė. Klausiu, kur chorų sąjungos, chorvedžių atsiliepimas – negi likus savaitei iki Dainų šventės galima toleruoti tokį chuliganizmą. Reikia, kad LLKC, LCHS atsilieptų spaudoje, kad nebūtų tokią baisių dalykų” (M.U.).

„Visi žinom, matom laidą „Krašto garbė“. Padarykim ir Dainų šventėj: padainuokim atskirai kiekvieno Lietuvos regiono dainų. Šioj programoj nuskambėtų Amerikos ir kitų kraštų lietuvių dainos. Tai būtų užsienio lietuvių dirigentų pagerbimo vieta ir laikas. Labai jaudinantys dalykai – kai atskirų regionų žmonės su tautiniais rūbais dainuoja savo dainas. Visada tai bus gerai“ (T. Š.).

„Šiuo klausimu nesutinku su Tadu Šumsku (nors mūsų nuomonės daug kur sutampa). Tai jau daroma Folkloro dieนา“ (R. N.).

„Rengdami atskiras programas, turime suprasti liaudies dainos reikšmę. Kad nekalbėtume emocingai, kaip A. Arminas, Dainų šventės repertuarą įsivaizdavęs tik iš liaudies dainų, turėtume žinoti, kokį procentą tarp visų dainų sudaro liaudies dainos, o kokį – estradinės. Jeigu struktūriškai

susidėliotume, susivoktume, iš ko turėtų būti sudėta Dainų diena. Ir kūrybinei grupei tada būtų lengviau, ji būtų mažiau kritikuojama“ (J. M.).

„Klausytojų nebepatenkina paprastas, nors ir darnus, be gilesnio išpildymo dainavimas. Mažiausiai publika mėgsta trumputes melancholinges, léto charakterio liaudies dainas. Ir šioj šventėj pirmoji po psalmo ir tautos himno padainuota šio tipo daina nesulaukė net nė vieno aplodimento, nors ir korektingai buvo padainuota. Taip pat šaltai buvo sutiktos ir kitos panašios dainos. Kad ir šitokios dainos patiktu klausytojams, reikia visai gero ir jdomaus jų išpildymo. (...) Bendrai, programa nelabai buvo pritaikyta naujajai lietuvių dvasiai, kuri dainoj reikalauja daugiau motorinio (judesio) veiksmo, daugiau gyvumo“ (iš M. Budriūno 1932 m. straipsnio „Dainų švenčių meninė ir auklėjamoji reikšmė“: 11; 295).

DIRIGENTŲ TEMA – NUO J. NAUJALIO LAIKŲ

Minėtoje monografijoje R. Gudelis pastebi, kad ir K. V. Banaitis straipsnyje „Pirmoji Lietuvos dainų diena“ neišaukštino autoritetų – J. Naujalo ir S. Šimkaus: jau per pirmąjį Dainų dieną chorai galėjo padainuoti ne tik priimtinu lygiu („techniškai“ atlikti dainas), bet ir pademonstruoti „nuanšų“, „nuotaikų“. Tai priklausė nuo dirigentų. Jeigu abu gar sieji dirigentai nerealizavo savo sugebėjimų, vadinasi, ne viskas buvo parodyta, ką buvo galima parodyti (11; 289).

Apie tai galima skaityti ir Klemenso Griaudzės, pirmosios Dainų dienos liudininko, atsiminimuose: „I solidžios „povyzos“ rankų mostus, adresuotus milžiniškam chorui, dirigentas reikiama atsako nesulaukė. Pirmoje repeticijoje ne tik kompozitorius J. Naujalis, bet ir likusieji dirigentai, išskyrus kompozitorių S. Šimkų, didesnio sklandumo nepasiekė. Kokiu lygiu nuskambėjo 1-oji visuotinė dainų diena – įvertino specialistai. Gi man, pagal menką tuometinį mano muzikinį išprusimą, viskas atrodė jdomu, gražu ir įspūdinga! Todėl neslėpiau pasipiktinimo kai kuriais provincijos chorvedžiais, „autoritetingai“ kritikavusiais dainų dienos dirigentus, o ypač vyriausiajį – kompozitorių J. Naujalį, kuris, jų manymu, ne sugebėjo vadovauti masiniam chorui“ (21; 254).

O štai kritinių samprotavimų mozaika 2003 m. Dainų dienos dirigentų tema (iš aptarimo):

„Dainų šventės pakyla – ne pajedestalas. Parenkant dirigentą reikia atsižvelgti į jo sugebėjimą vadovauti tūkstantiniams chorui. Tą gali ne kiekvienas. Padaryta nemažai klaidų. Pavyzdžiu – finale: G. Svilainio kūrinys, jungtis su „Lietuva brangi“ buvo sekmingi, bet režisūrine, dirigentų parinkimo prasme padaryta šokia tokia klaida: „Už nuopelnus choro menui“ apdovanotoji dirigentė nežinojo, kaip padiriguoti „Lietuva brangi“ ... Finale diriguoti pakviesčiau garbingiausius Lietuvos dirigentus, kurie savo darbu, veikla puoselėjo Dainų švenčių tradicijas. Skaudus dalykas – nepasiteisino solistai: užkulisiuose mačiau, kaip estrados garbingiausios žvaigždės paskubomis mokėsi teksta, o Dainų šventės dirigentas prieš išeidamas į estradą repetavo elementariausias natas. Manau, kad atsakingas ne tik vokalistas, bet ir žmogus, kuris diriguoja kūrinį“ (P. G.).

2003 m. Dainų šventės Dainų diena. R. Virkučio nuotrauka

„Dainavome visi, lingavome, šypsojomės ir plojome, plojome. Ši šventė skyrėsi dar ir tuo, kad kūriniai buvo atliekami vienas po kito, be didesnių pertraukų. Visų veidus apšvietė moderni apšvietimo aparatūra. Dešiniajame scenos krašte visų akis traukė didelis ekranas, kuriame slinko tėviškės vaizdai, istoriniai pastatai, dainininkų veidai. Repertuaras parinktas šventiškas, pakilus, patriotinis. Paskutinei dainai „Lietuva brangi“ atliki buvo pakviestos – B. Prašmutaitė iš Australijos, R. Kliorienė iš JAV ir D. Viskontienė iš Kanados. Šios nenuilstančios išeivijos menininkės, dirigentės buvo simboliai visų išeivijos dainininkų, išsiblaškiusių po plačią Žemę ir atvežusių savo balselius į brangios tėvynės dainų aukurą” (6).

KARTŲ KAITA

Pagarba dirigentui

Teisė diriguoti Dainų dienos koncerne suteikiama garbingiausiemis Lietuvos dirigentams, dirbantiems su puikiais

chorais, užimantiems atsakingas pareigas Lietuvos muzikos akademijoje. Kriterijų daug, tad išlieka pagrindas kritikuoti, svarstyti apie dirigentų pagerbimo būdus.

„Vis dėlto – reikia pagerbti. Kaip pagerbiam mamas, tėvus. Labai gaila, kad nesuradom vietos tiems, kurie nedirigavo šioje šventėje. Bet jie gyvi! Mūsų pareiga jų neužmiršti. Tai rodo mūsų kultūros lygi” (A. P.).

Jei per visus Dainų švenčių organizavimo dešimtmečius būtų spėta suformuoti nuostatą, kad garbė ir teisė būti vyriausiuoju Dainų dienos dirigentu suteikiama ne daugiau kaip dvi tris šventes iš eilės, tai įgalintų maestro, dirigavusį Dainų šventėse dvidešimtmetį (keturiose penkiose dainų šventėse), natūraliau priimti kartų kaitą. O šiandien tebegaliajo samprata: vienintelė derama pagarbos išraiška – Dainų šventės dirigento pakyla.

„Esminis klausimas – žmonės, kurie ateina diriguoti Dainų šventėj. Nepavyko ši kartą padaryti taip, kaip daro mūsų kolegos, tarkim, estai: kai G. Ernesakas, dėl senyvo amžiaus ir silpnos sveikatos jau nebegalėjo diriguoti, šalia jo

stovėjo žmogus, kuris dirigavo..., o 1993 m. Latvijoje: atveža ratukuose dirigentą (jūs įsivaizduojat, koks jo dirigavimas), bet jis iš tikrujų dirigavo... Aš suprantu, kad visi jaunesnio amžiaus žmonės nori greičiau ateiti ant tos pakylos. Bet turime suvokti, kad turi būti derinys. To derinio turime siekti, kad būtų perimamumas" (J. M.).

Dainų šventės dalyviai ir jų pagerbimas

Dainų dienos koncerte „Karūna Tėvynei”, gausiausiam Dainų šventės programoje, dainavo ir grojo 494 Lietuvos kolektyvai (18 634 dalyviai): 78 suaugusių mišrūs chorai (2743 dalyviai), 25 tremtinių ir politinių kalinių mišrūs chorai (918 dalyvių), 49 vidurinių mokyklų, konservatorijų, aukštujų mokyklų studentų, jaunimo mišrūs chorai (2166 dalyviai), 38 moterų chorai (1026 dalyvės), 13 vyrų chorų (428 dalyviai), 50 merginų chorų (vidurinių mokyklų, konservatorijų, aukštujų mokyklų, studijų) (1935 dalyvės), 137 jaunių chorai (5 982 dalyviai), 33 berniukų chorai (1 262 dainininkai) ir 71 suaugusių ir moksleivių pučiamujų orkestras (2100 muzikantų). Taip pat – apie 400 išeivijos dainininkų.

Daugiau nei pusė Dainų dienos artistų – jauni Lietuvos piliečiai (nuo jauniausiuų berniukų chorų iki mokyklų, meno mokyklų, gimnazijų, kolegijų, universitetų kolektyvų). 2003 metų dainų šventės Dainų dienos koncente vaikiškai entuziastingai dainavo per 6000 Lietuvos moksleivių. Jie – moksleivių karta, neragavusi „dainų šventės košės“, nes pasutinioji moksleivių Dainų šventė Lietuvoje vyko 1997-aisiais. Kita įvyks tik 2005-aisiais.

„Viduriniosios kartos chorų buvo mažai. Vis solidaus amžiaus dalyvių chorai. Daug yra problemų, sietinių ne su švente, o tarpušvenčiu, mūsų buitim, kasdienybė. Reiktų kalbėti ne tik apie tai, kaip vyko Dainų šventė, bet ir kokios mūsų, chorvedžių, problemos Lietuvoje. Nes Dainų šventė tik apvainikuja kasdienį gyvenimą“ (A. Š.).

„Po šventės ponas Zuokas pakvietė visus kolektyvų vadovus į Vilniaus rotušę – padėkoti. Tikrai labai apsidžiaugėm. Pirmą kartą visus sukvietai, gerą koncertą, baliuką padarė – visi pasišnekėjom. I pabaigą išgirdome: užeikit į tą kambarėlį, ten yra medaliai sudėti. Susiraskit... Stumdomės ten visi, ieškodami savo... Negi žmogus, paruošęs kolektyvą, dirigavęs Dainų šventėje, nenusipelnė, kad medalis jam būtų įteiktas gražiai, su gėlyte. Puikus medalis, geras, bet...“ (T. Š.).

„Tadui Šumskui noriu pasakyti: Jūs bent Vilniaus rotušėje medalius gavote, o Klaipėdos chorų vadovams jie buvo palikti mokyklos, kurioje nakvota, budėtojai. Iš jos reikėjo pasiimti. Tokia prasta chorų padėtis ir toks atsainus pozūris kaip Klaipėdoje vargu ar dar yra kur nors Lietuvoje“ (A.V.).

„Sekmadienį Vilniuje pasibaigusioje“ Pasaulio lietuvių dainų šventėje Šilutės rajonui atstovavo 411 šokėjų ir dainininkų. Trečiadienį jų vadovus ir gausios šilutiškių delegacijos globėjus pagerbė rajono vadovai – meras Arvydas Jakas ir kultūros skyriaus vedėja Vilma Griškevičienė. Jie pasakė daug padėkos žodžių, įteikė gėlių choreografams ir chorvedžiams, medaliais buvo apdovanoti saviveiklos kolektyvų vadovai, kolektyvų globėjai“ (27).

Šia tema rašė daugelio rajonų ir miestų (Radviliškio, Panevėžio, Ignalinos, Telšių, N. Akmenės, Trakų, Elektrėnų, Tauragės...) laikraščiai. Straipsniai archyvuoti LLKC bibliotekoje. Jie paliudys: pagarba Žmogui priklauso tik nuo žmonių. Abejingumas, abuojumas (ypač kai kalbama apie Daiņu šventę) – klasingiausias mūsų priešas. Visi dalyviai ir šeimų nariai, visi mes, nusipelnėme pagarbos – dirigento tribūnos, medalio ar bent gero žodžio.

Pilietykumo tema

Kasdieniškiausia abejingumo išraiška – choristų (ne)dalyvavimas repeticijose. Pirmoje repeticijoje ir generalinėje – vieni, šventėje – kita tiek kitų: nespėjusių, negalėjusių, nenojėjusių, nežinojusių... Ir vis – organizatoriai esą kalti...

Yra ir „sodresnių“ abejingumo formų:

„Per 10 metų Lietuva išugdė tris chorus, pelniusius Grand prix Europeo. Nesenai vykusio aukštujų mokyklų studentų chorų festivalio metu atidarymo kalboje Lietuvos muzikos akademijos rektorius prof. J. Antanavičius teigė, kad tai prikygsta Lietuvos krepšininkų iškovotai Europos taurei, ir pridūrė, kad Vyriausybė menui skiria šiek tiek mažiau dėmesio nei sportui. Aš su tuo kategoriškai nesutikčiau – daug kartų mažiau dėmesio menui. Europos taurė iškovota po šešių dešimtmečių, o net trys Lietuvos chorai per 10 metų pelnė Europos taurę. Tačiau né vienas iš jų nebuvo pakviestas nei pas prezidentą, nei pas premjerą, nei pas Seimo pirmininką. Nebuvo įteikti jokie medaliai nei jokios premijos. Būtina reikalauti, kad mes, dainuojantys, nebūtume diskriminuojami“ (M. U.).

„Pasiekti, kad vis didesnę naštą finansuojant Dainų šventes, prisiiams valstybę. Tariamas su savivaldybių asociacija (faktiškai jau beveik susitarta), tad rajonams ir miestams liks tik 50 procentų maitinimo išlaidų. Visos kitos išlaidos, kurių reikia Dainų šventės programoms, – atiteks valstybei“ (J. M.).

„Turėtume išsikovoti, kad biudžete atsirastų „eilutę“ Daiņų šventei. Tai vienintelis būdas – to neatstoja jokia kita priemonė. Noriu atkreipti dėmesį ir į mūsų iniciatyvos svarbą... Nuo mūsų pilietinės iniciatyvos šitie dalykai priklauso. Tik nuo mūsų. „Nebūkim gi versių tauta“, kaip yra sakęs gerb. Sikorskis, nebūkim tokie paklusnūs, tokie....“ (A. P.).

TRADICINĖ SAVIPLAKA IR KRITIKA

Kas nepavyko?

„Drėsčiau sakyti – koncertas užsitęsė. Pučiamieji orkestrai ją prailgino beveik pusvalandžiu. Ir todėl, mano supratimu, generalinė repeticija buvo vientisesnė, išbaigtesnė. Sovietiniai metais, kai chorai negalėdavo dainuoti tokių kaip Kernagio linksmų dainų, pučiamujų orkestrai suteikdavo gyvybiškumo, vitališkumo, labai sujudindavo, pagyvindavo višą Dainų dienos eigą. Dabar chorai tai gali padaryti patys (ta jie ir įrodė tema „Dainuokime drauge“, o ypač – „Vilčių Nemunai“), konceptualiai nieko naujo pučiamujų orkestrai nepridėjo, tik prailgino šventę ir šiek tiek suardė jos ritmą. Gink Dieve, nenoriu kritikuoti pučiamujų orkestrų – ma-

nau, kad jie yra tiek išauge, kad patys gali rengti atskirą, taip sakant „solinj rečitali” (nežinau, kokia forma ir kur).

Nepavyko daug organizacinių dalykų: neturėdami radijo rešio su garsininku, apšvietėjais, pirotechnikais, pasikliaudami tik nuoauta, negalėdami kontroliuoti chorų ir choristų už estrados, viską darydami taip, tarsi „vargonininkų gadynėj”, to organizacinio chaotiskumo ir neišvengsime” (A.V.).

„Diskutuotinas pučiamujų orkestrų dalyvavimas, ypač aktualūs organizacinių atlirkėjų suvedimo reikalai. Pučiamieji orkestrai šį kartą nedalyvavo generalinėje repeticijoje, nes buvo užimti savo renginiuose. Tad organizatoriai neturėjo progos nors kartą visus suvesti ir pažiūrėti, ar reikia ką pakoreguoti. Tai nėra gerai. Generalinė repeticija turi būti priviloma visiems atlirkėjams, visoms tarnyboms – su visais suėjimais, išėjimais... Pirmą kartą po ilgos pertraukos choristai buvo suskirstyti pagal balsus. Taigi patys vadovai neturėjo galimybės būti su savo dainininkais, tad pastariesiems sunkaus susigaudyti minioj, sustoti grupėmis pagal balsus. Taigi, viena vertus, galima džiaugtis, kad tiek daug Lietuvos dainuojančiųjų, kita vertus, reikia suprasti, kad nemaža dalis – pagyvenę žmonės, kuriems visą koncertą stovėti balsų grupėse – tikrai nemažas krūvis... Tačiau sustatymas pagal balsus ir visų buvimas viso koncerto metu sumažino „duobių” koncerte, teigiamai paveikė skambėjimą...

Fiziškai sunku ištverti eitynes, o po to – ir visą koncertą. Suprantama, sunku kažko atsisakyti (ar nedalyvauti eitynėse, ar koncerto metu išeiti ir ateiti). Eitynės, nors ir išvargina, – gražu, jos neišvengiamos. Juk svarbiausia – dvasinė būsena, nuotaika, be kurių gerumo – nėra ir šventės” (S. L.).

„LLKC nėra ta institucija, kuri viena (gal anksčiau iš dalies ir taip būdavo) nutaria. Pripažįstam, kad yra demokratijos laikai, tad kokia išliks Dainų dienos koncepcija – svarstysime visi. Ir jeigu Jūs nutarsite, kad pučiamujų orkestrų nereikia, taip ir bus. Bet prieš tai reikės jvertinti daug dalykų: kas bus, jeigu pučiamujų orkestrų Dainų dienos koncente nebus? Minėtus nesklandumus Vingio parke didelė dalimi lėmė ir organizavimo trūkumai. Pučiamujų orkestrų vadovai taip aiškino: generalinėje repeticijoje jie negalėjo dalyvauti, nes repeticijų grafikas buvo „išėjės iš ritmo”, jie turėjo važiuoti į kitus renginius. Todėl taip ir nutiko” (J. M.).

„Renginiuose visada galvojam apie repertuarą, atlirkėjus. O ar patiks kritikui – labai subjektyvu, todėl kiekviena šventė pasmerkta ir kritikai: nes niekad nebūna visi elementai idealiai sklandūs, visiems priimtini. Visada esu linkęs taikioti nekaltumo prezumpciją – prieš kaltindamas turi pasiūlyti alternatyvą, geresnį sumanymą. Pasiūlyk geriau – tada turėsi teisę kritikuoti.” (V. M.).

SÉKMEI PASMERKTA ŠVENTĖ

„Šventei nuolat reikia ruoštis, apie ją galvoti, ieškoti jos galimų variantų. Aiškėja supratimas, kad šventė turi būti maloni pirmiausia dainininkams: jie turi dainuoti kūrinius (dinas), kurie patikrinti, dainuojami koncertuose. Tai būtų viena koncerto dalis, o kita – profesionaliosios muzikos:

profesionalių ar gal pajėgiausių mėgėjų kolektyvų, kurie pajėgtų dainuoti stambų klasikinį kūrinį (specialiai šventei parašytų kūrinį, aišku, taip pat galėtų būti). Manau, toks „dvigubas“ koncertas patenkintų jvairių meninių polinkių dainininkus” (P. G.).

„Aš Anykščiuose vadovauju moterų chorui. Man ši šventė buvo gražiausia šventė iš visų. Ir choro moterys gržo su ugnele – jos nori dainuoti, jos dainuos” (G. K.).

„Kai po Dainų šventės lipom su dainininkais nuo estrados žemyn, vienas iš mano dyliktokų sako: „Na, dabar jau pajaučiau, kas yra dainavimas”. Arba: siunčia žinutę panelėms, kurioms kliuvo ir lietaus (mes, vaikinai, buvom po stogu, o jos – pačiame lietuje). „Kaip Jūs ten gyvenat?”. Ir gauna atsakymą: „Lyja, šalta, bet smagu” (L. A.).

„Kad organizatorių neapimtų pokoncertinė depresija (kaip dažnai būna), noriu paprieštarauti Tadui Šumskui, kuris sakė, kad Šokių diena pavyko geriausiai. Aš savo nuomonės nesakysiu – esu tikra chorvedė, mano požiūris į šventės organizavimą šiek tiek konservatyvus. Aš tik perteiksiu kitų nuomonę – šokėjai, žiūrėdami per TV šventės programą, sakė: geriausia iš visų šventės programų buvo Dainų diena. Džiaukimės visi...” (R. N.).

„Noriu padėkoti Lietuvos liaudies kultūros centrui, kuris atliko milžinišką darbą – ant jo žmonių pečių gulė visi organizacinių reikalai, o žmonių ten nėra daug, bet jie iš tikrujų labai labai daug padarė, kad ta šventė būtų puiki. O šventė iš tikrujų buvo puiki” (P. B.).

„Taip, dainuojame gražiausias pasaulyje dinas (...), mokame organizuoti, švęsti, džiaugtis. (...) Nejaugi tai MES? Tie patys, išsižadantys savo kalbos, dievinantys pinigą, vagoniantys šimtus ha miško, priimantys įstatymus, leidžiančius grobti gražiausius žemės sklypus, žudantys ir besižudantys? Šventėje buvo tūkstančiai grojančių, šokančių, dainuojančių vaikų, labai norėjusių atvažiuoti į šventę. Tai gal jau pajudėjome iš mirties taško?” (12).

„Tokiu laimingu minučių žmogaus gyvenime būna ne taip daug”, – rašo Stella Škurina, Kaliningrado L. Rėzos vardo lietuvių draugijos seimelio narė (23).

„Nepaisant visų trūkumų, ši šventė buvo pasmerkta SÉK-MEI. Šventės metu tą aiškiai pajutau. Jau nuo 1965 metų su kolektyvais dalyvauju Dainų šventėse: po kiekvienos buvo keikiamas repertuaras (anoks ir trečioks). Bet vis tiek visi džiaugiasi. Visi tampa pakylęti, išgyvenę bendrumo jausmą. Šventė lieka širdy, ir tai brangu. Šventė išeina už konkretaus dainavimo ar koncerto ribų – į tautos, į bendrumo, susitikimo pajautą. Tai jau visai kas kita. Mūsų pareiga – siekti (tą mes šiandien ir darom), kad ši šventė būtų kuo mielesnė, svarbiausia – dainininkams, į juos visada reikia orientuotis. Jie – svarbiausiai” (A. P.).

„Dainų šventė (o ir Dainų diena) iš tikrujų buvo gera.” (J. M.).

TRADICINIU BŪTIES RATU

Kalbėdami apie praėjusią Dainų šventę kalbam ir apie ateinančią.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

2007 metų Dainų šventės pavadinimas – BŪTIES RATU. Ji bus siejama su Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiu. Viešai paskelbtas konkursas Dainų šventės dienų programų scenarijams sukurti.

Svarstoma apie Dainų švenčių tradicijos tēstinumo užtikrinimo būdus. Diskutuojama apie pareigą, įspareigojimą laikytis UNESCO reikalavimų: išsaugoti šią tradiciją.

2004 metais minint Dainų šventės aštuoniasdešimtmetį dainos vėl aidės visoje Lietuvoje: Tauragės apskritys – Šilalėje birželio 5 d., Aukštaitijos – Zarasuose gegužės 29 d., Panevėžio apskritys – Kupiškyje liepos 3 d., Telšių apskritys – Mažeikiuose birželio 11–13 d., regioninė chorų šventė – Kelmėje birželio 5 d., Vilniaus apskritys – Trakuose. Šventės ir festivalius, skirtus šiai iškiliai progai, rengia mėgėjų meno kolektyvų vadovai ir dalyviai. Jie – nuoširdūs Dainų švenčių tradicijos puoselėtojai.

NUORODOS:

1. Andrejauskaitė A. Koncerto „Karūna Tévynei“ atlirkėjai – jaunystės dominantė // Pasaulio lietuvių dainų šventė MES. – Vilnius, 2003.
2. Andrejauskaitė A., Lapinskas A. Dainų švenčių prasmę formuoja meno mėgėjų sąjūdis.
3. Andrejauskaitė A. Puoselėti tradiciją nėra paprasta. (IV Šiaurės ir Baltijos dainų šventė Klaipėdoje) // Kūrybos metraštis. 2002. – Vilnius, 2004.
4. Babilius S. Ar keisis Dainų šventės // Atgimimas. – 2003 liepos 11–17.
5. Docentas kun. Teodoras Brazys. Lietuvių liaudies dainos reikšmė muzikos kultūros žvilgsniu // I Dainos diena, 1924.
6. Benotienė N. Pasaulio lietuvių dienos // Tėviškės žiburiai. – Kanada, 2003 liepos 22.
7. Dumbliauskaitė L. Kūrybiškas tradicijų turtinimas – ar chuliganiškas griovimasis? // Muzikos barai. – 2003, Nr. 9.
8. Gaižiūnas S. Dainų šventė Rygoje ir Vilniuje. Latvių dainų šventėms – 130 // Literatūra ir menas. – 2003 rugpjūčio 1.
9. Giedraitis L. Kaip padaryti ją geresnę? // Liaudies kultūra. – 2003, Nr. 4.
10. Gudjurgienė G. Dainuoja mokytojai, buvę moksleiviai, tėvai. – Klaipėda. – 2003 birželio 26.
11. Gudelis R. Choriniš menas lietuvių tautos kultūroje // Klaipėda. – 2003.
12. Gustaitė G. Turininga Lietuvos šventė. Mūsų dienos kaip šventė – kaip žydėjimas vyšnios // Tėviškės žiburiai. – Kanada, 2003 liepos 29.
13. Kukulas V. Tegu ir banalu // Lietuvos žinios. – 2003 liepos 7.
14. Lapinskas A. Pagal UNESCO informaciją. Dainų šventės tapo pasaulio kultūros savastimi // Lietuvos aidas. – 2003 lapkričio 19.
15. Parulskis S. Dainos šokiai estrada // Šiaurės Atėnai. – 2003 birželio 21.
16. Pareiškimas „Dėl partizanų ir tremtiniių dainų įtraukimo į 2003 metų Pasaulio lietuvių dainų šventės repertuarą“, Lietuvos Respublikos kultūros ministrių p. R. Dovydėnienei // Lietuvos aidas. – 2002 06 18.
17. Petronytė J. Klaipėdiečiai stengiasi grąžinti dainų šventei prestižą // Vakarų ekspresas. – 2003 birželio 28.
18. Rastenienė D. Lietuvos Dainų švenčių tradicija ir simbolizmas // Pasaulio lietuvių dainų šventė MES. – Vilnius, 2003.
19. Rastenienė D. Lietuvos Dainų švenčių tradicija – žmonijos žodinio ir nematerialaus paveldo šedevras // Liaudies kultūra. – 2003, Nr. 6.
20. Rastenienė D. Akistata su praėjusia 2003 m. pasaulio lietuvių dainų švente „MES“ // Liaudies kultūra. – 2003, Nr. 4.
21. Songaila R. Klemensas Griaudė. – Vilnius, 2000. – P. 254.
22. Šorys J., Juozas Mikutavičius. Dainų švenčių tradicija – UNESCO išrinktoji // Šiaurės Atėnai. – 2003 gruodžio 6, Nr. 45 (679).
23. Škurina S. Kelionės įspūdžiai iš Pasaulio lietuvių dainų šventės Vilniuje // Gintaras. (Kalinigrado sritis). – 2003 liepa–rugpjūtis.
24. Tomkus J., Usonis M. Pamąstymai apie Dainos likimą. Variacijos Sigito Parulskio pasiūlyta tema // Šiaurės Atėnai. – 2003 rugpjūčio 30.
25. Valiulytė S., Katinas R. Dainų šventės tradicijos ir naujovės // 7 meino dienos. – 2000 kovo 3.
26. Valiulytė S. Ką nešamės? Pasaulio lietuvių dainų šventei pasibaigus // 7 meno dienos. – 2003 liepos 11.
27. Vaičekauskienė E. Pagerbė Pasaulio lietuvių dainų šventės dalyvius // Pamarys. – 2003 liepos 11 d.

SANTRUMPOS

- (A. A.) Aurelijā Andrejauskaitė, Lietuvos liaudies kultūros centro Muzikos poskyrio vadovė, Dainų dienos kūrybinės grupės vadovo pavaduoja.
- (J. M.) Juozas Mikutavičius, 2003 metų pasaulio lietuvių dainų šventės direktorius, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondo direktorius, Lietuvos liaudies kultūros centro direktorius.
- (S. L.) Saulius Liausa, Lietuvos liaudies kultūros centro Muzikos poskyrio vyresnysis specialistas, Dainų dienos direktorius
- (A. V.) Alfonsas Vildžiūnas, Klaipėdos miesto savivaldybės kultūros centro mišraus choro „Aukuras“ meno vadovas, Dainų dienos kūrybinės grupės vadovas, Dainų dienos dirigentas.
- (R. K.) Raimondas Katinas, Dainų dienos kūrybinės grupės vadovo pavaduotojas, Dainų dienos dirigentas.
- (R. M.) Regina Maleckaitė, Nacionalinio radijo ir televizijos vaikų choro meno vadovė, Dainų dienos kūrybinės grupės vadovo pavaduotoja, Dainų dienos dirigentė.
- (P. B.) Petras Bingelis, Kauno valstybinio choro meno vadovas, Lietuvos muzikos akademijos profesorius, Meno komisijos pirmininkas, Dainų dienos dirigentas.
- (P. G.) Povilas Gylys, Vilniaus mišraus choro „Vilnius“ meno vadovas, Lietuvos muzikos akademijos profesorius, Meno komisijos narys, Dainų dienos dirigentas.
- (V. M.) Vytautas Miškinis, Vilniaus mokytojų namų berniukų ir jaunuolių choro „Ažuoliukas“ meno vadovas, Lietuvos muzikos akademijos profesorius, LCHS prezidentas, Meno komisijos narys, Dainų dienos dirigentas.
- (T. Š.) Tadas Šumskas, Vilniaus miesto vyru choro „Aidas“ meno vadovas, Lietuvos muzikos akademijos profesorius, Dainų dienos dirigentas.
- (A. P.) Albinas Petrauskas, Kauno miesto mišraus choro „Leliumai“ meno vadovas, Lietuvos muzikos akademijos profesorius, Dainų dienos dirigentas.
- (R. N.) Ramunė Navickienė, Lietuvos žemės ūkio universiteto choro „Daina“ vadovė, Dainų dienos dirigentė.
- (L. A.) Leonidas Abaris, Vilnius Jėzuitų gimnazijos choro vadovas.
- (M. U.) Mykolas Usonis, Vilnius miesto choro „Sodžius“ dainininkas.
- (J. M.), (D. M.) Justas Morkūnas ir Darius Miliauskas, Vilniaus universiteto mišraus choro atstovai.
- (G. K.) Gražina Kovaitė, Anykščių kultūros centro moterų choro vadovė.
- (A. M.) Algimantas Mišeikis, Kauno valstybinio choro dirigentas.
- (A. Š.) Algis Šumskis, Klaipėdos universiteto Menų fakulteto prodekanas, merginų choro studijos vadovas.

ETHNIC REALITIES

The transformations of the tradition.

A retrospective collage on the theme
of the Song Day at the Song Festival “WE”

Aurelijā ANDREJAUSKAITĖ

Here are the thoughts and ideas on the issue of the Song Day by Aurelijā Andrejauskaitė, head of the Music section at the Lithuanian Folk Culture Centre, which were gathered from different articles and a discussion of the past Song Day into one publication: the preparation for it, the choice of the repertoire, the execution, the arrangement of programs, the choice of conductors. From the very first Song Festival in Lithuania (Kaunas) in 1924 up to this day that this festival was proclaimed a masterpiece of intangible heritage of humanity worldwide the issue on the repertoire of the Song Day remains unsettled: although discussions have been kept going for 80 years now, a variety of opinions still remain.

Giedraičių vėjo malūno sparnai

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS

Jaunumės metai bėgo gimtajame Giedraičių kaime, perpintame dulkančio vieškelio ir apjuostame ramios Žadikės upelės. Pavarai buvo įsimintini ledonaša, vasaromis užsidegdaavo priemalūnio žemuogių kalnelis, rudenimis vakaris spėriai sukdavo malūno sparnus, o žiemomis vėpūtiniai pakildavo iki pat gryčios langų. Vos tik tai tėtis pakirsta, tuož velkasi miltuotą skrandelę, maukšlinasi kepurę ir skubomis patraukia kalvutės link, už kalvės ir svirno, rakina malūno duris, sparnus aptaiso naujomis drobulėmis, ir prasideda kasdienis malūnininko darbas. Netrukus ateis vienas kitas kaimionis, atriedės vežimaitis su keliais maišais grūdų. Aš taip pat netrukus sėsiu pusryčiauti ir, veršenikę persimetės už nugaros, žirglio siu į Grinkiškio vidurinę mokyklą. Grįždamas iš tolo regésiu bemojuojančius sparnus, o papietavęs bėgsiu į malūnų pavaduoti tėtį, kurio rankos visuomet kupinos kalvystės darbuočių, ūkio rūpesčių, kasdienos bėgsnių. Ir atsistoju prie šilstančio miltų maišo, ir pagal vėjo gūsj bei sparnų sukimosi eigą reguliuoju girnapusių saspaudą. Spalio vėjas nuotaikus, jgavęs jégos, jis spaudžiasi prie dešimtmetrinių drobulių, nuslenka sparnais žemyn prie „redelio“ išlinkos ir visa pūtos galia įsuka didračius su krumpliais; taip įsibėgėja abejos girnos. Kol sparnai apsuka vieną apskritimo ratą, girnos tuolaik aštuonis sykius apsisuka. Glemždamos po savimi sausagrūdj, skaldo ji, traiško, trina, kol rugys, miežis ar aviželė pavirsta dulkančia srovele, iš girnų kišenės aulų besileidžiančia žemyn į maišą, kuris tai juostomis išauistas, tai skersadyržę padažytas. Kiekvienas save gerbiantis gaspadorius turi tiktais jam būdingą maišų raštą. Iejai malūno vidun ir jau regi, kieno ir kur maišai nuboginti – kairės pusės pašonėje ir priekyje dar laukia savos malos, o dešinėje jau baltoja miltuotų maišų pūpsos, lyg kokie iškilūs svočios karvojai. Netrukus atvažiuos dvikinkė ir sukraus miltmaišius, ir nuléks namolei, ir supils į aruodus ar dėžes. Ir prasidės didžioji rudenė, trikartė per dieną gyvulių šéra. O malūno pitlius vis taip pat bilda monotonė tarška, ilgame, šilku aptrauktame siete atskiria sélenos, kruopos, kruopelės ir dulkmilčiai, ilgainiui geros šeimininkės rankose pavirsiantys šventiniai pyragai ar kasdienės priekandos ragaišiai. Ir vaišėms pakaks, ir gaspadai paliks.

Ėjo 1948–1952 metai...

Buvau pusberniokas paauglys, jau gerokai įmitęs vaiščias, plūgo dar gerai nevaldžiau, bet dalgelę rankose

stipriai laikiau. Ir paskum akėčias ar vagotuvą žengiau kaip senas žemės savininkas (tėvų turėta 3 hektarai žemės). Smaugu būdavo grūdus arpuoti, kaustant arklio koją laikyti, žabus ant skiedryno kapoti ir beržines nuopjovas skaldyti. Ir vėl malūnas, ir vėlei aida trimis aukštais aukštyn žemyn paskui maišo „kelionę“. Maišai keitė maišus. Reikėjo, be to, su vienmečiais tarpuvoliais, tarpumaišiais padūkioti –

Giedraičių kaimo (Radviliškio r.) vėjo malūnas. 1975 m.

pasislapstyti užkaboriais ir parodyti stiprybę prie svarstykių – penkių ar dešimties kilogramų girą į viršų pakiltoti. „Lenciūgas“ tempė maišus aukštyn, lentukes prie maišo „šniūrelio“ pririšti – vienas niekniekis. Ir vis padairomis į vakarę vėjapūtos pusę, pasisergint, kad neužpultų koks audringas debesiūkštis išdaigonis. Tiesa, vasarą žymiai pavojingiau, o vėlusto rudens vėjai visada buvo sangvinikai, tai ne vasarošilčiai flegmatikai. O rytinis ar šiaurinis dvelkys atplūsdavo retkarčiais – pirmasis per lapkritines jūmkas, o antrasis – per sausio šaltuonos pūstynes, kai grumbančias rankas kas kaip maišuose mėgome pasišildyti, mat malamas grūdas girnose jšyla ir toks ilgokai maišuose laikosi.

Vakarais vėjas nenustoja pūtęs, todėl tenka degti „liktarną“ ir laukti, kol maišas prisipildys šilumélės, ir dar laukti, kada porai valandų mane pakeisti ateis mama, o ją, neilgai pailsejės, nakčiai ateis pakeisti tėtis. Kartais vakare užsisidėti ir kuris kaimynas, su atsineštine naminukės „kvortele“ pasakodamas nutikimus, traukdamas storoką „bankrutkę“, tikrą ožkos koją. Dūmelis virvuliuoja, šviesa blėsuoja, sąsparos girgžda, krumpliai trinksi, o girnos zurzia ir zurzia, vis saujomis semdamos grūdus. Ir miegas nejučiomis pasigauna glébin, ir velniūkštis miltuota uodega tai per pasmakrę, tai per šalancias rankas ima braukyti. Šalin, nelabasis, o tai, vėjui aprimus, šalčiams užstojud, pakinkysime girnas suktį.

Giedraičių vėjo malūnas, prieš jį iš molio drėbta kalvė ir vištadė. 2003 m.

Išlikę senieji malūno pamatu akmenys, surišti kalkėmis. 1970 m.

Reikia prisiminti vėjo malūno istoriją ir papasakoti, kas, kada ir kaip nutiko gmtajame Giedraičių kaime, kurį dulkantis vieškelis sujungia su Pašušvio ir Šaukoto bažnytkaimiais, o Žadikė, įgavusi pradžią pelkėtame, beužankančiamame Praviršulio ežere, Raseinių pusėje nubėga tikta devyniolika kilometrų ir įteka į Šušvę. Viską, ką žinojo, papasakojo tėtis (miręs 1974 m.), kiek jėgiau, esu aprašęs ir išmatavęs vėjo malūną, dalyvavęs respublikiniame kraštotoiros darbų konkurse ir Jame už aną aprašą laimėjęs antrają vietą (o už tai ir kelionę į Europą).

Giedraičių vėjo malūnas nebeveikia nuo 1962 m. balandžio mėn. 1968 m. Kauno medžiotojų ir žvejų draugijos 30 medžiotojų būrelis Jame įsteigė visuomeninį buities ir faunos muziejelį, atliko kapitalinį remontą.

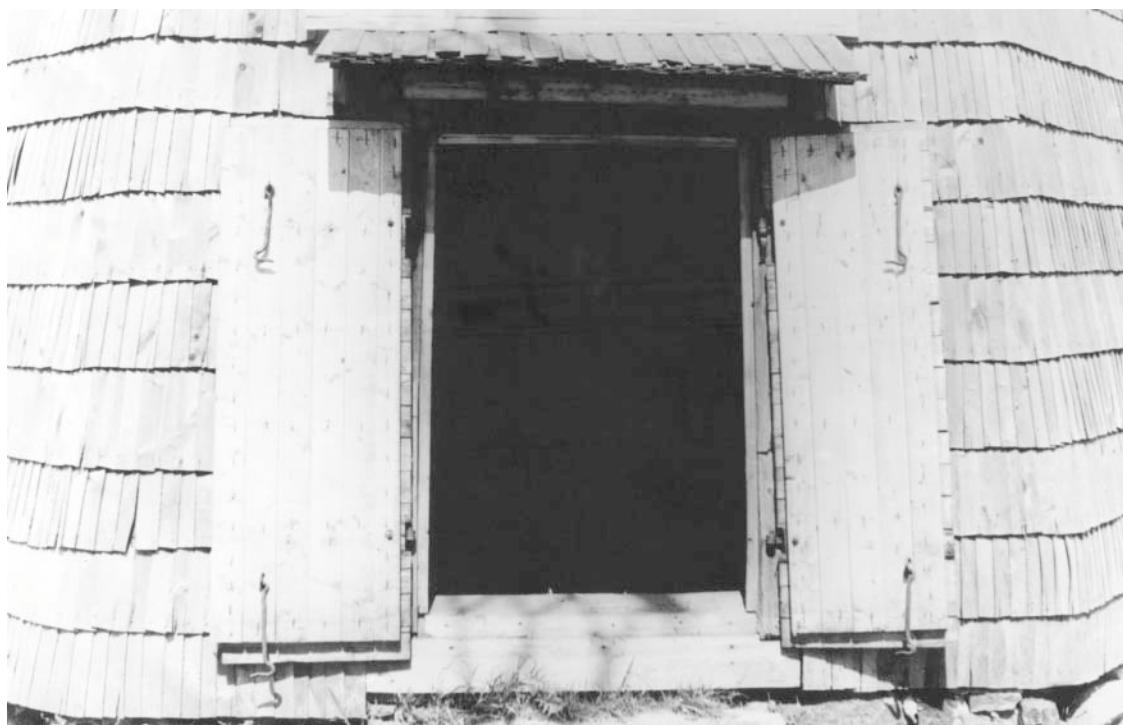
Senų vietos žmonių liudijimu, malūnas pastatytas XIX a. viduryje (tiksli data nežinoma). Pirmiausia buvo pastatytas ožinio tipo malūnas, tačiau jis greitai sudegė. Pasakojama, kad jį padegė kaimynystėje (už 1,5 km), Gulbinų kaime, gyvenęs žydas, kuris ant Žadikės upės kranto turėjo nedidelį vandens malūną. Jis nenorėjęs vėjo malūno konkurencijos. Dabar stovintis malūnas nebuvovo perstatinėjamas. Kartais savininkai atlikdavo einamuosisius ir kapitalinius remontus.

Dabartinio malūno savininkas XIX a. pabaigoje buvo Stravinskas. XX a. pradžioje iš jo malūną nusipirko Gotfridas Pukertas, latvių tautybės žmogus. Mano tėtis ši malūną nusipirko 1932 m., užmokėjęs 4.800 litų. Be to, už 200 litų jis nusipirko seną, šiaudais

„Nurašta“ girnapusė, pietinio įėjimo į malūnų laiptelis. 1970 m.

Šiaurinės malūno durys. 1970 m.

dengtą gyvenamajį namą – gryčią ir seną tvartą. Didžiąją dalį lėšų malūnui įsigytį davė mano senelis. Tėtis tuomet buvo viengungis. Iki tol jis kalviao ir turėjo santaupą.

Malūno savininkas valstybei turėjo mokėti atitinkamą pelno mokesčių. Pokario metais iš valstiečių (vėliau – kolūkiečių) buvo imama biralinė rinkliava. Už paprastą

dėti krumplius, sparnus (kas 6–8 metai), kepurės sukimimo mechanizmo įtaisinius. Krumpliai išlūždavo pučiant labai stipriam vėjui, kai jiems tek davė didelę apkrovą. Kas dveji treji metai tek davė keisti sparnų audeklą – bures. Elinių remontų paprastai atlikdavo pats malūno savininkas. Neretai atvejais iš kaimyninio Gulbinų kaimo jam talkindavo žinomi staliai Juozas Adomaitis ir Petras Armonas. Kapitaliniai remontai buvo atliekami daug rečiau (kas 20–30 metų). Pirmasis stambus remontas buvo atliktas 1934 m., netrukus po malūno pirkimo. Šiam remontui vadovavo žinomas malūnų statytojas ir meistras Deveikis su sūnumi. Jie buvo kilę nuo Širvintų, tada anie patys pasisiūlė atlikti remontą. Tai buvo keliaujantys meistrai. Remontas užtruko du mėnesius (birželį ir liepą).

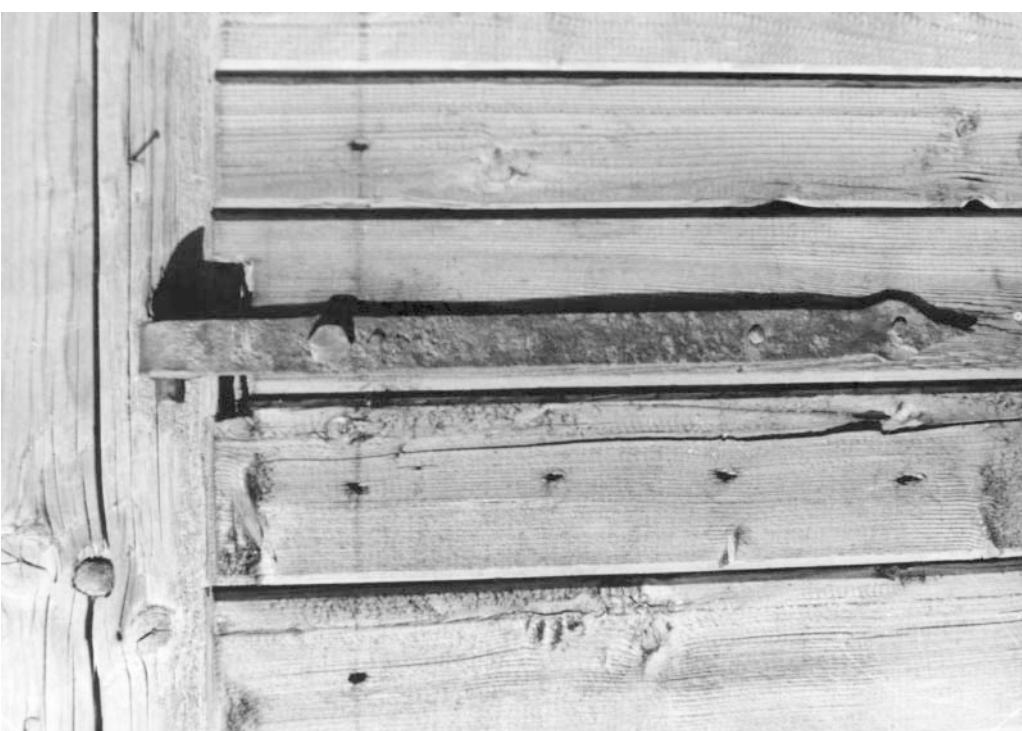
Antrasis malūno kapitalinis remontas vyko 1956 m. Jo metu buvo pakeistas sparnų velenas, įrengtos antrosios girnos (anglų tipo vėjo malūno pajėgumas visados yra dviejų girnų sūkio), pakeistas malūno „kepurės“ ir sparnų sukimosi į vėją mechanizmas, sudėti nauji transmisijų krumpliai. Remonto darbams vadovavo Kazys Stasiūnas. Tai buvo prazilės, su smailia barzdele senukas, tada turėjęs apie 70 metų. Jis gyveno netoli Baisogalos miestelio, Bagdonų kaime. Jo žodžiais tariant, „eidavau per svietą“. Jis remontavo senus ir statė naujus malūnus (daugiausia prieškario metais). Tai buvo šmaikštus anekdotininkas, štukorius, liežuvininkas, nemažas degtinėlės mégėjas. Gyveno vargingai, jokio turto nesusikrovė. Kas dvi tris savaites nuvykdavo apsilankytį namuose. Meistras

Durų kabllys. 1970 m.

Durų „zoviesas“ (varstis). 1970 m.

kiečių malimą nuo 100 kg svinio valstybei reikėjo duoti 10 kg grūdų. Už paprastą rugių, miežių, avižų malimą – po 9 kg nuo 100 kg. Biralinė rinkliava javais kas mėnesį ar kas antrą buvo vežama į Baisogalą (už 18 km). Malūnininko darbą dažnai kontroliavo atstovai iš vadinojo pramkombinato. 1953 m. malūnas buvo nusavintas ir perdotas „Giedros“ kolūkui. Malūnininkas už vienos tonos grūdų sumalimą gaudavo 2 darbdienius. Kolūkiečiai mokėjo pinigais. Pinigai būdavo mokami į kolūkio kasą.

Eliniai, kasmetiniai remontai buvo vykdomi pagal reikalą – sulūžus kuriam nors mechanizmui. Dažniausiai tek davė

Lentelėmis apkaltos malūno sienos. 1970 m.

Malūno antrojo aukšto langelis (vienas iš keturių). 1970 m.

nepaprastai mėgo tušinį (virtos bulvės su spirgais ir rūgusių pienu). Tą valgį dorodamas vis sakydavo: „Gyvoj Lietuva, šventa žemelė mūsų”. Mano tėtis kone kiekvienu dieną darbštujį stalių turėdavo pavaišinti degtinėle, „pataisyti sveikatą”. Po to jis dirbdavo noriai ir su nuotaika. Jam padėjo sūnus Jonas, kuris kalbėdamas stipriai mikčiojo, ir meistro sesers sūnus Dominykas Aidukas. Sūnus Jonas buvo itin drąsus vyras. Po remonto, įsitvirtinės sparne, geram vėjui pučiant, jis kelis kartus apsisuko aplinkui.

Malūno pamatai yra iš akmenų, surištų kalkėmis. Sie nos buvo dengtos „gontais”. Tai pjautos lentelės, kurių viena briauna buvo su groveliu, kad kitos lentelės plojaną briauną būtų galima įspraussti į pirmosios briauną. Šiuo metu „kepurė” dengta lentelėmis. Kaip žinoma, „kepurė” supūdavo greičiausiai. Malūno planas – taisyklės aštuonkampis. Malūnas stovi ant tvirtų pamatų, įsiremęs į kietą kalnelio gruntu (priemolį). Aplinkui malūną pažeme susidaro 26,4 m. Antrame aukšte yra keturi langeliai, žiūrintys į visas keturias pasaulio šalis. Pirmojo aukšto aukštis – 2,9 m., antrojo – 2,8 m. Aštuonkam-

pio kampų sandūrose stovi 8 statmeni stulpai, malūno „karkasas”. Vieno stulpo aukštis – 8,5 m. Antro aukšto grindys ir dvejos girnos laikosi ant 7 balkių, einančių iš vakarų į rytus. Po kiekvienomis gironomis stovi po du atraminius stulpus. Iš pirmojo aukšto į antrajį, o iš antrojo į trečiąjį veda laiptai. Pirmojo aukšto kairėje pusėje stovėjo pitliavimo dėžė, kurioje buvo šešiakampis išilginis būgnas, aptrauktas specialia šilkine medžiaga, nusijodavusia miltus. Prie jėjimo (vidinėje pusėje) stovėjo svartykės su keliais svarsčiais. Tarp šių įrenginių pirmame aukšte buvo sukrauti maišai su grūdais. Dalis maišų buvo užtraukiami į trečiąjį aukštą. Antrame aukšte dirbo dvejos girnos su specialia įranga.

Vėjo malūno darbas buvo itin nepastovus, kaip permainingas mūsų platumų vėjas. Vėjo varos galingumas daugiausia priklausė nuo sparnų ilgio ir vėjo greičio. Vėjo malūno įrenginiams tinkamiausias yra nuo 5 iki 10 m/sek. vėjas, o sparnų ilgis – 12 metrų. Aptykriais paskaičiavimais (tėtis vedė kruopščius malimo ir pitliavimo užrašus), per metus malūnas dirbdavo 1700–1900 valandų, apie 72–75 paras (imant ištisinį laiką). Dažnai pučiant itin

ŽMONĖS PASAKOJA

stipriam vėjui tekdayo dirbtinai sumažinti sparnų galį. Tuomet būdavo mažinamas burių plotas, o dešinėje, galingoje sparno pusėje, būdavo išimamos tam tikros lentelės (ilgis – 3 m, plotis – 60 cm). Nustojus malti sparnų drobulės būdavo susukamos, o sparnai atitinkamai pasukami kad niekas nesiektų

sparno galo, niekam jis šalia dirbant (šienaujant, remontuojant) netrukdytų. Šalia malūno, atremta į sieną, vi suomet stovėjo kartelė sparnui nu stumti ar pritraukti (jos gale buvo kablys–kobinys). Po kiekvieno sparnų remonto juos tekdayo išbalansuoti. Tam tikslui prie lengvesnio sparno būdavo prikalamos specialios medinės pliauskos, storos lento. Malūnas turėjo dvejas duris – šiaurinėje ir pietinėje pusėje. Pagrindinis privažiavimas buvo iš šiaurinės pusės. Tiktai pučiant šiauriui būdavo atveriamos pietinės durys. Esant apniukai ar prie blandai būdavo atveriamos abejos durų pusės. Durys buvo padarytos sandariai, dvipusiškai. Šiaurinės durys turėjo senovišką užraktą – „jutriną“.

Girnos buvo apgaubtos apvaliu mediniu kubiliu, ant kurio stovėjo „kašė“ grūdams supilti; šie paskui birsnodavo į girnas. Miltai iš girnų ilgais keturkampiais „aulais“ patekdavo į maišą, prikabintą ant jų galo. Girnos turėjo specialų reguliavimo įtaisą. Juo buvo galima kilstelti girnas, kai vėjas menkiau pučia, arba suspausti, kai vėtra įsisiaučia. Greičiau sukasi girnos, greičiau grūdai į girnas byra, daugiau malos. Pučiant nepastoviam vėjui (pietys, rytys) malūnininkas turėjo stovėti prie tos „regulos“. Girnos buvo kaldinamos vietoje. Viršutinė girnapusė buvo nukeliama ir apverčiama, kad jos paviršių būtų galima iškalinėti – tiek griovelius pagilinti, tiek trinties paviršių padidinti. Lietuviškos gamybos girnos pasirodė prieš Pirmajį pasaulinį karą. Iš meistro Deveikio lieti girnas išmoko ir mano tėtis. Girnų nuliejimo medžiagas tekdayo pirkti Šiauliouose. Fabrikas tam duodavo specialų receptą. Girnas iškaldavo pats malūno savininkas. Jam padėdavo žmona ir vaikai. Retsykiai pagalbon buvo pakviečiamas artimiausias kaimynas. Darbas užtrukdavo apie 4–6 valandas. Girnakalčiai buvo netgi keturių formų, priklausė nuo to, koks kalinys buvo reikalingas – bukaga-

Stulpelis užkabinti „ožiui“. 1970 m.

Ažuolinis stulpas, skirtas sparnams, „trambalkiams“ ir šuorams pakelti ir įtvirtinti. 1970 m.

„Stričke“ – kėlimo įrenginio detalė. 1970 m.

Apatiniai šuorų galai, pritvirtinti prie „uodegos“. 1970 m.

liai, smaigagaliai, kreivagaliai. Juos užgrūdinti mokėjo tiktais. Girnų kalėjas kartais užsidėdavo akinius, kad akysna neįšoktų nuoskilos.

Apie malimo ir pitliavimo technologijas galima būtų ilgiau pasakoti. Nuo krumplių dydžio iki „volų“ ilgio ir storio, nuo vėjų intensyvumo iki salyklos malimo, nuo mokesčių surinkimo iki téčio vedamų užrašų. Malūne kurį laiką yra buvęs įdomus įtaisinys, skirtas skiedroms plėšyti (skiedrinė). Per dieną intensyviau dirbant buvo išplėšiama iki dešimties kačių skiedrų. Jos daugiausia buvo

gaminamos iš eglės medžio. Prie malūno stovėjo kalvė (ji išlikusi iki šių dienų). Kadangi tėtis pagal „profesiją“ buvo kalvis, tai kalvystės darbus jis pui-kiai išmanė. Tačiau kalvystė téčiu netapo pagrindiniu verslu. Kalvėje daugiausia buvo dirbama tai, kas siejosi su malūno remonto darbais. Ilgainiui buvo įsigytu visi reikalingi kalvystės įnagai. Ilgesnių laikų nesant vėjo tėtis remontuodavo savo ir kaimo žmonių metalinius daiktus – kirvius, kastuvus, dalgius, ratus, roges. Malūnininkystė buvo pagrindinis mūsų šeimos pragyvenimo šaltinis. Malūnas niekados nebuvo nuomojamas. Uždarbis priklau-syda vo nuo sumaltų grūdų kiekio. „Katino dienos“ ateidavo rudenimis, kai vėjai pūsdavo ištisomis paromis, kai galvijų šérybai valstiečiams reikėdavo daugiau miltų. Įdomumo dėlei pateiksiu statistiką, kurios duomenis suvedžiau pagal téčio užrašus (jie perduoti Nacionaliniam muziejui). 1946 m. sumalta 71,5 tonos, 1948 m. – 40 tonų, 1949 m. – 62,8 tonos, 1953 m. – 108,8 tonos, o 1958 m. – 87,5 tonos grūdų.

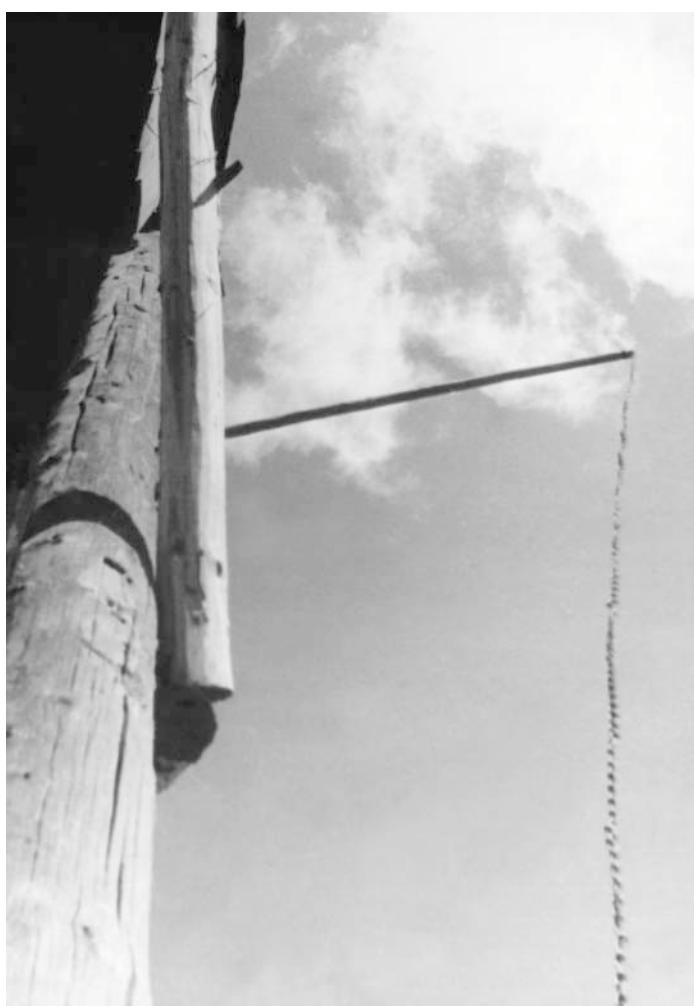
Dabar mano tėviškės malūnas jau be sparnų, nors ir neišbrauktas iš vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo. Vakariai vėjai nulaužė sparnus, šiaurėkai pašerpetojo „kepurę“, tiktais sparninio „volo“ galva vis dar lauke kyšoja. Mūsų buvusi vėjinuką nukonkuravo elektra arba kitokie malimo agregatai. Išliko tiktais prisiminimai. Vidurio Lietuvos lygumose ir daugiau tokiai „stovylų“, besparnių karapūzų dar liko. Sunku pasakyti, ką galvoja

Malūno „kepurės” atsukimo į vėjo pusę mechanizmo „uodega”, atremta į pamatus. 1970 m.

„Meškos”, skirtos malūnui paleisti ir sustabdyti, kartelė su grandine. 1970 m.

Radviliškio, Pakruojo, Šiaulių, Joniškio, Panevėžio rajonų paminklosaugininkai ir kokias ateities idėjas jie puoselėja – nugriauti iki pamatų, atkurti, atstatyti ar nieko nedaryti ir laukti tokio vėjo, kuris ims ir galutinai išgriaus visa, kas dar pasiliko. Esama ir gražių pavyzdžių (Upytė, Kunigiškiai, Šeduva, Panevėžys) – ten pakeleivis dar išvysta „gyvą” sparnų mojį ir natūralų sasparų girgždėjimą. O būta didelių vėtrų ir lietmirkų, sausvėjų ir tylunos dienų. Tėtis ilgokai vaikštinėjo be nuotaikos (vis dūmelį patraukdamas), kai šis galiūnas statinys visiems laikams nustojo suktis. Išsilakstė pelės, nebekaba „liktarna”, su grūdų ratais nebeatvažiuoja šešių ar aštuonių kaimų žmonės, nebetrinksi krumpliai, nebetarška pikliaus dėžės barškynė, aukštyn žemyn nebesikilnoja girnų reguliavimo kartelė, ištuštėjo „aulai”, atšalo „kašė” ir miltų maišai, surūdijo „lenciūgas”, dešimtmečiais į viršų traukės maišus, išsimėtė kalvėje girnakaliai ir svarstykliai svarmenys. Apিro, nulūžo, pasimetė, išvirto, bet neužsimiršo, nepradingo užmarštin malonios malūnininkavimo dienos ir vakarai, kai drauge su tėciu, mama arba vienam popietėmis ar atostogų laiku ten teko darbuotis. Vos iškopės iš šilto patalo, prieš išeidamas į mokyklą, vis pažvelgdavau pro didijį kambario langą į pietus, pro antaninės obels šakas, norėdamas įsitikinti, ar smarkiai švytruoja malūno

sparnai, ar stiprus iš ryto vėjas. Man vis rodosi, kad tévo malūnas dar tebesisuka. Ne vien tiktai sapnuose...

Priežodžiai ir posakiai

Kai vėjas papūs, šiltos duonelės tuo bus.

Vakaris vėjas pats geriausias.

Ant malūno kalno sausa kaip ant delno. (Aplinkui malūnų sniegas pirmiausia nutirpdavo ir žolė sužaliuodavo.)

Jeigu sukasi malūnas, sotus bus valstiečio kūnas.

„Girnos dejuoja“ – kai lėtas vėjas, malūnas vos suka- si, girdisi girnų ūžesys.

„Véjarodis girgžda“ – kai nepastovus vėjas.

„Laužia sparną“ – vėjas keičia kryptį.

„Meška treška“ – kai stipri audra bando pasukti sparnus.

„Išklibo „ožys“ – kai reikalingas remontas.

„Kaista miltai“ – reikia kalti girnas, nes grūdai blogai malami.

„Drobulę plaka“ – besikeičiantis vėjas.

„Krumpliai nesutaria“ – naujai sudėti krumpliai skleidžia specifinį girgždesį, trinksėjimą.

„Sparnai švilpia“ – nuo greito sukimosi sparnuose girdisi švilpesys.

„Sąsparos girgžda“ – kai stiprus vėjas, malūnas truputį sūpuojasi, girdisi sausas balkių girgždesys.

„Tėvai, kelkis – „šiberis“ barška“ – sakydavo malūnininko žmona ankstyvą rytą (daugiausia rudenį) vėjui pučiant. Nuo vėjo virtuvės „šiberis“ slaptingai barškėdavo.

Pasakojimai ir atsitikimai

Sparnų drobulės lietui lyjant sušlapdavo. Jei netikėtai pašaldavo, tai jos tapdavo „ožio ragu“ (sukietėdavo). Malūnininkas užvirindavo vandenį ir, įlipęs į sparną, pildavo jį ant susuktos drobulės. Taip audeklas būdavo ištisinamas.

Kai į malūną su tévais atvažiuodavo vaikai ar paaugliai, malūnininkas jiems duodavo seną kišeninį peiliuką. Jis liepdavo išskusti senas pavardes iš „lenčiukų“, kurios buvo tvirtinamos prie maišų. Vaikai dirbdavo su noru.

Toje vietoje, kur maišas traukiamas į viršų, buvo pritvirtinama „lenta“ (sukalta iš kelių ilgų lentų) maišams slysti. Jos ilgis apie 3,5 m., plotis – 1,1 m. Kai maišų traukimo grandinė kabodavo žemai, tai paaugliai, kartais ir suaugusieji, mėgdavo ja užlipti į antrajį aukštą,

Pirmojo aukšto didžiojo rato krumpliai, sudėti iš klevų ir skroblų medienos. 1970 m.

taip parodydami jégą. Suaugusieji mėgdavo supainioti ir sumegzti grandinės galą taip, kad prieikdavo pusvalandžio, kol ją išpainiodavo. Ne kiekvienam tai pavykdavo padaryti.

Pokario metais iki paskutinio kapitalinio remonto pirmame aukšte, prie vertikalaus veleno buvo likęs pritvirtintas keturkampis „stalas”, kuris anksčiau buvo naudojamas skiedroms plėsti. Kai malūno sparnai suk davosi lėtai, tada „stalas” suk davosi pamažu. Ant jo susėdė vaikai labai mėgdavo pasisukti. Velenui su kantis greičiau visi vaikai šokdavo šalin.

Pučiant pastoviam, nestipriam vėjui vaikai mėgdavo kabinétis į sparną. Kai sparnas juos pakeldavo į metro ar pusantro metro aukštį, nušokdavo žemén. Pasitaikyda vo, kad, prikibęs ir pakilęs perdaug aukštai, „drāsuolis” smarkiai žnek teldavo žemén. Malūnininkas už tai jų ne bardavo.

Malėjai, kurie dažnai lankydavosi malūne, buvo gerai susipažinę su jo darbu. Todėl jie malūnininką išleis-

! lauką išneštas grūdų „aulas”. 1971 m.

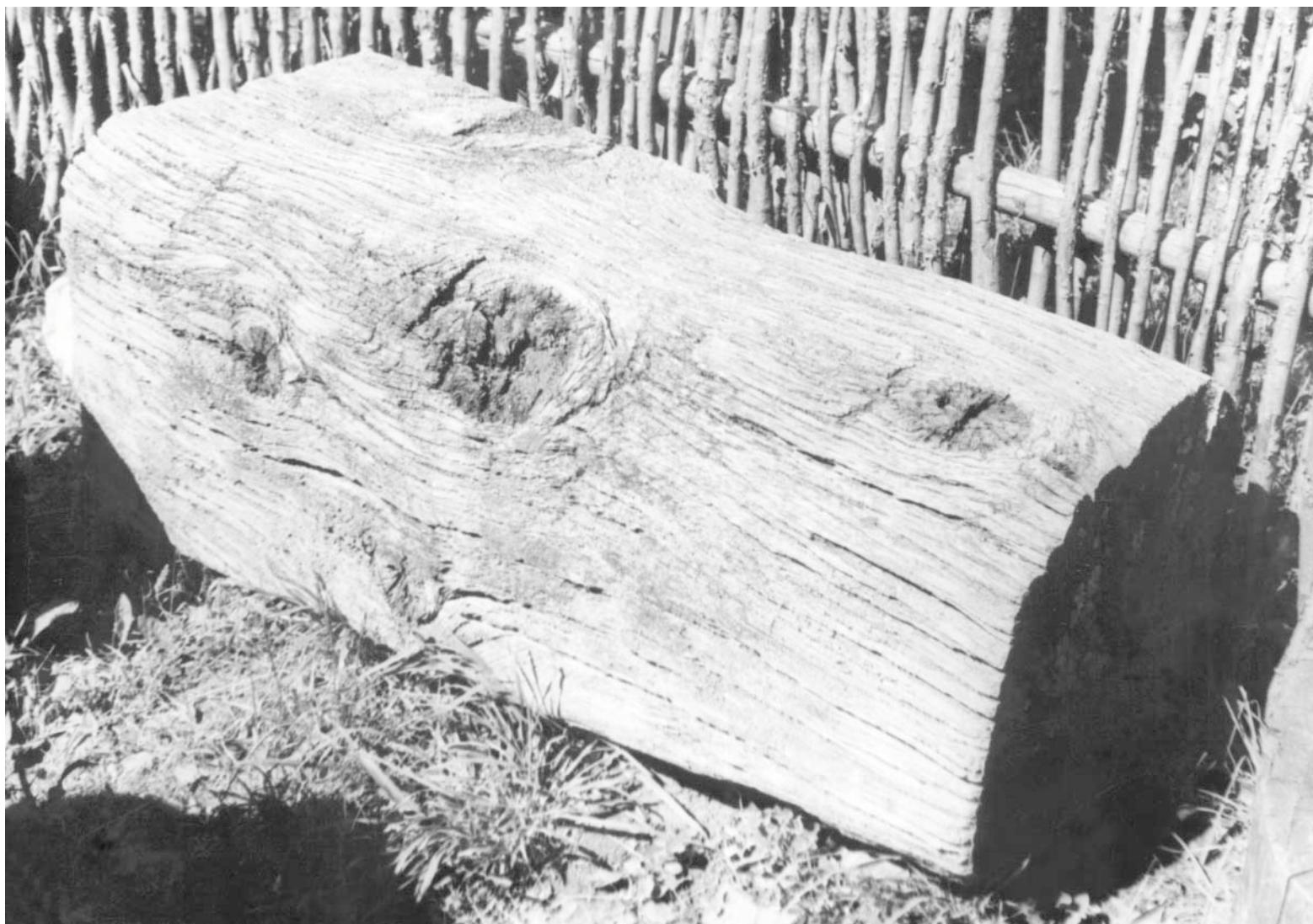
davo papietauti ar pavakarienauti. Jei vėjas būdavo pastovus, malūnininkas palikdavo malūną savieigai ir ei davo pavalygti. Kartais malūnininką pavaduodavo jo žmona ar sūnus. Pučiant labai stipriam vėjui malūnininkas pietų metu malūną laikinai sustabdydavo.

Jeigu būdavo daug malėjų, malūnininkas daugiausia būdavo pirmame aukšte. Jis reguliuodavo abejas girnas, primdavo grūdus, išduodavo miltus. Patys malėjai lipdavo į trečiąjį aukštą supilti grūdus į „aulą“. Grūdams „kašėje“ baigiantis malūnininkas skubėdavo į antrajį aukštą. Jis ranka iš „kašės“ iškrapštydavo likusius iš „aulo“ ir supildavo naujus grūdus. Kadangi miltams į maišą birti buvo du „aulai“, tai buvo pritaisytas automatinis „aulo“ per jungiklis.

Apačioje, prie „aulo“ galo, iš anksto kabodavo paruoštas maišas.

Rudenį ir žiemą dažnai tek davavo miltai naktimis, nes vėjas tuo metu pūsdavo ištisą parą. (Vasarą paprastai vėjas vakare nurimdavo.) Kad malūne būtų patogu dirbtį, pirmame aukšte pastoviai kabodavo žibalinis žibintas („liktarna“). Visą laiką malūne buvo ir mažas žibintas („liktarniukė“), kurį malūnininkas ar malėjas su savimi nešdavosi į antrajį ar trečiąjį aukštą. Nuo žibinto šviesos susidarydavo „paslaptingi“ šeséliai ir atšvaityai, todėl tuo metu moterys ir vaikai vieni po malūnų vaikščioti bijodavo. Kai malūne būdavo šalta, tai malėjai glausdavosi prie šviežių miltų maišų, kurie ilgai išlikdavo šilti. Malūnininkas, jkišdamas vieną ar kitą ranką į maišą ir kartu stebédamas, kaip iš „aulo“ byra miltai, mėgdavo šildytis rankas. Pagal tai nustatydavo, kokie miltai byra, smulkiai ar stambiai sumalti, ir reguliuodavo girnas. Jei pūsdavo smarkus, stiprus vėjas, girnomis „duodavo daugiau darbo“ – jos būdavo labiau suspaudžiamos.

Malūno paleidimo ir stabdymo mechanizmas vadinas „meška“. Tai grandinė, užkabinta ant 4 m ilgio vidutinio storumo karties (skersmuo apie 7–10 cm), kuri visą laiką yra išsikišusi iš „kepurės“. Prie kito karties galo (storgilio), esančio „kepurės“ viduje, buvo pritaisyta dėžė, prikrauta akmenų (apie 40 kg). Malūnininkas, išėjęs laukan, už grandinės galos patraukdavo žemyn ir pamažu į viršų leisdavo grandinę. Tuo metu dėžė su akmenimis atsikabindavo nuo kablio (patraukus už grandinės) ir, leisdamasi žemyn, traukdavo metalinę juostą, kuri apremindavo sparninio veleno ratą. Juostos plotis – 15 cm, storis – 3 mm. Juosta, kurią žemyn tempia (traukia) dėžė su akmenimis, glaudžiai spausdavo ratą, ir malūnas sustodavo. Paleidžiant malūną buvo daroma priešingai – grandinė žemyn buvo traukiama tol, kol dėžė, atpalaiduojanti juostą, užsikabindavo už kablio. Labiausiai malūnininkas išgyvendavo dėl audrų, nes „meška“ kartais neišlaikydavo ir sparnai pamažu pradėdavo suktis. Tiesa,

Ažuolinė sparnų volo nuopjova. 1971 m. Autoriaus nuotraukos

taip pasitaikydavo labai retai. Todėl prieš audrą sparniño veleno ratas stora grandine buvo pririšamas prie „kepurės“ balkio. Tuo pačiu abejos girnos būdavo „suleidžiamos“.

Taip išeidavo didelis girnų trynimasis (aukštyn ir žemyn girnomis kilnoti buvo specialus įtaisinys).

Daug rūpesčių ir nemalonumų malūnininkui padarydavo smarkūs vėjai ir audros, kurios dažniausiai būdavo antroje vasaros pusėje ir rudenį. Reikėjo visą laiką būti budriems, kad netikėtai kilusi vėtra nejsuktų sparnų, kurių tuomet nebūtų jmanoma sustabdyti. Todėl prieš kiekvieną artėjančią vėtrą ar didesnį lietaus debesį sparnų drobulės būdavo greitai susukamos, iš sparnų išimamos „lentelės“ vėjo jégai padidinti, „suleidžiamos“ girnos, sutvirtinama „meška“. Audrai praėjus vėjas paprastai nuščiūdavo.

Kol besisukantys sparnai apsuka vieną ratą, girnos (transmisijos padedamos) apsisuka apytikriaiai aštuonis kar-

tus. Mes, vaikai ir paaugliai, į malūnų susirinkę didžiajame rate, pirmame aukšte, mègdavome skaityti krumplius. Kai ratas imdavo suktis greičiau, skaityti nebespédavome. Kai malūne būdavo daug maišų, vaikams prasidèdavo „gyvenimas“, tuomet eidavome slépynių, imtynių, mègdavome visaip išdykauti.

PEOPLE NARRATE

Wings of a windmill in Giedraičiai

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS

The cultural worker Aleksandras Šidlauskas provides the reader with the description of the windmill which was bought by his father in the village of Giedraičiai (Radviliškis district) in 1932. With a good deal of attention to the ethnographic details in the craftsmanship of building windmills he describes the ways of operating of the windmill, separate construction parts, peasants' jobs and customs linked with milling. Also many proverbs and sayings, stories, happenings and memories of children's tricks in relation with the mill have been presented.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2004 Nr. 3 (96)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 2 61 34 12
el. p. lkredaktore@lfcc.lt

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius

Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didžiaukio 27, LT08303 Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2004 06 18

Tiražas 900 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
<http://www.lfcc.lt>

Spausdino UAB „Sapnų Sala“,
Moniuškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Vasaros saulėgrįžos šventė po valstybinio įteisinimo.

Diskusija 1•

MOKSLO DARBAI

Petras KALNIUS. Vilniaus gubernijos lietuvių XIX a.
demografinė depopuliacija: mitas ar realybė? 15•

Gražina SKABEIKYTĖ-KAZLAUSKIENĖ.

Būties suvokimas lietuvių liaudies dainose 27•

Jolanta ZABULYTĖ. Saulės motyvai XIX a. pabaigos – XX a.

pradžios medinių kryžių dekore: forma, kilmė,
reikšmės interpretacijos 30•

Stasys DAUNYS. Tradicinių kaimo pirčių statybos

pokyčiai XX amžiuje 48•

Daiva MOCKEVICIENĖ. Laisvalaikio kultūra –

neformaliojo ugdymo faktorius 53•

SKAITYMAI.

Minoru HARA. Nepaprastų asmenų gimimas.

Budos atvejis 57•

PARODOS.

Liudvikas GIEDRAITIS. Iškarpinėjimų simfonija 61•

KNYGOS.

Loreta SUNGAILIENĖ. Dainuoja Lietuvos sentikiai 64•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS.

Aurelija ANDREJAUSKAITĖ. Tradicijos virsmai.

Retrospekcijų koliažas Dainų šventės „Mes“

Dainų dienos tema 66•

ŽMONĖS PASAKOJA.

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS.

Giedraičių vėjo malūno sparnai 77•

VIRŠELIUOSE: Rasos šventė ant Burbulio kalno prie Sartų ežero

(Rokiškio r.). 1988 m.

Rasos šventė prie Trumponių ežero

(Rokiškio r.). 1990 m.

Klaudijaus DRISKIAUS nuotraukos

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.